İNSAN

OLMASI

ENGELLENMİŞ

İNSAN

Gözden Geçirilmiş 3. Basım

MEHMET İNANÇ TURAN

İNSAN OLMASI ENGELLENMİŞ İNSAN

inancmehmet@hotmail.com

Mehmet İnanç Turan

İsveç Yazarlar Birliği üyesidir. Yayımlanmış kitapları şunlardır:

Nâzım'ı Anlamak (Pêrî, 1998)
Hayat Aşk ve Kadın (Etki, 2000)
Yıkıntının Tarihi ve Teorisi (Etki, 2001 – ikinci basım Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011)
İnsan Olması Engellenmiş İnsan (Etki, 2001)
Edebiyatla Örülmüş Aşk Mektupları (Etki, 2003)
Nâzım'ı Nâzımca Anlamak (Etki, 2004 – üçüncü basım İzan Yayıncılık, 2020)
Shakspeare ile Tanışmak İster misiniz? (Etki, 2006)
Shakspeare ile Tarihe Yolculuk (Etki, 2006)
Küreselleşme (Etki, 2006)
Aykırıhayat (Etki, 2007)
Düşünmenin Felsefi Yolu (Etki, 2007)
Siz de Filozofsunuz (Etki, 2007)
Bin Bir Aforizma (Etki, 2008)
Yaşanmamış Sosyalizm (Yordam, 2009)
Özgür Bir Dünya İçin Direnen Kasabalılar (Etki, 2009)
Felsefenin Ateşi (Kalkedon, 2009)
Marksizm'in Doğuşu (Kalkedon, 2010)
Tarihin Silinmez Mürekkepli Aşkları (Kalkedon, 2010)
On İki Eylül Karanlığında Ölüme Ateş Yakanlar (Kalkedon, 2010)
Felsefi Aşk (Etki, 2011)
Felsefeyi Aşmış Marksizm (Kalkedon, 2011)
Aşkın ve Sevginin Felsefesi (Etki, 2012)
Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm (Ütopya, 2012)
Mustafa Suphi'nin Partisi (Etki, 2013)
Büyümüş Marksizm (Ütopya, 2013)
Türkiye Komünist Partisi ve Marksizm (Etki, 2014)
Lenin'e Dönüş (Ütopya, 2014)
Marx'ın Grundrisse'si (Ütopya, 2015)
Asi Ruhlu Kasabalı (Etki, 2015)
Marx'ın Şifresi (Ütopya, 2016)
Marx'ın Sosyalizm Teorisi ve Karikatürü (Ütopya, 2017)
Marksizmin El Kitabı (Ütopya, 2017)
Sosyalizm ve Anti-Sosyalizm (Ütopya, 2018)
Mustafa Suphi'nin Partisi'nde Sosyalizm ve Enternasyonalizm (Etki, 2018)
Dimitrov'un Günlükleri (Ütopya, 2019)
Eleştirel Gözle Troçki (Ütopya, 2019)
Aleviliğin Bilimsel Kimliği (Ütopya, 2020)

inancmehmet@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

SEVGİSİ LEKELENMİŞ İNSAN

KARAKTERİ ÇARPIK VE ROLCÜ İNSAN

- PAZARLAMACI (PİYASACI) KARAKTER
- TÜKETİCİ KARAKTER
- NARSİSİST (ÖZSEVER) KARAKTER
- SADİST-MAZOŞİST KARAKTER
- UYDUMCU OLMAYAN KARAKTER
- KARAKTER MASKESİ VE ROLLER

SİBERNETİK -UYDUMCU- AKILCI İNSAN

NEVROTİK İNSAN

- NEVROTİK İNSANIN GELİŞİM SÜRECİ
- NEVROTİK KUŞKUCULUK
- NEVROTİK SIKINTI
- NEVROTİK YALITILMIŞLIK
- NEVROTİK UMUTSUZLUK VE HAYATIN ANLAMSIZLIĞI
- NEVROTİK İNSANIN KURTULUŞU

İÇ DÜNYASI SAKATLANMIŞ İNSAN

YABANCILAŞMIŞ İNSAN

ÖZGÜRLEŞEMEMİŞ İNSAN

ÖZÜ BOZULMUŞ İNSAN

SON SÖZ

”**Bugün insan ilişkileri çarpıktır ve yaşam, mevsim sonu satışının bitmekte olduğu günleri andırmaktadır. Sıralar oluşuyor, çünkü kalanların çöpe gideceği biliniyor; geriye kalanların hepsi artıklardır. Dünyanın böyle bir doyum için gerekli olan araçlara duyduğu şiddetli ihtiyaca ve ıstıraba bakıldığında, temel maddi gereksinimlerin doyurulduğundan söz etmek her halükârda utanmazlıktır… Gülme efektleri gündelik kıyımı ve angaryayı zihinden kovmaya çalışır; gülünür, çünkü yaşantı kederlidir**.”

Russell Jacoby

”**Zamanımızın gerçek bireyleri, kitle kültürünün kof, şişkin kişilikleri değil, ele geçmemek ve ezilmemek için direnirken, acının ve alçalışın cehennemlerinden geçmiş fedailerdir. Bu şarkısı söylenmemiş kahramanlar, başkalarının toplumsal süreç içinde bilinçsiz olarak hedef olduğu terörist imhaya bilinçli olarak hedef kılmışlardır kendi varlıklarını**.”

Max Horkheimer

ÖNSÖZ

Bazı önsözler vardır; ”her kitabın bir önsözü olmalı,” diye yazılır. Bu öyle bir önsöz değil. Zorunlu önsöz. Önsözü okumadan bu kitabın diğer bölümlerinin okunmasını kimseye tavsiye etmem.

Bu kitap beni anlatıyor. Ama ben tek başıma Robinson gibi, bir adada yaşayan birey değilim. Sen beni tanımasan da seninle toplumsal bağlarım var. Sen de Robinson değilsin, senin de diğer bireylerle ilişkilerin, ilişkide olduğun bireylerin de başka insanlarla bağları var. Öyleyse, bu kitap beni, seni, onu, bizleri anlatıyor. Kitabın içinde kendini bulduğunda şaşırmamalısın. Anlatılan trajedi senindir, hepimizindir.

Kendisini toplumsal ilişkilerden bağımsız gibi düşünen ve kendini toplumsal ilişkilerin üzerine koyan insan yaşadığı hayatı anlamamıştır. Böyle insanların kendilerinin karantina dışında olduklarını sanmaları yanılgıdır. Toplumun karantina bölümleri yoktur. Bulaşıcı ”insan olamama hastalığı” dışardan gemilerle gelmiyor; hastalık toplumun içindedir, hepimize bulaşıyor. Steril insan yoktur. Mikrop her yerdedir; sadece dışımızda değil, içimize de girmiştir.

Bu kitap tehlikeli bir kitaptır; kendinizi sorgulamanıza, kendinize başka gözle bakmanıza yol açma ihtimali vardır. Tehlike, bilincinizde ve iç dünyanızda başlayabilecek olan fırtınadır. Böyle bir içgörüye dayanamayacak olanlar, ya da kitabı ”uyku ilacı” gibi görenler kitabı okumasın. Bu kitap uykunuzu kaçırabilir. Düşünmeyi-irdelemeyi beyinlerine zahmet sayanlara da kitabı önermiyorum. Boyun eğmeyi insan meziyeti sayanlaraysa, hiçbir şekilde okumayı tavsiye etmiyorum; bu, onlara göre bir kitap değildir.

* * *

Teori, pratiğin genel soyutlamasıdır. Şeylerin görünüşleriyle, özleri doğrudan üst üste düşmez. Toplumu aynanın karşısına koysak, onun gerçeğini değil, ancak hayalini görebiliriz. Gerçeği anlamak için soyutlama yöntemini kullanmak zorunludur. Herkes, elmayı, armutu, muzu görmüştür, tadına da bakmıştır. Fakat meyveyi kimse görmemiştir, o bir soyutlamadır. İnsan sorununda genel özelliklere varmamızı sağlayan, yaşayan somut insandır ve onun içinde yaşadığı toplumdur. Soyutlama yapmadan somut insanın özünü kavrayamayız. Bilimsel araştırma yönteminde soyuttan somuta yükseliş her zaman somuttan soyuta ilerleyişle öncelenir. Canlı sezgi ilk adımdır.

Somut insanı, felsefi, ekonomik, politik, psikolojik değişik yönlerden incelemek mümkündür. Bu nedenle farklı isimler altında anlattığım insan aynı insandır. Her isim altındaki insanı okurken, okuyucunun aynı insanı hatırlaması gerekiyor. Sadece onun değişik özelliklerinin belli bölümlerde yoğun açıklanması var; konuların içiçe geçmesi bunun sonucudur. Bölüm sıralamasını anlamayı kolaylaştıracak biçimde yaptım. Siz başka sıralama yapabilirsiniz, hatta bu daha fazla bilimsel dizime uygun olabilir; ancak anlatılan insan açısından çok şey değişmez. Her yol Roma’ya çıkmaz; ama benim değişik yönleriyle ele aldığım (sevgisi lekelenmiş, karakteri çarpık, nevrotikleşmiş, özgürleşememiş vb.) insan aynı yola çıkar. Söz konusu edilen insan, insan olması engellenmiş insandır.

* * *

”İnsan olamama hastalığı” toplumsal ilişkilerden üreyen ve hepimize az ya da çok bulaşmış bir hastalıktır. Kimileri hastalığının farkındadır, ona yenilmemek için direnmektedir. Kimisi farkında değildir, farkında olmadığı şeye direnecek durumda değildir. Kimisi ise, hastalığı yaşadığını görmektedir, derin umutsuzluk içinde kendini hastalığın kollarına bırakmıştır; insanlığın ölümünü beklemektedir, yani kendisinin ölümünü.

Hastalık bulaşıcıdır, ama çaresi olmayan bir hastalık değil bu. Hastalık insan olmamayı sağlamıştır, ancak hastalığı yenebilecek özneyi tümüyle yok edememiştir. Mutlak olarak umutsuz bir durum yok. Umut var, hem de hasta olanın kendisinde. Gerekli olan şey, hastalığı kabul etmek ve ona teslim olmamak, başkaldırmaktır.

Tehlikeyi görmeden tehlike ortadan kaldırılamaz. İnsan olamamayı görmeden, insan olmaya başlayamaz insan. Eğer insan mutsuz olduğunun farkında değilse, mutluluk için kavga edebilir mi? Eğer insan, insani özelliklerinin yok edildiğini göremiyorsa, insan olmaya ihtiyaç duyabilir mi? Umutsuzsa insan, umutlu bir yolculuğa çıkabilir mi?

Bu kitap, hastalanmış insanı tüm korkunç gerçekliğiyle betimlemesine rağmen umutsuz bir kitap değildir. Gerçek insan olmayanı göstermek, onun tanınmasını sağlamak, kendi başına umuttur. İnsandışılığın kabulü, hakiki insanı arama gücüdür. Durumu değiştirmek için bir umut çığlığıdır bu.

İnsan olamayanın hastalığı bireysel olarak yenilecek bir hastalık değildir. Birey kendini hastalıktan kurtardığını sandığı anda, diğer insanlardaki hastalık yine ona bulaşır. Herkes birbiriyle ilişkili halde yaşar toplumda. Hastalık öznel değil, nesneldir ve geneldir. Dolayısıyla, ancak toplumsal genellilik içinde yenilebilir. Ayrıca, insan olmayanın yaşadığı hayat, insanca yaşanması gereken hayatı gizleyen bir ideolojiye dönüşmüşse, bu egemen ideolojinin gücünü toplumsal olarak yok etmek gerekir.

Bugünkü birey toplumsal sistemin tahakkümü altındadır; öyle ki ölümün hayat üzerindeki egemenliği gibi, insanlıkdışılığı da büyümektedir. İnsani olmayan toplum bir canavar olarak, insan olarak gözükenin son parçalarını yemektedir. Kapitalizm canavarı, insan olması engellenmişin arkasından koşmuyor; sahte mutluluk doyurucuları sayesinde, insan olamayan kendisini ona sunuyor. Bu insan olamayan insan, hiçleşmeyi mutluluk sanıyor. Gerçek mutsuzluk hiçleşme içindedir. Hiçleşme, insanın hiç olmasını, yok olmasını doğuruyor.

* * *

Röntgenci bir toplumda, gösteri toplumunda yaşıyor bugünün insanı. Diğerini gizlice gözleyerek, diğerine ve kendine gösteri yaparak, yaşamını rol haline getirerek, diğerini yenmek için bitmez enerji ile çalışarak, kıskanmayı varoluşuna indirgeyerek, kendini ve başkalarını insan gölgeleri, hayaletleri haline getirerek…

Tecrit, insan yazgısı gibi herkesin boynuna asılmış duruyor. İkilik, üçlük tecritler onu ortadan kaldırmıyor, sadece gizliyor; özgürlük yanılsaması yaratıyor. Toplumca sakatlanmış insan, kontrolü ve mülkiyeti kendisinde olan tekerlekli sandalyesiyle ”özgürce” dolaşıyor. İnsan ”özgür” biçimde mahkûm edilmiştir. Çıplak hücresinin içinde volta atarak ”özgürlüğünün” tadını çıkarıyor.

Bu sevgisizleştirilmiş insan, insanlık yokluğunda insanı bulmak istiyor. Hepimizin aradığı dostlar, aşklar, sevgiler, bu isteğin, bekleyişin, arayışın eylemi değil mi? İnsanlar niçin ellerinde

bir fenerle yüzyıllardır dostluk arayışına çıkmıştır? Niçin, toplumda beraber yaşadığı diğer insanların yetememezliğini, güvensizliğini, bir dostla yenebileceğini düşünmektedir?

Bugünkü dost ihtiyacının kökeninde yatan şey insan yokluğudur. Diğer insanlara güvenememesidir. Dostunda güveni, yapmacıksız ilişkiyi, duygu ortaklığını, kandırılmamayı bulmak istemektedir. Hayatın anlamsızlığını, ikiyüzlülüğü, dostu ile yenmek istemektedir.

Dostluklar, yabancılaşmayı (kendi benliğini yitirmeyi) azaltıp, insanın kendisine yakın olmasını sağlayabildiği için, herkes her yerde dost arıyor. Bu, insana olan ihtiyacı gösteriyor. Dayanışmaya, paylaşmaya olan ihtiyacı gösteriyor. Dostluk arayışı aslında gerçek insanı isteme arayışıdır. İnsanların varoluşunu tehdit eden güvensiz rekabetçi toplumda, dostluk arayışı hakiki insana olan gereksinimi gösterirken, bu dostluğun uçurumun kenarında olduğunu da gösteriyor. Çünkü, şiddetli özçıkar kavgaları dostluğun temeline dinamit koyuyor. İçinde yaşadığımız toplumda dostluğu koruma ve geliştirme ancak insani olana yaklaşmakla, yani düzenin insanı atomize eden bencillik ilkeleriyle çarpışmakla olanaklıdır. Yoksa, en güzel dostluklar, sevgiler bitmek zorundadır. Ayrıca, hiçbir dost, sevgili, bütünsel-gerçek insana olan gereksinmenin yerine geçemez; onun yerini dolduramaz. Dost, aranan gerçek insanın sadece bugünkü kopyasıdır.

* * *

Körlerin çoğunlukta olduğu bir dünyada ve ülkede varlığımızı sürdürüyoruz. Körlerin gözleri, lüks tüketim mallarıyla, reklamlarla, modayla, medyayla, bireysel çıkarlarla, sahip olmacı isteklerle, özel mülkiyet hırsıyla kör edilmiş durumda. Toplumun çoğunluğu en berbat insanlıkdışı koşullarda yaşamalarına rağmen, ulaşmak için çırpındıkları bu ”körleştiricileri”, ”köleleştiricileri” ele geçirmek için birbirleriyle savaşıyorlar. Körlerin-kölelerin kendi içlerindeki savaşım, insan olması engellenmiş insanın, bütünsel-gerçek insandan ne kadar uzak olduğunu gösteriyor. Körler-köleler, kendilerini kör-köle edenleri bilinçlerine çıkarabildikleri ve içsel savaşımı dayanışmaya çevirip, dayanışmanın öldürücü okunu egemen olanlara karşı doğrulttukları zaman, insan olmaya yaklaştıklarını anlayacaklar.

* * *

Okuduğunuz satırların yazarı da kendisinin gerçek-bütünsel insan olmadığını biliyor; bunun acısını çekiyor, insani olana yaklaşmak istiyor. Yazarın bilimsel dünya görüşü, insan olmayanın insan olmasını hedefliyor. Kitabın amacı, kendisinin insan olduğu sanrısı içinde yaşayanlara insancıl bir sesleniştir. İnsanın kendini özgürce gerçekleştirebileceği insani toplumun ve gerçek insanın yaratılması çağrısıdır bu!

Elinizdeki çalışma ön hazırlıklarıyla birlikte yıllarımı aldı. Siz kitabı kısa bir sürede okuyacaksınız. Okumayla, yazmak arasındaki emek farkını gidermek olanaklı değil. Ne var ki okuyucunun yazarı doğru anlaması, yazılanların anlamını düşünmesi, bunu eylemine yansıtması, iki farklı emeği eşitleyebilecek bir umuttur, bu umudu taşıyorum.

Kitabı yazarken birçok araştırmacının yazdıklarından yararlandım (Erich Fromm, Karen Horney, Sigmund Freud, W.Adorno, Max Horkheimer, W.Reich, İrvin Yalom gibi). Benim de katıldığım görüşlerini bilimsel dürüstlüğe uygun olarak, kaynak göstererek aktardım. Bu yazarların konuyla ilgili katılmadığım görüşlerini eleştirel açıdan ele almayı başka bir çalışmaya bıraktım. Freudculuğu, Neo-Freudculuğu, Frankfurt Okulu’nu, Ekzistansiyalizmi (varoluşçuluğu) akım olarak sonuçları itibariyle doğru görmüyorum. Ancak şimdiden not

edebilirim ki, yukarıda saydığım araştırmacılarla en büyük ayrılığım ideolojik bakış noktasındadır.

Yeri gelmişken hemen belirteyim, benim bilimsel öngörüyle gösterdiğim gerçek insanla, şimdilerde moda olan, sınıfsal farklılıkların üzerini örtmek için kullanılan ”soyut insancılık” anlayışı arasında uzlaşmazlık vardır. Yazdıklarımın kendisi bu uzlaşmazlığın boyutunu gösterecektir zaten.

* * *

Sıradan insan kendi insanlık tarihini araştırmamıştır. Sanır ki, şu an içinde yaşadığı özel mülkiyetçi düzen eskiden hep vardı ve her zaman da var olacak! Oysa, antropoloji, arkeoloji, etnoloji gibi bilimler bize, sadece 10 bin yıl civarındaki bir sürede özel mülkiyetin varolduğunu kanıtlıyor. İnsanlığın yaşı da 1 milyon yıl olarak tahmin ediliyor. Öyleyse, insanlık tarihinin en uzun dönemi özel mülkiyetin olmadığı dönemdir. 10 bin yıllık özel mülkiyet, insanlığın milyonluk tarihinde bir nokta sayılır. Özel mülkiyet olmadan insanlığın yaşayamayacağını düşünenler, tarihsel gerçeklerin farkında olmayanlardır.

Önsözün son sözünü, özel mülkiyetin kaldırılmasına, insani toplumun kurulmasına, ”bunları gerçekleştirmek olanaksızdır” diyerek, karşı çıkanlara ayırıyorum. Kendinin gerçekleştirme gücüne, ezilen insanlığın biriktirdiği başkaldırma gücüne inanmayıp da, egemenlerin bizi insanlıktan çıkarma gücünün değişmezliğine inananlara, bir İspanyol direnişçisinin yanıtına benzer bir cevap verebilirim: Elbette ki, bunları olanaklı yapmak nesnel koşullara ve insan öznesinin örgütlenme gücüne bağlı. Tabii ki bunları bugün gerçekleştirmek olanaksız. *Ama bugün gerçekleşebilen olanaklı olan her şeyin değersiz olduğunu görmüyor musunuz?*

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

En kötü yazar kendine karşı içtenliği olmayandır. Kendine karşı içten olmayan hem kendini, hem de kendi dışındakileri kandırır. Bu nedenle içimde hissetmediğim, bilincimin kabul etmediği hiçbir şeyi yazmak istemiyorum, yazmıyorum.

Size itiraf etmem gerekiyor: *İnsan Olması Engellenmiş İnsan* kitabını ne zaman okusam yüreğim ıstıraplı yollarda kendi benliğime doğru yolculuğa çıkıyor, kederleniyorum. Duyduğum acıyı bir kez daha yaşamamak için kitaba elimi sürmek istemiyorum.

İkinci Basım nedeniyle *İnsan Olması Engellenmiş İnsan* kitabını yeniden okumak zorunda kaldım. Okumayı bitirdiğimde kendimi yine iyi hissetmedim ve kitabın yazarına acıdım. Acıklı uydurma hikâyeler yazdığından dolayı değil; varolan insanı paramparça ederek kendine kötülük yaptığı, kendini diğer insanların insanlıkdışılığına ayna yaptığı için. Çünkü yazar baktığı aynada en başta kendi insanlıkdışılığını görüyor; kendinde olan insanlıkdışılığı başkalarının insanlıkdışılığının bütünsel parçası olarak yansıtıyor. Böylece, kendisini insan bilerek yaşayanlara da kötülük yapıyor, onların içsel huzurunu bozuyor.

Aslında kitabın yazarı çok üzgün. O, bugünkü dünyanın kahırlı ortamında yaşayan ”insan olması engellenmiş insanın” gerçek insan olmasını istiyor. Ama kendi hayatına, başkalarının hayatına bakıyor ki, söz konusu insan, insanlıkdışılığını daha fazla güçlendirerek hâlâ yaşıyor. İnsan olması engellenmişler, insan olması engellenmiş yazarın üzerine basarak, onu ezerek geçip gidiyorlar. İnsanın insanlığını elinden alan toplumsal düzeneğin yöneticileri ise, ”boş insanlık nutukları” atmaya devam ediyorlar, ”insan olması engellenmiş insanları” aldatıyorlar.

Yazarın tek olumlu yanı, insanlıkdışılığa karşı, insani toplumun gerçek-bütünsel insanının bir gün ortaya çıkacağına dair duyduğu bilimsel umut. Bu umut olmasa yazar yaşayamaz, şimdi katlandığı hüzünlere katlanamaz, geleceğin insanlığı için hiçbir şey yazamaz.

Yazarın beynine sordum: *İnsan Olması Engellenmiş İnsan* kitabına yeni bölümler yazmak ister misin? Onun yanıtı: ”Kendime, sana, bize, hepimize daha fazla eziyet etmemi mi istiyorsun? Kitabı dilbilgisi yönünden düzeltmem, anlamayı kolaylaştırmak amacıyla kimi bölümleri yeniden yazmam, ufak tefek ekler yapmam, hatta bazı yerlerini kısaltmam yetmez mi? Bırak, *İnsan Olması Engellenmiş İnsan* kitabı öz olarak aynı kalsın. O bu haliyle bile gerçek insan olamamanın kaynağını gösteriyor. Yetsin!

Mehmet İnanç Turan
Ağustos 2005

SEVGİSİ LEKELENMİŞ İNSAN

”Aşkın niteliğini araştırmak, bugün onun pek seyrek yaşandığını saptamak; ama aynı zamanda bunun nedeni olan toplumsal koşulları eleştirmek anlamına gelir.”

Erich Fromm

İnsanlar arasındaki nesnel bağ bireylerin karşılıklı eylemlerinden doğar. Bu eylemler ekonomik düzlemdeki zorunlu ilişkilerin sonucudur, kimse bundan kaçamaz. Toplumsal ilişkinin insani olup-olmaması ekonomik ilişkilerin içeriğine bağlıdır.

İnsanlar sadece ekonomik temelde ilişki kurmazlar. Bir de maddi temelin etkisinden kurtulamayan duygusal ilişkiler kurarlar. İki birey arasında kurulan duygusal ilişkiler bu anlamıyla toplumsal ilişkilerdir. Nefes alma ihtiyacı iki birey arasında toplumsal bağ oluşturmaz. Ama duygusal ilişkiler iki birey arasındaki ilişkidir, toplumsal ilişkinin bir biçimidir. Aşk, sevgi, dostluk, bir cins toplumsal ilişkidir. Şimdilik, iki insan arasındaki toplumsal ilişkinin maddi-ekonomik-sosyal yanını bir kenara koyarak, manevi cephesini ele almaya çalışalım.

Kadın-erkek arasındaki duygusal-cinsel ilişki, insandan insana dolayımsız, zorunlu bir ilişkidir ve lekelenmemiş bir sevgide insani öz taşır. İnsanın duygusal olarak diğer insana insani olarak ne kadar ihtiyaç duyduğunu, diğer insanın da o insana ne kadar ihtiyaç duyduğunu bu ilişkide açık olarak görebiliriz. Başka bir deyişle: ”Erkek ile kadın arasındaki ilişki, bir insanla başka bir insan arasındaki en doğal ilişkidir. Böyle bir ilişki bize, bu insanın ne derece doğal ve insancıl olduğunu, yani sonuçta bir insanın sahip olduğu özelliklerin ne kadarını kendisinde barındırdığını gösterecektir. Öte yandan kadınla erkek arasındaki ilişkiden yola çıkarak, bir insanın başka bir insana olan ihtiyacının, insani olup olmadığını da sınayabiliriz. Yani, ’bir insanın bir diğerine ihtiyaç duymasının ana nedeni, gerçek insani bir özellik haline gelmiş midir?’ sorusunun cevabını bulabiliriz. Yine aynı ilişki bize, insanın kendi bireyselliğini yaşarken, aynı anda nasıl olup da toplumsal bütünle birleşebildiğinin ölçüsünü de verecektir.”[1]

Yukardaki sözler gerçek sevginin insanal öz taşıdığını, insanlar arası ilişkinin insani olup olmadığını anlamamız için sevgi anlayışına bakmamızın gerekli olduğunu gösteriyor.

* * *

Aşk-sevgi, iki birey arasındaki duygusal bir ilişkidir; ancak bu iki duygusal ilişkinin arasına eşit işareti konamaz. Aşkın içinde filiz halinde bir sevgi vardır. Aşk, sevgiden sadece duyguları -yoğunlaştırılmış fırtına şeklindeki duyguları- içermesi ile ayrılır. Aşkın içinde eleştirel mantık yoktur. Aşk, yalnızca duyguların durdurulamaz, yasa tanımayan akışıdır. Sevgide ise, duygular ve bilinç birliktedir. Bilinç öğrenilecek şeyleri içerdiği için sevgi öğrenilecek bir şeydir. Aşk öğrenilemez, sadece yaşanır. Mantığın işe karıştığı hiçbir duygusal ilişki aşk olamaz. İnsan karar vererek âşık olamaz. Birey, diğerinin varlığından doğan aşk duygusunu içinde hisseder, karşı bireye yansıtır.

[1] Karl Marks, aktaran Erich Fromm, *Marx’ın İnsan Anlayışı*, Arıtan Yayınevi, 1993, s.83

”Duyarlılık planlanamaz veya manipüle edilemez. O başka bir boyuta aittir. Otomobille yolda giderken düşüncenin bir anlamı vardır, amacına uygundur. Halbuki aşk ve duygusal dünyaya giriş, otomobille seyahat etmek değildir. Aşk varoluş içinde bir kabul ediştir. *Bu duygu mantıkla açıklanamaz, tanımlanamaz, hatta oluşturulamaz.*”[2]

Aşk, mantığı kenara iten ve yoğunlaşan duygu seli olduğundan dolayı, olumlu açıdan anormal bir ruh halidir. Ruhsal bir hastalıktır aşk. İnsanoğlunun tek sevdiği, sevinç duyduğu, doktorlara başvurmadığı biricik hastalıktır o.

Rekabetçi düzende insanın kendine ve karşısındakine, samimi, içten, çıkarsız bakabildiği, yabancılaşma duygusunu azaltabildiği, insanın kendi benliğine en yakın olabildiği, kısmen kendisi olabildiği bir durumdur aşk. Aşk duygular temelinde bu durumu yaratırken, sevgi eğer öğrenilebilirse bilinçli olarak bunu yapmaya çalışır.

Söylemeye gerek yok ki, duygusal yabancılaşmanın aza indirilmesi bireyseldir, burjuva toplumunun tüm yabancılaşma alanlarını kapsamaz. Ayrıca yabancılaşmayı azaltmış sevginin her zaman yabancılaşmanın kontrolünde olduğu açıktır.

Kapitalist toplumda oluşan aşktan-sevgiden söz ettiğimiz unutulmasın. İnsan yaşamını belirleyenin duygu-bilinç değil, tersine bilinci-duyguyu belirleyenin yaşam, yani maddi ortam olduğu düşünülürse, aşk ve sevginin bu düzenin işleyiş mekanizmalarının olumsuz etkilerinden bütünüyle kaçamayacağı bellidir. İnsan yüreğine yakışan tam anlamıyla aşk ve sevginin burjuva bireyci toplumda oluşabildiği kadar oluşacak tohumudur bu, bütünüyle kendisi değil!

* * *

Peki, duyguların bir meşale alevi gibi parlamasına benzeyen aşk ölümsüz müdür? İnsanlığın bu konuda yaşadığı pratik, aşkın ölümsüz olmadığını gösteriyor. Aşkın da aşklara göre değişen ömrü vardır; başlar, yükselir, ölür. Onun yaşam uzunluğu, aşkı yaşayan bireylere, onun yaşanma koşullarına, toplumsal etkenlerin aşkı baskı altına alma-etkileme-çözme gücüne göre değişir.

Aşkın içindeki sevgi ise, eğer büyütülebilirse, beslenebilirse, öğrenilebilirse, daha kalıcı nitelik taşır. Bu yapılamazsa sevgi de umarsızlığa, alışkanlığa, hatta nefrete dönüşebilir. Hayatı doğru anlayanlar için aşk dönemi, aşkın içindeki sevgiyi öğrenme, onu geliştirme, olgunlaştırma dönemidir. ”*Âşık olmanın sevginin doruk noktası olduğuna inanılır. Oysa o gerçekte bir başlangıç ve yalnızca sevmeyi başarmak için bir olanaktır*.”[3]

Aşkın içindeki sevgi vericidir. Dolayısıyla aşk vericidir. Sevgi, almak için vermek değil, almak şartını ileri sürmeden vermek demektir. Sevenin, karşı taraftan beklediği sevgi sadece bir umuttur, inançtır; karşılığı belli olmayan bir inanç!

Kapitalizmin işleyişi inanç üzerine kurulamaz. Kapitalizmin bireyi, alma garantisi olmadan vermek istemez. Metayı (değişim değeri olan malı) almadan kimse parasını vermez. Ama gerçekten seven insan, sevgi almadan sevgi verebilir. Mitoloji sevgi almadan sevgi veren hüsranlı aşk öyküleriyle doludur. ”Sevgini almazsam, sevgimi vermem” mantığı, burjuva toplumunun ”almazsam-vermem” ilkesiyle paraleldir. İnsanal öz taşıyan gerçek sevginin,

[2] Peter Lauster, *Olgunlaştırıcı Yönüyle Aşk Acısı*, Doruk Yayınevi, 1996, s.76,83
[3] Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, Say Yayınları, 1998, s.104

insana uygun olmayan kapitalist düzende çarpık biçimde bulunmasının nedenidir bu aynı zamanda.

Gerçek sevgi üretici bir güç olarak işlev görür, karşıdakinin yüreğinde fabrika işçisi gibi çalışır. Bilincini, entelektüel yanını, becerisini, duygularını kullanarak, kendi benliğini kendisi olarak göstererek, içtenlikle, çıkar gözetmeksizin, saygı-sorumluluk-bilgi temelinde sevgi üretir. "*Sevgi …. bir üretimdir. Daha dışardan bakıldığında sevenler, üreticiler olarak görünür, daha yüksek bir düzenin üreticileri.*"[4]

Eğer bu üretilen sevgi gerçek güce sahipse, sevdiği insanın yüreğini de verici hale getirir; yaratılan sevgi tekrar kendisine döner. Sevgi, karşı bireyi verici hale getiremezse ne olur? İşte o zaman aşk ile birlikte sevgi de biter. Geriye bir süre sonra dinecek aşk-sevgi acısı kalır. Sevgisi, karşısındaki bireyde sevgi üretememiş bireyin acısı, sevginin güçsüzlüğünün acısı…

Aşkın ölümlü olduğu ne kadar doğruysa, onun içindeki sevginin öğrenilerek olgunlaştırılması, yaşatılması da o kadar olanaklıdır. Elbette ki bu noktada devreye istek ve bilincin girdiğini söylemeye gerek yok. Öyle bilinç ki, bireyci toplumun rekabetçi ilkelerine karşı sevginin ilkelerini kullanmasını bilen bir bilinç!

* * *

İnsanların bir kesimi, aşkın ölümlü olmasına bakarak, aşka karşı pesimist (kötümser) düşüncelere sahiptir. Onların aşka bakışı çok pratik, akılcı görünür. Şöyle düşünürler: Nasıl olsa aşk bir gün biteceğine göre, onu doyasıya, her şeyiyle yaşamaya ne gerek var?

Bu düşünce tarzı, kendi duygularının önüne baraj dikmekten, insanın önüne her zaman çıkması mümkün olmayan bir duyguyu yaşamamaktan başka işe yaramaz. Bu, aşkın içindeki öğrenilmesi gereken sevgiyi anlamamak, dolayısıyla sevginin insan için önemini anlamamak demektir. Aşka karşı bilinçlerini olumsuz yönden devreye sokanlar, bilinçlerini olumlu yönden aşk içindeki sevgiyi öğrenmeye ve onu büyütmeye çalışmalarının, yaşama umutla bağlanmak demek olduğunu göremezler.

Böyle düşünenlerin, yaşama karşı güvensiz, inançsız olmaları kaçınılmazdır. Aynı zamanda bu tutum rekabetçi düzenin yarattığı yabancılaşma, korku duygularının, ne kendine, ne de diğer insanlara tam güvenememe duygularının onaylanması anlamına gelir. Sonuç nedir? Bu insanlar güvenerek, umutsuzluklarını yenerek, kendi benliklerini tam vererek sevemezler. Onların sevgileri hep kuşkulu kalır. Hep birileri onu çok sevsin isterler; ama kendileri o hep istedikleri sevgiyi, başkalarına tüm benliklerini açarak veremezler.

* * *

Sevgi, insani bir gereksinmeyi karşılayan, ihtiyaç için araç olmayan, kendi yaşam belirtisinde sevilenin yaşam belirtisini yaratan, sevilende zorunlu parça olarak hissedilen şeydir. Sevgi, her şeyden önce insanın kendi dışına uzanıp, diğerinin varlığına insani olarak ilgi göstermesidir. Sevgi, geniş anlamıyla bireyin kendi dışındaki bireyle, ya da bir şey ile, kendi farklılığını koruyarak bütünleşmesi demektir. Karşıdaki sevilen ile ödül beklemeksizin insani ilişki kurulması olayıdır sevgi. Sevgide ödülün arkasından gidilmez; ödül sevginin ardından gelebilir.

[4] Bertholt Brecht, *Brecht'in Lai-tu'su*, İnter Yayınları, 1998, s.292

Sevginin özü paylaşmaya, birliğe dayanır. Rekabet, sevginin düşmanıdır. Dar anlamıyla sevgi, iki insan arasındaki ruhsal birlikteliği, bölüşmeyi içerir. Tüketilen bir mal değildir o. Seven kişi birisine ne kadar çok sevgi verirse, kendi sevgisi azalmaz, artar. ”Sevgi pasif bir duygu değil, bir etkinliktir; bir şeye ’kapılmak’ değil, bir şeyin içinde olmaktır. En genel şekliyle sevginin aktif özelliği, sevginin temelde almak değil, vermek olduğu söylenerek tanımlanabilir…. *Böylece kendi yaşamından verirken, karşıdaki kişiyi zenginleştirir, kendi canlılık duygusunu zenginleştirir.*”[5]

Bir bireyin koşulsuz sevgisi, karşı bireyde koşulsuz sevgi yaratamıyorsa, ortada duygusal güçsüzlük, uyumsuzluk, bilinçsel yetmezlik vardır. Sevgi üretemeyen aşk talihsiz bir aşktır. ”*Eğer sen karşılıklı sevgi uyandırmadan seversen, yani senin sevgin sevgi olarak karşılıklı aşkı uyandırmazsa, eğer seven insan olarak senin yaşamsal belirtin ile sen kendini sevilen insan durumuna dönüştürmüyorsan, senin aşkın erksizdir ve bu da bir mutsuzluktur*.”[6]

Sevginin sadece duyguyu değil, bilinci de içerdiğini belirtmiştik. Bilinçli faaliyet aktif faaliyettir. Bu aktiflik hangi noktalarda ortaya çıkar? Seven kişi, sevdiğine özen, ilgi gösteren kişidir. O, gönüllü olarak sevdiğine karşı sorumluluk duygusu duyar. Onun ihtiyaçlarını kendisininki gibi görür. Sevdiği kişinin yaşamına ilgisiz olan, ona özen göstermeyen kişi sevmiyor demektir. Aktif özen göstermek emeği gerektirir. Seven birey, sevgisinin üretici olması için emek gücünü kullanmak zorundadır. Bu nedenle emeksiz sevgi olmaz.

Seven biri karşısında bireyi kendisinden farklı, fakat kendi eşiti gibi görür. Başkasını ezen, ezilen, ya da ezilmeyi kabul edenler gerçek anlamda sevemezler. Çünkü onların sevgisi karşıdakini eşiti olarak göremediğinden dolayı, ya boyun eğdirmeye, veya boyun eğmeye dayanır.

* * *

Aşkın-sevginin bugünkü yaşadığımız toplumda ne durumda olduğuna bakabiliriz artık. Aşk, sevgi, insanlar arasındaki bir toplumsal ilişki ve insan da toplumsal bir varlık olduğuna göre, insanın hangi maddi koşullarda bu toplumsal ilişkiyi iki birey arasında kurduğu önemlidir. Aşk ve sevginin sorunlarını, hüsranlarını, bu alandaki yeteneksizliğimizi anlamamız için yaşadığımız topluma bakmamız şarttır.

Bugünkü toplum, bireylerin rekabet-çıkar temelinde bölündüğü çelişkili, çatışmalı burjuva toplumdur. Kişi, bu toplumun ekonomik ilişkileri içinde, kişisel çıkarların karşı karşıya geldiğini görür. Önce kendisini, kendi kendine yeten, mutluluk havuzunda yüzen bağımsız bir birey gibi düşünür. Fakat yaşam başka türlü konuşur: ”Burjuva toplumun bencil bireyi …. kendini bir atom, yani en küçük bir bağlantısı olmayan, kendi kendine yeten, gereksinmesiz, mutlak olarak dolu tam bir mutluluk içinde bir varlık olarak görmeye dek boşuna şişinir; mutsuz duyulur gerçeklik, o, bu bireyin imgeleme yetisine kulak asmaz; ve duyularının her biri, onu kendi dışında varolan dünyanın ve bireylerin anlamına inanmaya zorlar.”[7] Böylece maddi yaşam bireyleri birbirleriyle zorunlu ilişkilere sokar. Bireyler, birbirine karşı bağımsız ve kayıtsız görünmelerine rağmen, farkında olmadıkları bir işbölümü ile birbirlerine bağlanır. Ama, ortaklık, paylaşma temelinde değil; bölünme, çarpışma temelinde!

[5] Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, Öteki Ajans, 1998, s.26,28
[6] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.210
[7] Karl Marks-Friedrich Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, 1976, s.184

Rekabet, insanların üstünde yine farkında olmadıkları yabancı (tanınmayan, bilinmeyen) bir güç üretir. Bireyler bu yabancı gücün emrinde çalışan canlı robotlar gibidir artık. Robot insanlar: ”Biyolojik olarak canlı olmasına karşın, ruhsal açıdan bir robot, coşkusal ve zihinsel olarak da bir ölüdür.”[8] Ekonomik ilişkiler bu canlı robotlara, bencillik, hırs, açgözlülük istekleri temelinde yön verir. Sahip olma duygusu, söz konusu bireylerin kopamayacakları, onsuz yaşayamayacakları bir duygudur. Almadan vermemek için bu duygunun iki tarafta da olması gerekiyor. ”*Burjuva toplumunun yüzeyinde …. herkes ancak bir şey aldıkça bir şey verir ve ancak bir şey verdikçe bir şey alır. İkisini de yapabilmek için önce bir şeye sahip olması gerekir*.”[9]

Meta (mal) üretimi temelinde ortaya çıkmış olan yabancı güç, insanları birbirlerine ve kendilerine karşı yabancılaştırır. Yabancılaşma; ekonomik-siyasal-dinsel koşulların etkisi altında kalarak kendi benliğini, kendi özünü yitiren kişiyi anlatır. Yabancılaşmanın özü, kişinin kendini ve dışındaki dünyayı pasif biçimde kabul etmesi demektir. Böylesi bir insan aynaya baktığında kendini değil, bir yabancıyı görecektir. Kişi kendisini kendi hayatının aktif öznesi olarak değil, dışındaki yabancı gücün bir objesi (şeyi) olarak görecektir. Bu birey kendini olumlayamaz, kendi benliğini tam ortaya koyamaz, bütünüyle sevemez. Kendi eylemi kendisine karşı görünür. Bu insana benzeyen yaratık, güçlü rakiplerini kıskanmakla yaşamını sürdürür. Sevgiye de ihtiyacını karşılayacak ”araç” gibi bakar.

Öyle bir toplumsal ilişki oluşmuştur ki, birey en başta kendine hizmet eder, başkaları da ona hizmet ettiği ölçüde onlara hizmet eder. Herkes, ötekini araç olarak kullanır. İki insan arasında ortak bir çıkar var gibi gözükür; oysaki itici güç, özel, bencil çıkarlardır. Ortak çıkar denilen şey (aslında ortak çıkar olmayan şey) her bireyin kendi kişisel çıkarına göre davranma hakkını karşı tarafın kabul etmesidir. Bireyler birbirlerin karşısında birer nesne (obje), ”şey” olarak dururlar. Birbirleriyle ilişkilerinde ”yapıyorum ki veresin” çerçevesinde kontak kurarlar.

Bireylerin birbirleriyle kurduğu zorunlu ekonomik ilişki, bireysel çıkara dayalı bencilce bir ilişkidir. Ama bencillik, sevginin özü ile uyuşmaz. Bencil birey dünyayı kendi etrafında döndürerek sevgisizlik batağına saplanır. Gerçek sevginin paylaşmayı, birliği gerektirdiğini algılayamaz. Bencil insanın parolası, ”sev beni, seveyim seni”dir. ”Bencil; ’ben her şeyim…. ötekiler, benim için anlamsızdır ve ancak birer araçtır; benim hayatım ve refahım mutlak bir amaçtır, başkalarının hayat ve refahları, benim amacımın gerçekleştirilmesi için araç oldukları sürece kabul edilebilir…. Ben merkezim, bütün dünya yalnızca çemberdir,’ der.”[10] İşte, böylesine bencil bir birey gerçekten sevemez. Burjuva toplumun ürettiği bencil birey, sevemeyen birey olarak karşımıza çıkar.

Bireysel ilişkinin çemberini genişletirsek, insanların ”ulusal sevgi”, ”milliyetçi sevgi” dediği şeyler bile sevgi değil, bencilliktir. Ezen ve ezilen ulus ayrımı, ulusların kendilerine yükledikleri olumlu özellikler, insanları evrensel düzeyde de karşıt biçimde parçalar. Ve bu ulusal parçalar nesnel konumları nedeniyle birbirlerini sevemezler. Ulusal parçaların bireyleri, ”evrensel insan sevgisi” yerine kendi ulusunun bencil sevgisini koyarlar. Bundan dolayı, ”insan sevgisi” olarak gösterilen milliyetçilik, devlet bencilliğinin dışavurumudur. İnsanlar, insani sevgiye şu an sahip olmadıklarını, uluslarına milliyetçi biçimde sahip çıkarak gösterirler. Ulusal düzeyde insan olmaya erişemeyecek insanın, dünya çapında da insan olamadığını, onun ulusal narsisist (yalnızca kendi ulusunu seven) sevgisi bir kez daha doğrular.

[8] Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Öteki Ajans, 1998, s.237
[9] Karl Marks, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, 1979, s.290
[10] Solovyev, aktaran Pitirim Sorokin, *Aşkın Anatomisi*, Say Yayınları, 1995, s.230

* * *

Yabancılaşmış toplum nevrotik (sinirsel olarak kaygılı, güvensiz) sevgi yaratır. Hepimizin az ya da çok nevrotik sevgiye sahip olmasına şaşmaya gerek yok. Burjuva toplumun bireyi güvensizlik duygularının etkisi altındadır. Bu güvensizliği giderecek araçlardan bir tanesi de nevrotik sevgidir. Nevrotik sevgi, kendi yaşamında etkili güç olamama duygusunu hisseden, kendini gerçekleştiremeyen insanın sevgisidir. Güvensizlik boşluğunun üzerini örten bir sevgidir bu. Nevrotik sevgi, ”güvenlik ihtiyacı” arayan sevgidir, gerçek sevgi değildir.

Nevrotik sevgiye sahip olan insan, sevgiye araç olarak baktığından ve kendisine yönelen sevgiyi de bir araç olarak gördüğünden dolayı, kendisinin ”sevilemez olduğu duygusunu” taşır. Sevilemezliğini değişmez gerçeklik olarak kabul eder. Bu inancın nedenlerinden biri, kendi sevme yetisine güvenmemesidir. Kendi sevme yetisine güvenemeyen, kendisini seven kişinin sevgisine nasıl güvensin? Bu inancın diğer kaynağı, benliğini zayıf hissetmesi nedeniyle, kendini başkaları tarafından sevilecek değerde görmemesidir; sevgide aşağılık kompleksine sahip olmasıdır. Son bir neden de, onun gerçeklikten kopmuş ”ideal aşk” hayalidir. Kendi uydurduğu ideal imaja uygun olmayan sevgiyi, sevgi saymaz.

Nevrotik sevgiye sahip birey, sevgiye ölesiye ihtiyaç duyar. Ancak sevgi yetisi azalmış olduğu için gerçekten sevemez ve gerçekten sevildiğine inanmaz. Bu bireyin sadece düşünceleri değil, yüreği de kendisine, başkalarına yabancılaşmıştır. ”Burada onun şu ya da bu kişi tarafından sevildiğini hissetmiyor olmasını değil, hiç kimsenin kendisini sevmediği ya da hiçbir zaman sevemeyeceği yolundaki bilinçsiz bir inanca eşdeğerde olabilecek inancını söz konusu ediyorum.”[11] Bu tabloyu, kendisinin başkasını sevemeyeceğine olan kendi inancı tamamlar. Nevrotik sevgide, ”ben kimseyi sevemem” duygusuyla, ”beni kimse sevemez” duygusu içiçedir.

Nevrotik sevgi kıskanç bir sevgidir. Sevgiye korkunç derecede gereksinim duyan; ama sevemeyen, sevildiğine inanmayan nevrotik bireyin kıskanç olması olağanüstü bir sonuç değildir. Kendisinde olmayan sevginin bir parçasını eline geçirdiğini sandığında doğal olarak onu bırakmak istemez, onu kimseye kaptırmak istemez. Düzen tarafından sahip olmacı duyguyla donatılmış nevrotik sevgi kıskanç olmak zorunda kalır. İki nevrotik sevgi karşı karşıya geldiğinde, bu ilişki görünüşte birbirine önem veren iki insanın sevgisi gibi görünür. Ama aslında birbirlerine gösterdikleri ilgi denen şey, kıskançlığın gizlenmiş biçimidir. ”Sevenler kıskanç olur” deyimi, nevrotik sevginin kendini haklı kılma isteğinden doğmuş yanlış bir anlayıştır. ”Nevrotik sevgi ihtiyacının tipik özelliği doyumsuz olmasıdır. Bu abartılmış bir kıskançlık biçimini alır: Sadece beni seveceksin”[12] duygusu nevrotik sevginin ayrılmaz parçasıdır. Nevrotik sevginin kullanılış mekanizmasına ”nevrotik insan” bölümünde döneceğiz.

* * *

Sevgi yeteneksizliği, insanı insanın düşmanı yapan rekabetçi toplumdan doğuyor. Eğer insan karşısındaki bireyi rakibi olarak görüyorsa, ya da kendi yargıcı gibi görüyorsa, nasıl içten sevebilir? Rakip, tehdit edici unsur demektir. Kendisi için tehdit olarak görülen şey sevilemez. Ona boyun eğebilir, eğdirebilir, ama yürekten sevemez.

[11] Karen Horney, *Nevrozlar Ve İnsan Gelişimi*, Öteki Ajans, 1993, s.322
[12] Karen Horney, *Kvinnans Psykologi*, Bokförlaget Natur och Kultur, 1995, s.215

Aşkını, sevgilisini kaybetmek istemeyen insan, ”kişilik maskesiyle” karşısındaki insanın davranışlarını kabul eder gözükerek ilişkisini sürdürür. Aslında bunu istemiyordur; fakat içindeki yanlız kalma korkusunu yenemez. İçtenliksizlik ona dokunmaz. Halbuki bilmez ki, içtenliksizlik korkuyu üretir. İnsan ne kadar içtensiz olursa, kendi benliğini o kadar saklar, kendini kendi olarak göstermekten korkar. Kendi benliğini ortaya koyamayan insan, çarpık, nevrotik biçimde sever, yani gerçekten sevemez.

Sevgiye yeteneği olmayan insan, sevebileceğini gösterebilmek amacıyla ”model aşklara” ihtiyaç duyar. Model aşk, kapitalizmin eğlence endüstrisi tarafından üretilir. Kadınlar hep ”prenslerini”, erkekler de ”prenseslerini” beklerler. Bu bitmeyen bir bekleyiştir. Çünkü, insan somuttur, soyut insan yoktur. Prensler, prensesler, yaşamda olmayan soyut insanlardır.

Sevebilme yeteneğini kazanmak için somut insanı anlamak ve onu sevmesini öğrenmek gerekir. ”Sevmek” bilinçli bir eylem olarak düşünülmediğinden dolayı, kapıyı çalan ”prenslerin”, ya da ”prenseslerin” kendi bekledikleri olmadığına bir süre sonra karar verirler. Birbirlerini bilinçli, üretken biçimde sevemediklerinden, karşıdaki bireyin bitmez tükenmez özelliklerini anlamak yerine, yüzeysel olarak ona ulaşırlar ve tüketirler. ”Örneğin çevrelerinde bir erkek olmadığı zaman kendilerini perişan ve tedirgin hisseden kadınlar vardır; bu kadınlar bir gönül ilişkisine girerler, kısa bir süre sonra kestirip atarlar, yeniden kendilerini kaygılı ve perişan hissederler, bir başka gönül ilişkisine başlarlar ve bu böylece sürüp gider.”[13]

Sürekli aşk-sevgi hüsranlarına uğrayan insan ne yapar? Umutsuzluk psikolojisi içinde aşka-sevgiye kuşkuyla bakar. Onun gerçek yaşamda olmadığını düşünür. Olan şeyin, kendi korkusu ve sevgi yeteneksizliği olduğunu bilemez. Korkusunun, kendisine karşı olması gereken özsevgiyi engellediğini göremez. Kendisini sevmeyen, kendisiyle barışık olmayan insan hiç kimseyi sevemez. Bireyci toplum bizleri aşk-sevgi konusunda yeteneksiz kılmıştır. ”*Artık spontane olamayan, sevemeyen, yalnızca çalışan, satın alan ve nefret eden bu kötürüme, bizim burjuva psikolojisi ’sağlıklı’ der - yeter ki, onun korkusu ve sevgi yeteneksizliği, toplumumuzda yaygın olana uygun düşsün*.”[14]

* * *

Erkekegemen toplumun efendisi gibi görünen erkek (aslında toplumun gerçek efendisi sermayedir) korkusunu, sevgi yeteneksizliğini bastırmak, sevebileceğini göstermek amacıyla Donjuanlık silahına sarılır. Zayıflığını böyle kapatmak ister. Ne kadar çok kadınla birlikte olursa -ki bunun ölçütü çoğu için kadını ”yatağa atmaktır”- korkusunu yenebileceğini düşünür. Her kadına aynı sevgi sözlerini kurulmuş makina gibi tekrarladıkça, nevrotik aşkı ona gerçek gibi görünür. Sürekli olarak her kadına âşık olduğunu sanır, sevilebileceğine tam inanç duymadığı ve sevemediği için çabuk bıkar, yenisini aramaya koşar.

İşte böylesi bir toplumda aşkı, sevgiyi yakalamak güçtür. Aşk-sevgi, ortaklığı, paylaşmayı, bir olmayı, almak koşulu olmadan vermeyi gerektirirken, toplum tam tersi yöne doğru kurulmuştur. Bencil kişilik, almadan vermek istemez. Bu kişilikle de sevgi uyuşmaz. O zaman ne olur? Ortaya sahte sevgiler-aşklar çıkar. Burjuva toplumunda: ”Sevgi, kişilik pazarındaki değerlerine bakarak birbirlerinden umabilecekleri her şeyi almak isteyen iki insan arasında kârlı bir alışverişten başka bir şey değildir çoğu zaman. Her insan, değiş-tokuş değeri çeşitli yanlarıyla bir tek şeyde, ’kişiliğinde’ birleştirilmiş bir ’paket’tir; kişilikle burada, insanın

[13] Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, Öteki Ajans, 1999, s.94
[14] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.176

satışını en iyi yapabilecek nitelikleri -görünüşü, eğitimi, geliri ve başarı olasılığı- anlatılmak istenir; herkes bu paketi, ele geçirebileceği en yüksek değere satmaya çalışır."[15]

Toplum, sahte sevgileri, gerçek sevgi gibi gösterebilmek hedefiyle sevginin içeriğini boşaltmış, onu duygusal bir oyuna dönüştürmüştür. Bu da yetmemiş; cinsel ilgiyi (erotik çekimi) sevgiyle eşitlemiş, onu "yatak sorununa" indirgemiştir. Sevgiyle birleşen cinsellik -insanın doğasına en uygun ilişki biçimi- parçalanarak birbirinden koparılmıştır. İki cinsin birbirinde sadece seks objesini bulmasına sevgi denilmiştir. Aslında bu yolla, erkekegemen toplumun kadınları seks nesnesi (maddesi) olarak gören tutumuna güzel bir vitrin yaratılmıştır.

"Bir tüketim toplumu olduğumuz için, cinsellik, sevgiye dayalı yakın dostluğun eksikliğini gizlemek maksadıyla giderek sömürülmekte. İçimizde hissettiğimiz insan yabancılaşmasını fiziksel yakınlıkla kapatmaya çalışıyoruz. Ama fiziksel yakınlık, tek başına duygusal boyutu gerçekleştirmeye yetmez. Duygusal yakınlık, iki insan arasındaki gerçek ve içten bir uyum demektir."[16]

Duygusuz cinsellik insanın hayvani yanına aittir. Cinselliğin hayvanlardan farklı olarak insanileşmesi için, iki insanın birbirleriyle tüm varlık olarak ilişki kurması gerekir. Düşünceyle, duyguyla, insani ilişkiyle birleşen bir cinsellik, insanı insana yaklaştırır. Kişi diğerinin bir parçasıyla, bir organıyla ilişki kurmak yerine, onun insanal bütünüyle ilişki kurduğu zaman, hayvani cinselliğini insani cinselliğe çevirmiş olur.

Burjuva toplumu, insanın hayvani cinselliğini öne çıkarıp, bir de ona sevgi adını taktığından beri, insanı kendisinden daha fazla uzaklaştırmıştır. İnsan denen bugünün yaratıklarını, sevgisiz-duygusuz cinselliğin kulları haline getirmiştir. Diğerleriyle bütün varlığıyla ilişki kuramayan insana burjuva düzenin önerdiği şey, yalnızca kendi gereksinimine hizmet eden organla ilişki kurmasıdır. "Rastgele cinsel 'bağlanma' yalnız bireye güçlü, fakat geçici bir rahatlama verir. Geçicidir, çünkü bu bir ilişkide olma değil, yalnızca ilişki taklididir. Zorlantılı cinsellik gerçek ilgi göstermenin bütün kurallarını bozar. *Birey diğerini bir donanım gibi kullanır. Kişi diğerini kullanır ve onun yalnızca bir parçasıyla ilişki kurar*."[17]

İnsan, duygusuyla, sevgisiyle, cinselliğiyle bir bütündür. İnsanın birbirinin bütünüyle kurduğu ilişki insanidir. İnsanın bütünselliği yerine, insanın bir parçasının diğer insanın bir parçasıyla kurduğu ilişki, iki duygusuz nesnenin ilişkisidir. Rastlantısal cinsellikte kapitalizmin değişim kanunu devreye girer; cinsel organlar değişimin metaları (malları) olurlar. Bir organ diğeri ile karşılıklı olarak değiştirilip, trampa edilmiştir. İki insan da birbirini kullandığını, yararlandığını, kârlı bir alışveriş yaptığını düşünerek kendini kandırır; insanlığından bir parça daha kaybettiğini anlamaz. İnsanın insanla ilişkisi yerine kurulan, organın-organla (parçanın-parçayla) ilişkisi, insanı bütünüyle tanımaya, anlamaya, paylaşmaya, onun varlığına ilgi duymaya gerek duymaz. Manipülatif, dalaverici-plancı seksin böyle insani sorunları yoktur.

Erkeklerin başat (egemen) olduğu, kadınların seks objesi olduğu, bilinçsiz kadının kendisini seks objesi olarak sunduğu bu toplumda, öncelikle erkeklerin sevgiyi seks olarak görmesi, en başta erkekleri alçaltan, onları insanlıkdışı yaratıklar haline getiren bir olaydır. "Ortaklaşa şehvetin kurbanı ve hizmetçisi olan kadın karşısındaki ilişkide, erkeğin içinde, kendisi için varolduğu sonsuz alçalma kendini dile getirir."[18]

---

[15] Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, Payel Yayınları, 1990, s.162
[16] Erich Fromm, *Hayatı Sevmek*, Arıtan Yayınevi, 1997, s.79
[17] İrvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, Kabalcı Yayınevi, 1999, s.603
[18] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.170

* * *

Bin bir türlü hesap yaparak oluşturulan ve üzerine "büyük aşk" diye etiket yapıştırılan evlilikler, birleşmeler, kapitalizmin yarattığı ekonomik-sosyal kıskaç altında sahte sevgilerini tüketirler.

Aşkın içinde başlangıçta filiz halinde bulunan sevgiyi üretebilmek, büyütebilmek, bilinçli çabayı gerektirir. Bu çabanın özü de, bencil çıkarlara göre çalışan toplumun ilişkilerini olabildiğince aşmayı zorunlu kılar. Kuşkusuz ki, radikal toplumsal değişim olmadan, tümüyle bu çıkarlar çatışması yenilemez. O nedenle, kapitalizmde olabildiği kadarıyla oluşabilecek bir sevgiden söz ediyorum. Burjuva bireyci toplumun ilkeleriyle, sevginin ilkelerinin uyuşmaz olduğu ne kadar gerçekse, bu düzenin ilkelerine karşı direnme temelinde kurulan tohum halindeki sevgilerin olabileceği de o kadar gerçektir. Kapitalizmin bıçağı altında yeşeren sevgilerin, düzenin ilkelerine teslim olmaması için aktif enerji şarttır. Anlaşılması gerekiyor ki, burjuva toplumun baskısı altındaki bu sevginin tam özgür olmadığı, her an esir düşebileceği unutulursa, yeniden, birleşik gözüken; ama "iki kişilik tek yalnızlıklar" ortaya çıkar. Düzenin pençeleri altında üretilecek sevginin büyük uğraş gerektirmesi, gerçek sevgiye çok az insanın ulaşabileceğini gösteriyor. "*Mevcut sistemde sevebilen insanlar zorunluluk gereği istisnalardır*."[19]

Şöyle bir sonuca varabiliriz: Burjuva sistemin bencillik ilkelerini anlamamış ve anladığında da ona karşı sevgisiyle direnmemiş olanların sevgileri kalıcı olamaz, özgür sevginin tohumları olamaz. Sevgiyi büyütmek için, bu toplumun bize "kutsal ilkeler" olarak sunduğu görüşlerden, duygulardan kopmak, sürüden ayrılmak ve gerçek sevginin dayanışmacı-ortakçı ilkelerine sarılmak gerekiyor. Bugün gözlerimizin önünde duran insanın gerçek insan olamamasının, yani insani özelliklerini bütünüyle gerçekleştirememesinin bir nedeni de, sevgiyi kolayca yaratamamasıdır, üretememesidir.

Rekabetçi toplumda sevgi tohumunu toprağa atmak zor iştir; ancak imkânsız değildir. Bugün olanaksız gibi görülenin, ya da istisna olanın, yarın tüm insanlar için olanaklı görülebilmesinin en büyük şartı, üretici güç olan insanın yaşamı anlaması ve onu değiştirme kapasitesine sahip olduğunu bilince çıkarmasıdır; sevgisizlik üreten toplumu, sevgi üreten topluma dönüştürmesidir.

[19] Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, Öteki Ajans, 1998, s.119

KARAKTERİ ÇARPIK VE ROLCÜ İNSAN

”Çalışıyorum, tüketiyorum, nerede nazik olacağımı, öfkemi kontrol edeceğimi, nerede alttan alacağımı biliyorum. Bununla birlikte, bu numara dünyası, insanların birbirine rol yapmasına izin verdiğinden, ortadan kaldırılmalı.”

Raoul Vaneigem

Hayvanlar içgüdülerle hareket ederler. İnsan denen yaratıklar içgüdülerden sıyrıldıkça bir karakter (kişilik) yapısına ihtiyaç duyarlar. Hayvanların ne karakter yapıları, ne de tutkuları vardır. İnsanlarsa tutkulara sahiptir. ”İnsanın kişiliği ile koşullanmış tutkular, onun varoluşsal gereksinmelerinin yanıtıdır ve insanlara özgüdür.”[20] İçgüdülerin yerine geçerek, onun işlevlerini bilinçli tarzda görecek davranış ve tutkular, belirli amaca yönelerek bireysel karakter yapılarını oluştururlar. Karakter, bir bakıma insan aktivitesinin belirli amaçlar doğrultusunda örgütlendiği form gibidir.

Tutkular, dürtüler doğuştan gelmez. Dıştan gelen ya da içselleştirilmiş bir uyaran dürtü üretir. Dürtü tutkular biçimine bürünerek kendine bireysel amaç koyar ve amacına ulaşmaya çalışır. İşte tüm bu faaliyet insanın karakter yapısına uygun biçimde gelişir. Örneğin toplumsal sistem tarafından kullanılan uyarıcı ”daha fazla para kazanmak hırsı” ise, açgözlülük temelinde bir tutku oluşturur ve bireysel karakterde başat hale gelir. Eğer toplum vahşi-savaşçı bir toplumsa, buna uygun uyarıcılar saldırganca tutkuları dürtüklerler ve ortaya sadist-yıkıcı karakter çıkar.

Burjuva toplumunu yönetenler kendi egemenliklerini sürdürebilmek için bir ”sosyal karaktere” gereksinim duyarlar; çünkü toplumu sadece silah-güç zoruyla yönetmek mümkün değildir. Toplum bireylerinin yaşadıkları yaşama az ya da çok ikna olmaları, onun kurallarını kabul etmeleri, ona uygun davranış biçimleri geliştirmeleri gerekir. Bu amaç nedeniyle, altyapının (toplumun ekonomik temeli) üzerinde yükselen üstyapı (kültür, din, sanat, felsefe, devlet vb.) kurumları eliyle kapitalizmin işleyişine uygun sosyal bir karakter şekillendirilir. Burjuva sisteminin ideolojisine uygun olarak ortaya çıkan bu sosyal karakter, toplumun bütün hastalıklı yönlerinden parçalar taşır; kapitalizmin ortalama insanını yansıtır. Bireysel karakter olarak görünen şey, sosyal karakterin değişik parçalarının, değişik oranlarda karışımı demektir.

Sınıf çelişkilerinin varolduğu bir toplumda insan özünü belirleyen şey, toplumsal ilişkiler içindeki çelişkinin egemen olan yönüdür. Toplumsal ilişkilerde burjuvazinin ekonomik-sosyal-ideolojik gücü egemen olduğundan, ortalama insanın özü buna uygun oluşur. Bu da sosyal karakterin başka biçimde anlatımıdır. Sosyal karakter, egemen sınıfın ideolojisine, egemen sınıfın çıkarına uygun olarak şekillenir. “Egemen sınıfın ideolojisi olarak isimlendirilen, sınıflı toplumdaki egemen ideolojinin görevi, öncelikle, ezilen sınıfları varolan toplumsal düzen ile uzlaştırmaktır. Ekonomik ve siyasi güce sahip olan egemen sınıf, tüm kültürel ortamdan ve toplumsal tabular sisteminden de yararlanarak bir *toplumsal kişilik* tipi biçimlendirmeye çalışır. *Bu toplumsal kişilik tipi, geçerlikteki toplumsal düzene karşı çıkmayacak ve kendisine verilen ile yetinecek özelliktedir*.”[21]

[20] Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, Cilt I*, Payel Yayınları, 1993, s.24
[21] V.İ.Dobrenkov, *Erich Fromm’un ve Yeni-Freudçuluğun Eleştirisi*, Sorun Yayınları, 1974, s.99

Karakterin bireysel yanıyla, yani kişiliğe ait olan yanıyla, onun toplumsal genel görünüşü arasında ayrım vardır. Her birey aynı toplum içinde yetişse de, büyüdüğü çevre, aile ortamı, bilinç, aldığı eğitim gibi bireysel etmenler farklıdır. Sosyal karakterinin hangi yanının açığa çıkacağına ve egemen olacağına bireysel etmenler etki eder.

* * *

Sosyal karakter, ruhsal enerjinin-tutkuların toplumun işlevlerine yararlı olabilecek şekilde motive edilmesinden oluşur. Sosyal karakter dediğimizde, o toplumda yaşayan ortalama insanın genel karakteri hakkında konuşuyoruz demektir. Bu ortalama insan, toplumun sürekliliğini koruyabilmesi için gerekeni istemelidir ki, toplum devam edebilsin. Burada söz konusu olan, bireysel karakter doğrultusunda davrandığı düşünülen insanın aslında sosyal karakter doğrultusunda davrandığıdır. Toplum tüketici bir karakterdeyse, insanlar tüketici karakterde güdülendirilmelidir ki, üretilen her şey satılabilsin. En son model arabanın, en güzel parfümün reklam, propaganda yoluyla özenti haline getirilmesi gerekiyorsa, toplumu yönetenler bunu yaparlar ve bireyler de kendi istekleri gibi görünen; ama başkalarının belirlediği işlevlerini, ”tüketim toplumun elemanı” olarak yerine getirirler.

Sosyal karakter, eğitim sistemiyle, din ile, gelenek-göreneklerle, ailenin çocuğu belirleyen işleviyle desteklenir. ”Belli insan yapılarına belli toplumsal düzenler yön verir, başka deyişle, her toplumsal düzen ayakta durabilmek için gereksindiği kişileri kendisi yaratır. Sınıflı toplumda, yönetici sınıf üstünlüğünü, aile kurumları ve eğitim yoluyla, egemen öğreti diye kabul ettirdiği öğretileri toplumun bütün bireylerine yayarak güvence altına almaktadır.”[22] Özellikle aile kurumu, sosyal karakterin şekillenmesinde topluma egemen olan düşüncelerin-tutkuların ajanı gibi çalışır, sisteme hizmet eder. Ebeveynler kendi karakter yapılarını -ki bu toplumsal ihtiyaca göre şekillendirilmiştir- çocuklarına aktarırlar. Aktarma, görünüşte o kadar ”özgürce” yapılan bir iş olarak görünür ki, herkes istediği şeyi yapar; çünkü toplum tarafından yalnızca yapabilecekleri şeyi ister duruma getirilmiştir. Çocuk kendi isteğine uygun karakter yapısı geliştiremez; kendisine ebeveynler tarafından dayatılan karakterden parçalar alır. Aile, karakter üreten fabrika gibidir.

Kapitalizm, otoriter (sözünü geçiren) bir toplumdur. Otoritesine boyun eğecek karakter yapısında birey ister. Aile kurumu, çocuğu, kapitalizmin otoriter baskısı altına alarak, onu korkak, çekingen biri yapar; varolan toplumsal düzene uyan, sisteme kuzu kuzu boyun eğen bir kişiliğe sokar. Fakat, toplumsal otoriteye karşı korkaklaştırılan bireyler, kendi aralarındaki toplumsal ilişkilerinde cesur gladyatörler haline getirilirler. ”Bugünkü kitleleri oluşturan kişiler birer birey, liberal-bireyci rekabet toplumunun çocukları oldukları, kendileri rekabet çerçevesinde ayakta kalabilen birimler olarak eğitildikleri ve durmadan ’haşin’ olmaya ve ’pes etmeme’ye çağrılıp ona göre uyarıldıkları için, modern kitle oluşturmalarını biyolojik fenomenlerle kıyaslamanın pek savunulacak yanı yoktur.”[23]

Karakterler, bireysel şekilleniş ile topluma egemen sosyal karakterin kesişmesinden ortaya çıkarlar. Bu nedenle bir toplumun yarattığı ortalama karakter tipleri, toplumun korunma yönüne, toplumu tehlikeye atacak yöne sahip olamazlar. Tersine, bu karakterler toplumsal düzeni korumaya, güçlendirmeye, devamını sağlamaya yararlar. Eğer toplumsal düzen insanlıkdışı tutkulara-davranış biçimlerine sahipse, bu toplumun sosyal karakteri, insanı insanlıktan çıkarmaya yarar. İnsanın ”şeyleştiği” bir toplumda sosyal karakter insanın

[22] Wilhelm Reich, *Kişilik Çözümlemesi*, Payel Yayınları, 1997, s.24
[23] Theodor W.Adorno, *Eleştiri Toplum Üstüne Yazılar*, Belge Yayınları, 1990, s.28

şeyleşmesinin sürmesine yarar. Sosyal karakterin egemen yönüne karşıt bir karakter ise, bilinçsel yabancılaşmayı parçalayarak oluşturulabilir.

* * *

Sosyal karakterin ve dolayısıyla bireysel karakterlerin içine toplumsal ekonomik yapı, sınıfsal özellikler tayin edici biçimde yansır. "Sıradan bireyin tüm kişiliği insanların birbirleriyle kurdukları ilişkiler aracılığıyla biçimlenir. Bu kişilik, toplumun sosyo-ekonomik ve siyasal yapısınca öylesine belirlenir ki, insan bir bireyi çözümlediği zaman, bu çözümlemeden onun içinde yaşadığı toplumsal yapının tümünü ilkece çıkarımsayabilir."[24]

Bireysel karakterler temellerini sosyal karakterden alırlar, değişik biçimde sınıflandırılabilirler. Ancak bu sınıflandırmalar anlayış kolaylığı içindir; karakter ayrımları görelidir, izafidir. Karaktersel yönelişler içiçe geçer, zamanla bir yön egemen hale gelerek karakteri tanımlamamıza yardım eder. Bu nedenle değişik karakter özelliklerini, parçalarını, tek bir insanda gözlemleyebiliriz.

Şimdi, beş örnek üzerinden yola çıkarak bireysel karakterleri incelemeye çalışalım. Eğer siz isterseniz bu örneklerden yararlanarak başka bireysel karakter tiplerini tanımlayabilirsiniz, ona yeni isimler verebilirsiniz. Önemli olan nokta şudur: Herhangi birimiz, hepimiz, ya bu örneklerden biriyiz, veya onlardan parçalar taşıyoruz.

I. PAZARLAMACI (PİYASACI) KARAKTER

Bu karakter, burjuva ekonomik-sosyal düzeneğin, insanı nasıl biçimlendirdiğini gösteren en açık karakterdir. Rekabetçi pazarda işleyiş nasılsa, bu karakter de aynı özde işler. Bundan dolayı modern kapitalist toplumun egemen karakterinin "piyasacı karakter" olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Piyasa, bilinmeyen tüketime göre, bilinmeyen tüketici için yapılan üretimi şart koşar; arz-talep kurallarına göre işler. Malların değerini kullanım değeri (yararlılık değeri) değil, değişim değeri (para değeri) belirler. Piyasacı karakter için de aynı şeyler geçerlidir. O, kendini bir mal gibi görür. Kendi değerini piyasanın değişim ölçütlerine göre ölçer. Ona göre piyasada nasıl mallar alınıp-satılıyorsa, kişilik pazarında da kendisi dahil herkes alınıp satılacaktır. Bütün davranışlarını bu anlayış üzerine kurar. İnsan ilişkilerini, aşkı, sevgiyi hep piyasa ölçütleri üzerinden düşünür. Ne kazanacak, ne kaybedecektir? Kâr-zarar diyalektiğinde (sürecinde) durumu ne olacaktır?

Bu karakter tipi zarardan hoşlanmaz; sürekli kâr peşinde koşarak hayatını tüketir. Parayı hayatının temel amacı olarak görür, her şeyi onunla ölçer. Maddi-manevi her alanda başarı onun temel hedefidir. Başarılı olmak amacıyla, kendisini "insan pazarına" iyi sunmalı, iyi rol yapmalı, kendi meziyetlerini iyi tanıtmalı, toplumun çoğunluğuna nasıl uyum gösterdiğini, ne kadar güvenilir olduğunu ispat etmelidir. Eğer pazarda kendini iyi bir fiyata satamamışsa, veya satın aldığı kişiliğe fazla para ödemişse yaşamı kararır; kötü bir alışverişe kurban gittiği için kendine kızar, yeni bir alışverişte kâr elde edinceye kadar geceleri rahat uyuyamaz. Bu karakter için başarının ölçütü, kendi kişiliğini ne kadar yüksek fiyattan sattığına ve karşıda mal olarak gördüğü bireyi ne kadar ucuza aldığına bağlanmıştır. Hem kendisi, hem ötekisi maldır. Önemli

[24] Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, Say Yayınları, 1998, s.84

olan, duygular, sevgi, benlik, entelektüel doymuşluk değil, malın alış-satış fiyatıdır. O, yaşamla bu ölçüt üzerinden ilişki kurar. Ona göre mutluluk kârlı bir alışveriştir.

Rekabetçi, özel mülkiyetçi toplum bu karakter tipini her gün besler. Modayla, reklam aracılığıyla, kişinin nasıl en yüksek fiyattan kendini satacağını gösterir. Nasıl ki malların ambalajları önemliyse, piyasacı karakter için de kendini "modern çağa uygun" bir paket haline getirmek ve satış cazibesini artırmak önemlidir. Çekici-süslenmiş bir kişilik paketine sahip değilse ucuza satılma tehlikesi vardır ki, bu karakter onu hiç istemez.

Pazarlamacı karakterdeki insanın özdeyişi: "Beni al, ben senin istediğin gibiyim. Değilsem bile senin istediğin gibi olabilirim," şeklinde formüle edilebilir. Kapitalizmin merkezlerinden biri olan Avrupa'da, iş arayanların gazetelere verdiği ilanlar ve kendilerini tanıtım biçimi bunu çok güzel gösterir. Bu ilanlarda kişiler sadece yeteneklerini saymazlar, alıcının hoşuna gidecek psikolojik yaklaşım biçimlerini de anlatırlar.

Piyasacı karakter kendi benliğinin farkında değildir. İnsanlar ona göre benliksiz bir araç gibidir. Diğer insanlara karşı, çıkarı olmadığı sürece ilgisizdir, kayıtsızdır. Ne kendi ruhuna, ne ötekinin ruhuna yakınlık duyar. Tek kelimeyle benmerkezcidir, bencildir. Çıkarlarıyla çatışan hiçbir duyguyu kabul edemez. Diğer kendine benzer insanlarla bile içten, derin bir ilişki kuramaz. Böylece: "İnsanlar arasındaki ilişkiler de zorunlu olarak yüzeyselleşir. Çünkü, burada söz konusu olan artık insanların kendileri olmayıp, birbirlerinin yerine konabilen mallar arasındaki ilişkidir. İnsanlar, birbirlerindeki eşsiz ve 'bireysel' olan yanla ilgilenme gücüne sahip değildir. Zaten karşılarındakinin bu yanına katlanamazlar da. *Ama pazar, yine de kendisine özgü bir arkadaşlık yaratır*."[25]

Bu tip karakter ayrıca "pratik" olmakla övünür. Pratik olmak ise faydacı davranmak demektir. Faydasına olmayan bir iş yapmaz. Arkadaş, dost, sevgili ararken pragmatizmden (faydacılıktan) vazgeçemez.

Pazarlamacı karakter kendine olan saygısını kendi dışındaki pazarcı güçlere devretmiştir. Pazarın ölçütü başarı-para olduğuna göre, buna ulaştığında kendisine saygısı artar, ulaşamadığında azalır. Ancak pazar dengesiz bir sistem olduğu için kişisel özgüven hep sallantıdadır. Özgüvenini kendi insani özelliklerinden değil, dışardan aldığından dolayı, hep birilerinin bu özgüveni güçlendirmesine ihtiyaç duyar. Eğer bu güveni kendi başarısızlığı nedeniyle kaybetmişse, sonuçta güvensizlik ve aşağılık duygularının esiri olur. Sözgelişi piyasacı karakterdeki bir kadın, "sevgili yokluğu" çekmeye başlarsa, hemen özgüveni sıfıra iner. Her "yeni sevgili" onun özgüvenini artırır, kendi kişilik değerini yükseltir. Zaten bu tip insanlar başkalarını hesapsız-çıkarsız sevemezler. İki cins arası ilişkiye cinsel alışveriş gözüyle bakarlar: Ben ona cinsellik veriyorum ve ondan cinsellik alıyorum, hiç de zarar etmiyorum, diye düşünürler. Çok daha fazla pazarlamacı mantıkla düşünenlerse işin içine maddi çıkarı, parayı da sokarlar; cinselliklerini modern biçimde "orospu damgasını yemeden" satarlar.

II. TÜKETİCİ KARAKTER

Yaşadığımız toplumun karakterize ettiği bir temel tipte tüketici karakterdeki insandır. Onun da kökleri toplumsal düzeneklerde biçimlendirilmiş ve beslenmektedir. Etrafımıza bir bakalım. Nesneler (mallar) tarafından bolluk içinde kuşatılmış durumdayız. Parası olmayan onları

[25] Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, Say Yayınları, 1998, s.80

alamasa da, onları tüketmek, onlara erişebilmek için yarış halindeyiz. İnsanın etrafında insanlar değil, nesneler, mallar var. İnsanlar arası ilişkiyi kuranlar da bu nesneler. "Artık modern insan, cenneti, her şeyin bulunduğu, kredi kartlarını kullanabileceği ve hatta sadece her istediğini değil, komşusundan biraz daha fazlasını alabileceği devasa bir süpermarket olarak hayal etmektedir. Bu, toplumsal sendromun (hastalık belirtilerinin) bir parçasıdır. Artık insanın kendisine verdiği değer, sahip olduğu şeylerle doğru orantılıdır; en büyük olmak istiyorsa, en fazlasına sahip olması gerekmektedir."[26]

Tüketici karakter, nesneye sadece özel fayda anlamında bakmaz. Onun markasına, ambalajına, reklamda ne kadar öne çıktığına bakar. Ona sahip olduğunda, toplumda "kendi itibarı artar mı" diye nesne ile ilişki kurar. Ölçüt sadece ihtiyaç değildir artık. Tüketici insanların evleri, ihtiyaçları olmayan hatta hiç kullanmadıkları mallarla doludur. Salonları süsleyen dekorlar, ıvır-zıvır nesneler buna örnektir. Parası çok olanlarsa, yeni lüks arabalar, yeni elbiseler, modaya uygun yeni tüketim malları peşindedir.

Tüketici toplum tüketici karaktere ihtiyaç duyar. Eğer toplum bu tip bir karakter geliştiremezse, ürettiği malları kime satar? Öyleyse tüketiciler teşvik edilmelidir. Onların nesnelerin arkasından koşması yeterli değildir; nesneler de onların arkasından koşmalıdır. Tüketim toplumu olan kapitalizm bu nedenle bir "meta estetiği kuramı" bile geliştirmiştir; metanın görüntüsü, metanın kullanım değerinin üzerine çıkarılmıştır. Rekabet malın imajları üzerinden yapılır. Ama malın reklamı yapılırken sahtekârca bir yol izlenir; malın kullanım yanı öne çıkarılır. Malın dış görünüşü göze, kullanım yanı kulağa hoş gelebilecek biçimde "meta estetiği" ayarlanmıştır. Oysaki toplumsal sistem açısından önemli olan nokta malın kullanım değeri değil, tüketiciyi malın peşinden koşturmak ve kandırmaktır.

Nesneler nasıl ki paraya âşıksa, tüketici karakter de nesnelere âşık olmak zorundadır. "Metalar estetik dillerini insanların elde etme isteğinden ödünç alırlar; fakat sonra bu ilişki tersine döner ve insanlar metalar dünyasının estetik ifadesini ödünç almaya başlarlar."[27] Bu aşk çift taraflı oldukça tüketim toplumu ve tüketici karakter yaşayabilir.

Tüketici insan karakterinin temel amacını şöyle özetleyebiliriz: Hayatta kalmak için çalış, tüketerek hayatta kal! Bu tip karakter hiçbir zaman doyuma ulaşamaz. Açgözlüdür. Tüketilebilir nesneler öyle ayarlanmıştır ki, yeni gereksinmeleri doğururlar. Bu gereksinmelerin sahteliğini gerçek bir ihtiyaç olarak göstermek tüketici toplumun işiyse, bu nesneleri almak ve tüketmek, tüketici karakterin işidir.

Tüketici karakter, yaşamı nesnelerle değiştirir. Hedefi, ihtiyacını gidermek değil, anlamsız gördüğü hayatındaki boşluğu doldurmaktır. Onun iç dünyası yalnızdır, kaygılıdır. Buna çare olarak nesneler dünyası umut olarak sunulmuştur. Ne kadar maymun iştahlı olursa, o kadar yalıtılmışlığından kurtulacağını sanır. Onun gözünde yoksulluk, tüketim mallarının hepsine sahip olamamaya dönüşmüştür. "Tüketici insan, bilinçsizce sıkıntısının ve endişesinin baskısında iken mutluluk yanılsaması taşır … Daha fazla tükettikçe de endüstriyel sistemin yarattığı ve yönlendirdiği bitip tükenmeyen gereksinimlerin kölesi olmaktadır. Heyecanı ve coşkuyu yaşamın zevki, mutluluğu ve maddi rahatlığı da canlılık zanneden insanın doyurulmuş açgözlülüğü, yaşamın anlamı haline dönüşür ki, bu mücadele yeni bir din gibidir. *Tüketim özgürlüğü, insanın özgürlüğünün özü haline gelir*."[28] Bu tip insanlar, asıl yoksulluğun, her

[26] Erich Fromm, *Hayatı Sevmek*, Arıtan Yayınevi, 1997, s.54
[27] Wolfgang Fritz Haug, *Meta Estetiğinin Eleştirisi*, Spartaküs Yayınları, 1997, s.27
[28] Erich Fromm, *İtaatsizlik Üzerine Denemeler*, Yaprak Yayınları, 1987, s.26

şeyden önce insanlar arasındaki insani ilişkinin yokluğu olduğunu algılayamazlar. Tüketici karakterin "yaşamı yok, eşyası çok"tur.

III. NARSİSİST (ÖZSEVER) KARAKTER

Narsisizm, bireyin kendisine ait her şeyin (vücudun, düşüncelerin, duyguların, eşyaların) gerçek olarak algılandığı, kendisine ait olmayan her şeyin, herkesin, gerçek olarak algılanamadığı, duygusal olarak hissedilemediği bir durumdur. "Aynı biçimde narsisist kişi … kendisinin olmayan şeylere karşı olumsuz bir tutum içindedir…. *Kendisini, kendisinin olan şeyleri aşırı değerli bulur. Kendisinin dışında kalan her şeyse değersizdir*."[29]

Narsisist karaktere sahip kişilerin hissetme ölçütü, kendi gereksinmelerinin nesnesi olmaya göre ayarlıdır. Gerçeklik, kendi megalomanisi (büyüklük hastalığı) üzerine kuruludur. Ona, kendisinin büyüklük abartısı akla uygun, gerçek gibi gelir. Halbuki gerçekle olan tüm ilişkilerinden kopmuştur, gerçeğin yerine kendini geçirmiştir. Sadece kendisiyle doludur, kendi kendisine âşıktır. Tıpkı mitolojideki Narkissos'un suda kendi yansımasına âşık olması gibi.

Bu karakterdeki insanlar başkalarını içten sevemezler. Narsisist karakterdeki bireyler, reddedilebileceklerini, kendilerine "hayır diyenlerin çıkabileceğini" bir türlü kabul edemezler. Kendileri o kadar değerlidir ki, karşıdaki değersiz olan ötekiler onları severek kabul etmelidir. Narsisist sevgi bu anlayış üzerine kuruludur. O, herkesi sevebilecektir; ama hiçbir kimse onu sevememezlik edemeyecektir. Karşıdaki bireyin onu sevememe ihtimali narsisist bireyler için yok olmuştur. O, özünde kendisini bile bütünüyle sevemez; kendisine olan aşkı suya ufak bir taş düştüğünde hemen kaybolur. "*Bir karakter bozukluğu olarak narsisizm güçlü bir benlik sevgisinin tam zıttıdır*."[30]

Narsisist karaktere gerçek olarak görünen tek şey kendi kişiliğidir. Onun inandığı şeyler, o inandığı için doğrudur. Bilimsel gerçekler bilime göre değil, onun kabul edip etmemesine göre kurgulanmıştır. Narsisist kişiliğini içeren her şey -en kötü şeyler bile- kendisine ait olduğu için güzeldir. Onunla ilgili her şey anlamlı, onsuz olan her şey ise anlamsızdır. Yaşam sadece ona ait ise yaşamdır; ona ait olmayanlar zaten yaşamamaktadır. Kendisine o kadar hayrandır ki, ona hayran olmayanlar, onun değerini anlamayan, cansız, değersiz varlıklardır. En mükemmel insan kendisidir ve buna samimi olarak inanmıştır. Kendindeki büyüklük duygusundan hiçbir zaman şüpheye düşmez. Narsisist karakterin mutlu olması için başkaları tarafından her zaman onaylanması gerekir. Eğer birisi bu senaryoyu bozup onun karakterini yaralamaya cesaret ederse, saldırganlaşır, içi büyük bir nefret, kinle dolar. Bu karakterdeki insanlara, burjuva politikacılar, sanatçılar, düzenin yücelttiği ünlü kişiler arasında sık sık rastlanır.

Kapitalizmin ekonomik-sosyal gerçekleri, insanları narsisizm yönünde körükler. Bireyin kendini ve amaçlarını öne almayı, karşıdaki diğer bireylerin isteklerini önemsiz görmeyi sağlayan bir düzendir kapitalizm. İnsan kendini ne kadar önemli görürse ve gösterirse, toplumsal düzen tarafından o kadar fazla isteneceğini, ödüllendirileceğini düşünür. Rekabetçi toplumda, rakiplerinden daha büyük, daha özel, daha kıymete değer olduğunu göstermelidir insan. Birey kendini ne kadar erişilmez biçimde sunarsa o kadar rahat yaşayacağını hayal ettiğinden, narsisist duygularının gelişmesi doğaldır, ama insanlıkdışıdır.

---

[29] Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Payel Yayınları, 1994, s.67
[30] Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.402

* * *

Narsisizm, çıkarların çatıştığı bir toplumda sadece bireysel karakterler olarak ortaya çıkmaz. Narsisizmin grupsal, ulusal, toplumsal biçimleri de ortaya çıkar. Birey, "benim grubum, benim topluluğum, benim ulusum en büyüktür" diye düşünür. Rekabet ettiği karşı kümeyi, ulusu, değersiz; kendi grubunu, ulusunu en değerli görür. Değişik spor takımları arasında tuttuğu takımın başarı ve büyüklük histerisiyle (bir çeşit sinir hastalığıyla) kendisinden geçen grupsal narsisistlerin ne kadar saldırgan, gerçeklerden ne kadar kopuk davrandıklarını her gün medyada izlemek mümkündür.

Rekabet halindeki uluslar, kendi toplum bireylerini teşvik etmek için ulusal narsisizmi kullanırlar. Milliyetçilik, yurtseverlik maskesi altında sunulan ulusal narsisizmden başka bir şey değildir. Haksız savaşların savaşçıları ulusal narsisizm ideolojisi ile silahlandırılır. Burjuva politikacıların güttüğü savaş siyasetinin halk tarafından desteklenmesi böyle sağlanır.

Erki elde tutanlar, bir ulusa, ulusal azınlığa uygulanan baskı ve terörün ideolojik olarak haklı çıkarılmasında, grupsal, ulusal narsisist duygulardan yararlanırlar. Devlet yöneticileri, narsisist önyargılara seslenerek kin ve nefreti bir sınıfa, bir gruba karşı kolayca yöneltirler. Sözgelimi, "Bir Türk dünyaya bedeldir!" sloganı narsisist bir slogandır; başka uluslara karşı nefreti körüklemede kolayca kullanılır. Faşist ideoloji, hiçleştirilmiş bireyin, kendini büyük şefle özdeşleştirerek kimlik kazanacağı yanılsamasından yararlanır, yararlanmıştır da.

Narsisist grup içindeki bireyler, kendilerini yücelten, büyüten, onlara kıvanç veren narsisist duyguları, kendi gerçek zavallılıklarını örtmede doyum olarak kullanırlar. Narsisizmle iteklenen birey, toplum içinde en değersiz konumda olsa da, birden kendini değerli bir grubun-ulusun parçası olarak duyumsar ve gerçekten buna inanır, hisseder, ölüme bile gider. "Bir kimse: 'Bu dünyanın en olağanüstü insanıyım, en temiz, en akıllı, en çalışkanım ve herkesten daha kültürlüyüm. Kısaca ben, dünyada yaşayan bütün şeylerden üstünüm' derse, onu dinleyen herkes 'deli herhalde bu adam' diye düşünecektir. Ama aynı şeyi ulusuna yansıtarak tekrarlarsa, bu kez herkes onun düşüncesine katılmaya başlar. 'Benim halkım en güçlü, en kültürlü, en yetenekli ve en barışsever halktır' diyen birine kimse 'deli' diye bakmaz, tam tersine onu milliyetçi bir vatandaş olarak değerlendirir."[31]

Narsisist propaganda, karınca halindeki insanları dev olma duygusuyla donatır. Yaşamda gerçek doyum bulamayan birey, grupsal-ulusal narsisizm sayesinde "ödüllendirilmiş" ve bir açığı kapatılmıştır. Fakat insan olamama boşluğu büyütülmüştür.

Kapitalist toplum ulusal narsisizmi üretir, kullanır. Topluluğun kolayca ayakta kalabilmesi için, topluluğun elemanları kendi yaşamlarından daha çok topluluğu önemsemelidir. Ve kendi topluluğunun öteki topluluklardan daha üstün olduğuna inandırılmalıdır. Ezilen-sömürülen kişi kendi gerçeğini unutup, değerli bir toplumun üyesi olduğuna ikna edilebilirse, ondan toplumsal düzene de zarar gelmez. "Bir toplum, üyelerinin çoğunu ya da büyük bir kesimini yeterince beslemiyorsa, toplumsal huzursuzluğu önleyebilmek için hastalıklı bir narsisizmle doyum sağlamak zorundadır onlara. Ekonomik ve kültürel açıdan yoksul olan insanlar için o topluluğun bir üyesi olmanın verdiği narsisit kıvanç tek -ve çoğu zaman çok etkili- bir doyum kaynağıdır."[32]

[31] Erich Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, Arıtan Yayınları, 1993, s.113
[32] Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Payel Yayınları, 1994, s.71

Böylece burjuva toplumunun güvensiz, yalıtılmış, çaresiz bireyi, narsisist özdeşleşme duyguları sayesinde sakinleştirilir, tatmin edilir. Ama artık karakteri narsisizm ile bozulmuş olan insan gerçek insan değildir.

IV. SADİST-MAZOŞİST KARAKTER

Sadizm (başkalarına eziyet etmek) ve mazoşizm (kendisine eziyet etmek) birbirine karşıt gibi görünse de ortak özelliklere sahiptir. Sadist-mazoşist karakterdeki bireylerde bu iki yönden birisi ağır basar.

Sadist-mazoşist karakterin temel özelliği, yalnızlığa, güçsüzlüğe, çaresizliğe karşı geliştirilen bir savunma sistemine sahip olmasıdır. Güvenlik ihtiyacı, karakterin iki parçasının da ortak özelliğidir. Yalnız şu farkla ki, eğer mazoşizm başatsa (egemense) otoriteye boyun eğerek güçsüzlüğünü gidermeye; eğer sadizm başatsa kendi otoritesine boyun eğdirerek kendi yalnızlığından, çaresizliğinden kurtulmaya çalışılır. Her ikisinin de kaynağı otoritedir. Şimdi, sadist-mazoşist karakterin iki parçasını ayrı ayrı ele alalım.

Sadist karakter

Sadizmin egemen olduğu karakter biçiminde göze çarpan yan, otorite kurduğu kişiler üzerinde dayanılmaz bir yönetme isteğidir. Başkalarının çektiği acı onun için önemli değildir, yeter ki ona bağlı olan kişi ya da kişiler onun emirlerine boyun eğsin, onun güçlü olma tutkusunu tatmin etsin. Sömürücülerin tipik sadistler olması şaşırtıcı değildir.

Sadistler davranışlarını rasyonalize ederler, yani davranış biçimlerini "akılcı", "iyi niyetli" kalıplara sokmaya çalışırlar. Baskıcı, otoriter olduklarını, başkalarının yaşamını kontrol ettiklerini bilirler. Ama bunu şöyle formüle ederler: O, ya da onlar kendilerini yönetemiyor. Benim yönetmeme ihtiyaçları var. Benim yönetmem onların çıkarınadır, ben onların iyiliğini düşünüyorum.

Saldırganlıklarının altında yatan belirgin motif, toplumun içindeki güçlü-güçsüz kavgasına yanıt oluşturur. Şöyle düşünürler: Mademki böyle bir kavga var, eğer güçlü olmazsam ilk yaralanacak olan ben olurum. Başkaları beni yaralamadan, ilk vuran ben olayım. Onlardan önce davranayım, ezilen yerine ezen olayım.

Kapitalizmin içindeki "herkesin herkese karşı savaşımı", güçlü olmayı, yukarda olmayı, otorite olmayı körüklediğinden, sadizmi de kışkırtmış olur. "Bir topluluğun bir başka topluluğu sömürmek ve baskı altında tutmak için kullandığı güç, birçok istisnalar bulunmakla birlikte, denetleyen toplulukta, sadistliğe yol açma eğilimi taşır."[33]

Sadizm ile korku arasında kopmaz bir ilişki vardır. Sadistler korkularını, endişelerini ancak bu yolla bastırarak yaşamlarını sürdürebilirler. "Psikolog B.Karpman, sadizm ve korku arasındaki bağlantı hakkında şunları yazıyor: 'Sadizmin sapık görüntüsü, iç gerilimle korkuyu yansıtır; eylem, bunlara karşı bir rahatlama getirsin diye gerçekleştirilir.'"[34]

[33] Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, Cilt II*, Payel Yayınları, 1995, s.43
[34] B.Karpman, aktaran Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.155

Bütün sadistler, yöneteceği insana veya insanlara ihtiyaç duyarlar. Kendisine güçlülük duygusu veren ezdiğidir. Ezeceği insan olmadan yaşayamaz, karşısındakini kaybetmemek için her yola başvurur. Evlilik kurumunda erkeklerin çoğunluğunun sadist karakter özelliği göstermesi ve bu kurumun sadist karakter tipler üretmesi dikkat çekicidir.

Sadizmin özü, karşıdakine acı çektirmekten alınan haz değil, öteki üzerine kurulan egemenlikten ve kendi korkusunu bastırmaktan dolayı alınan hazdır. Acı, sadece bir sonuçtur. O, karşısındaki ile insani ilişki kuramaz, insanları kullanılacak, kendine boyun eğdirilecek birer eşya gibi görür.

Sadist, kendisini güçsüz, yetersiz, yalıtılmış hissettiğinden, bu açığını başkaları üzerinde denetim kurarak gidermeye çalışır. O aslında güçlü olanlara saygı, hayranlık duyar. Sadistlerin, kendinden aşağıdakilere otoriteyi uygularken, kendinden yukardaki güçlülere boyun eğmesi bu nedenledir. Sadistler, güçsüz olanları sevmez; ama onları kendi çıkarı için kullanmayı sever. "*Bu nedenle, sadist karakterli kişi, ancak denetleme gücüne sahip olduğu zaman, bir başka deyişle sevgisine konu olan şey üzerinde yönetim gücüne sahip olduğu zaman, 'sevebilir'*."[35] Yani gerçek sevgiyle sevemez.

Mazoşist karakter

Mazoşistlerdeki belirgin özellik, aşağılık duygusu, kendini güçsüz görme, önemli görmeme olarak özetlenebilir. Bu duyguların farkında olmalarına ve bu duygulardan kurtulmak istemelerine rağmen bunu beceremezler.

Kendi dışındaki bir güce, otoriteye boyun eğmek, ona kendini teslim etmek, yaşamın sorunlarını birisinin çözmesine bel bağlamak, vazgeçemedikleri davranış biçimidir. Kendilerini ortaya koyamazlar, istedikleri şeyi yapamazlar. Hayata müdahale etmek yerine, onun egemenliği altına girmek daha kolaylarına gelir. "Efendisi ister kendi dışındaki bir otorite olsun, ister bilinç ya da ruhsal bir zorlanım gibi içsel bir efendinin uşağı olsun, mazoşist kişi kararlar almaktan kurtulur, kendi özünün kaderinin nihai sorumluluğundan kurtulur ve böylece, hangi kararın alınacağı kuşkusundan kurtulur. Ayrıca yaşamının ne olduğu ya da 'kendisinin' kim olduğu kuşkusundan da kurtulur. Bu sorular, kişinin kendini bağladığı erkle olan ilişki tarafından yanıtlanır. *Yaşamın anlamı ve kimliği, kendini içine gömdüğü daha büyük bütün tarafından belirlenir*."[36]

Mazoşizm de sadizm gibi, "yabancılaşmış ve düşman haline gelmiş bir dünyaya karşı" bireyin güvenlik bulmak için başvurduğu boş bir çözümdür. Mazoşistler hayattan korkarlar. Gerçekten de rekabetçi, çıkarcı, ezen-ezilen ilişkisinin olduğu toplum, herkesin birbirine yabancılaştığı toplum korkutucudur. Korkuya karşı savaşamayanlar, yaşamı değiştirme gücüne sahip olamayanlar, güvenlik duymak amacıyla birisine, bir otoriteye bağlanır. Kendi benliğine yabancılaştığından dolayı, benliğini başkasının kontrolüne vererek büyük yükten kurtulur. Toplumsal yaşamda güçlü olan bir otorite karşısında (örneğin sınıf, devlet, koca vb.) boyun eğdiğinde huzur bulur. Amaç acı çekmekten zevk almak değil; yalnızlığını, güçsüzlüğünü unutmaktan zevk almaktır. Acı burada da bir sonuçtur.

[35] Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, Cilt II*, Payel Yayınları, 1995, s.36
[36] Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Öteki Ajans, 1998, s.149

Kısacası, mazoşizmin temeli, kendini unutarak, kendini öne sürmeden, kaygıdan, sorunlardan, anksiyeteden (sıkıntıdan) kurtulmaktır. O bir kurbandır. Nihai kurtarıcısına duyduğu boş inançla kendini feda eder, ezilmeyi kabul eder. Sözgelimi, otoriter devletin onu her türlü düşmandan koruyacağına inanmak, ona bel bağlamak, kendi yaşamını onun emirlerine göre düzenlemek bir türlü mazoşizmdir. Çünkü böylece ezilmişliğini, çektiği acıları kolayca unutur; devletin sahte sıcak kollarına benliğini emanet ederek kendini uyutur. Ayrıca kendisi gibi olanların çok olması, aynı "kaderi paylaşmaları" ona güven verir.

Mazoşist karakter, sızlanmaya, kendini küçük düşürmeye eğilim gösterir. Kaygısını, yalnızlığını dindirecek, iç gerilimini yok edecek sevgi arayışı içindedir. Sevgi ihtiyacı o kadar fazladır ki, kaygısını başka yolla gideremeyeceğini düşündüğünden, "sevgi dilencisi" konumuna düşer. Yüzüstü bırakılmak korkusu, onu bağlandığı otoriteye daha çok kul eder. Bu nedenle mazoşist karakter: "Herhangi bir nesneden ya da ona yüklediği koruyuculuk görevinden kopamaz (sevdiği nesnenin ısrarla ardına düşmesi bundandır). Ruhsal ilişkiyi yitirme düşüncesine dayanamadığından, bu bağıntıyı uygun olmayan bir yolla, ağlayıp sızlamalarla korumaya çalışır."[37]

V. UYDUMCU OLMAYAN KARAKTER

Şimdiye kadar örneklerini verdiğimiz karakter tiplerinin hepsini, varolan toplumsal sisteme uyum gösterme açısından "uydumcu karakter" olarak adlandırabiliriz. Burjuva toplum sınıflı bir toplum olduğundan dolayı, sınıf mücadelesi ve sınıflar arası ideolojik mücadele kaçınılmaz olarak sosyal karaktere yansır. Sömürücü egemen sınıf ekonomide ve üstyapıdaki üstün gücüyle sosyal karakteri belirleyerek "uydumcu karakterler" üretir. Diğer yandan, toplumsal-sınıfsal çelişkinin ezilenlerden yana olan yönü de bu egemen karakter biçimine karşı "uydumcu olmayan" bir karakter yaratır. Bu karakter burjuva ideolojisine karşıt olarak, yabancılaşmış bilinci sınıf bilinciyle aşmaya çalışan bir bilincin ve pratiğin ürünü olarak ortaya çıkar.

Uydumcu olmayan karakterdeki insanların toplumda azınlık oluşturduklarını söylemeye gerek yok. Bu karakterin özü, başkaldırı ruhuna sahip olması, haksızlıklarla kavga ve toplumsal düzenle hesaplaşma içinde olmasıdır. Burjuva toplumunun ona vermek istediği sosyal karakterin uydumcu yönüyle uzlaşmayan, ona bulaştırmak istediği (bulaştırdığı) insanlıkdışı özelliklerle sürekli savaş içinde olan, insan olmaya yaklaşmak isteyen bir karakterdir bu. Ezenlere karşı ezilenleri savunan, robot insan olmayı, şeyleşmeyi kabul etmek istemeyen bu protestocu karakter, gelecekteki gerçek insanın sadece gölgesini temsil eder. Dayanışmacı ve özgürlük yanlısıdır.

Bu karakter bütün şekillenmesini bitirmiş, tamamlanmış bir karakter değildir. Gerçek insana uzak ve yakınlığına göre değişik tipleri içinde barındırır. Bu karakter aynı zamanda diğer karakterlerin baskısı altındadır. Diğer karakterlerin (uydumcu karakterin) özellikleri, uydumcu olmayan bireyleri zorlar. İnsan olup olmama çelişkisi toplumda çözülmediği sürece bu zorlama kaçınılmazdır; uydumcu olmayan karakterin, uydumcu karaktere dönüşme tehlikesi hep vardır.

KARAKTER MASKESİ VE ROLLER

[37] Wilhelm Reich, *Kişilik Çözümlemesi*, Payel Yayınları, 1997, s.240

Çocukluktan başlayarak gelişen karakter, bireysel-toplumsal çevrenin etkisiyle değişik görüntüler sunar. İnsanlar arası ilişkilerin meta karakteri sosyal davranışları etkilediği için, bu yansıma karakterlerin içine girer. Meta (mal) ilişkisi, çıkarlar temelinde bir değiş-tokuş ilişkisidir. Eğer insanlar arası ilişki meta karakterindedir diyorsak, insanların birbirleriyle çıkarlar temelinde, istediklerini elde etmek için ilişki kurduklarını kabul etmemiz gerekir. Ne var ki, istekleri, çıkarları, belirli bir ambalajla, vitrinle süsleyerek sunmak zorunludur. Bunun birinci yararı, bireysel çıkarın üzerini güzel bir örtüyle örterek ilişkimize "insani" görüntü vermektir. İkinci yarar ise, isteğimize, bireysel çıkarımıza daha kolay erişmemizi sağlamaktır. Pazar ilişkisi haline getirilmiş insanlar arası ilişkiler, karakterlerin olduğu gibi karşılaşmasıyla gerçekleşmez. Karakterlerin üzerinde sürekli değiştirilebilecek cinsten maskeler olmalıdır. "*'Karakter maskesi' demek, ekonomik değişim ilişkilerimize göre, istediğimiz karşılığı elde etmek için her şeyimizi, cazibemizi, cesaretimizi, zekâmızı ve tüm kişiliğimizi ortaya koyup kullanmamız demektir*."[38]

Karakter maskesine sahip insan, sevgilisine karşı başka, evli olduğu insana karşı başka, korktuğu otoriteye karşı başka, kendinden güçsüzlere karşı başka maskeler takar. Böylece hiçbir zaman kendi benliğini ortaya koyamaz ve kendisi olamaz. Maskeler, yabancılaşmış insana eklemlenmiş "ikincil benlik duyguları" gibidir. Bu sahte ikinci benlik sayesinde ruhunda huzuru kurar. Kullandığı maskelerin, oynadığı rolün, onu insanlıktan çıkardığını düşünmez, düşünse bile çıkarcı dünyada başka bir yolu olanaklı göremez.

"İnsan pazarında" hangi karakterin alışveriş yaptığına bağlı olarak bu maskelerin değişmesi gerekir. Sözgelişi, piyasacı karakter kendini daha iyi pazarlayabilmek ve gerçek özünü göstermemek için "maddi şeylere önem vermediğini", sadist karakter "insanları ezmeye karşı olduğunu", narsisist karakter "insanlara çok değer verdiğini" gösteren bir karakter maskesinden yararlanabilir, vb.

Sempati, cazibe, nezaket, sevecenlik, kibarlık, güçlülük, karakterlerin kullandığı değişik maskelerdir. Karakterin üzerine geçirilen bu maskeleri, karakterlerin ortama göre sürekli değişen elbiseleri gibi görebiliriz. Gece saldırganlık elbisesi giymiş sadist bir erkeği, gündüz insanların kılına zarar gelmesini istemeyen hümanist insan olarak görebiliriz. "Yan tutmayan gözlemci çoğu kez insanların sürmek zorunda kaldıkları iki yanlı yaşam karşısında şaşırıp kalır. Toplumsal durumlarına göre değişen dış duruşları, üstteki kabuğa karşın kendini belli eden kişiliğin sahici ve doğal yapısıyla sürekli çelişen yapay bir üründür. Alımlı çalımlı güvenlik görevlisi, insanlardan alabildiğine uzak, ince mi ince bilim adamı, 'kibarlar âlemi'nin yanına yaklaşılmaz ince kadını, iyi yağlanmış bir makinaya benzeyen 'özenli' kamu görevlisi, yakından bakıldığı zaman, en sıradan arzularla, kaygılarla, nefretlerle dolu, alabildiğine zararsız insanlar olarak gözükürler. *Sokaktaki adam bu kişilik maskeleri önünde saygı ve hayranlıktan yerlere kapanma eğilimi gösterdiğinden, sözünü ettiğimiz saptama son derece önemlidir.*"[39]

Karakter maskelerinin kullanılmasının korkuyla da ilişkisi vardır. İnsan kendi çıkarına zarar gelmesinden korkar. Patronunun yanına çıkan memur, ondan nefret etse de, ona yaltaklanacak, onu ne kadar sevdiğini gösterecek bir maske takar. İşten atılma korkusuyla, kendi çıkarına zarar gelmesin korkusuyla bunu yapar.

Bireysel maskelerin ardında yatan ekonomik çıkarlardır, toplumda saygıdeğer bir yere sahip olmaktır. Çıkarların bölündüğü ve çarpıştığı bir toplumda, karakter maskeleri birbirleriyle gizli dövüş halindedir. Sempati ve hayranlık elde etmek üzere insan sevmediği insana "güler yüz

[38] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.63
[39] Wilhelm Reich, *Kişilik Çözümlemesi*, Payel Yayınları, 1997, s.307

maskesiyle" yanıt verir. Ancak bu maskeleri rekabet halindeki bütün bireyler kullandığından, herkes maskelerin ardındaki gerçek niyetleri merak eder. Kuşkuculuk ürer. Kuşku, korkunun ayrılmaz kardeşidir. Bu nedenle insanlar birbirlerinden korkarak, kuşkulanarak ilişki kurarlar. "Karşımdaki insan benim hakkımda ne düşünüyor?" sorusu beyinlerden çıkmaz ve yeni maskeleri devreye sokar.

"*Kapitalist toplumun insanları, birbirlerinin karşısında iğne üstünde otururlar. Karşılaşmaları sırasında taşıdıkları karakter maskeleri ancak iyi iş gördüğü zaman, kendilerini güvenlik içinde hissederler*."[40]

* * *

Bir insan, ilişki kuracağı insanın durumuna, ondan beklediği şeye uygun olarak karakter maskelerini değiştirir ve o anda kullandığı karakter maskesine uygun davranış biçimleri üretir. Bu davranış biçimlerine "rol" demek gerekiyor. İnsanlar arası ilişkiler tiyatro sahnesi ilişkileri gibidir. Bireyler hangi rolü oynayacaksa ona uygun karakter maskesi takar, rolünü oynar. Dilenci olması gerekiyorsa, dilenci maskesi şarttır. Sevecen olması gereken bir rol yapacaksa, ona uygun maske şarttır. Karakter maskesi ve ona uygun davranış biçimi olan roller birbirinden ayrılmaz.

İnsan neden rol yapar? Kendisini diğer insanın içtenliğinde, birlikteliğinde bulamadığından! Rekabet temelinde bireysel çıkar peşinde koşan, kendisini en uygun "satış koşullarına" hazırlayan insan, kendini başkalarının gözüyle görmek zorundadır. Başkalarının gözü, onu alıp almayacaklarını, onaylayıp onaylamayacaklarını gösterir. O halde alınabilmek ve kaybetmemek için her türlü rol oynanabilmelidir. Korku ve endişe içindeki insan, kaybetmek istemeyen, hep başarı, prestij bekleyen insan, bu düzende rol yapmadan, gösteri yapmadan yaşayamaz. "*Rolsüz hayatta kalma resmen 'ölü' olmaktır. Hayatta kalmaya nasıl mahkûmsak, sahtelik alanında 'görüntüleri sürdürmeye' de öyle mahkûmuz*."[41]

"Hadi yaparmış gibi görünelim" oyunu yabancılaşmış insanın biricik, vazgeçemeyeceği oyundur. Yabancılaşmış insan, rolsüz yaşarsa yaşayamayacağını sanır. Taktığı maske, oynadığı rol, rekabetçi toplumun ona düşman olarak sunduğu rakiplerine karşı zırh işlevi görür; ama kendi benliğini, sahte ikinci bir benlikle örttüğünden dolayı daha çok insanlıkdışı duruma gelir, gerçek hayatını yaşayamaz. "Gündelik hayat ne kadar yoksullaştırılırsa, sahtelik o kadar çekicilik kazanır ve yanılsama ne kadar üstünlük kazanırsa, gündelik hayat o kadar yoksullaşır. Yasakların, kısıtlamaların ve yalanların bombardımanı altında asıl yerinden sökülen canlı gerçeklik öylesine önemsiz bir hale gelir ki, görüntüler dikkat merkezimize yerleşirler. *İnsan, rolünü kendi hayatından daha iyi yaşar*."[42]

Maskesiyle dolaşan, kendi gerçek benliğinden kopmuş rolcü insanın duyguları da diğer insanlara yabancılaşmıştır. Duygularını gizler, güvenlik altına almaya çalışır. Rekabetçi toplumda yaşayan insan, diğer rakip olan ötekine açık vermek istemez. Duygulansa duygulandığını, ağlamak istese ağlamak istediğini göstermez. Eğer bir bireyden çıkarı varsa, öfkesini, nefretini gizleyerek hatta tersini bile göstererek, yüreğine de yabancılaştığını ortaya koyar.

[40] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.78-79
[41] Raoul Vaneigem, *Gençler İçin Hayat Bilgisi, El Kitabı*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.156
[42] Raoul Vaneigem, *Gençler İçin Hayat Bilgisi, El Kitabı*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.155

Kapitalizm rol ve gösteri toplumudur, vitrinci toplumdur, herkes birbirine kendini gösterir. Her yerde gösteri yaşanır. Rol yapanlar bu gösteriyi hep beraber izler. Rolcüler aynı zamanda izleyicilerdir de. "İzleyici ne kadar çok seyrederse, o kadar az yaşar; kendisini egemen ihtiyaç imajlarında bulmayı ne kadar kabul ederse, kendi varoluşunu ve kendi arzularını o kadar az anlar. Gösterinin etkin insan karşısındaki dışsallığı, kendi davranışlarının artık bu insana değil, bu davranışları ona sunan bir başkasına ait olması gerçeğinde ortaya çıkar. *İşte bu yüzden izleyici hiçbir yerde kendini evinde hissetmez, çünkü gösteri her yerdedir.*"[43]

Tiyatro sahnesinde yapılan rol insanı yaralamaz; insanı ortadan kaldırmaz. Ama hayat sahnesinde yapılan rol insanı ortadan kaldırır; çünkü içtenliksizlik, samimiyetsizlik, insani ilişkileri yok eder. İkiyüzlü insan, ne kendini, ne de karşıdaki ikiyüzlü insanı, insan olarak görür. Diğeri de öyle.

Roller sadece ekonomik planda ortaya çıkmaz. Aşkta, sevgide, arkadaşlıkta da açığa çıkar. Birlikte yaşayan kadın-erkek birbirine rol yapar. Mutluluk oyunu her gün oynanabilir; fakat rolün yarattığı içtenliksizlik, sevgiyi, insanın en önemli duygusunu sakatlar. Bu nedenle insanlar birbirlerinin sevgilerine inanmaz olur; çünkü roller gerçek duyguları çok uzun süre gizleyemez. Kendi rolündeki içtensizliği hisseden insan, karşısındakinin içtenliğine nasıl inanabilir?

Roller rol olarak kalmaz. Bir süre sonra insanın kendisi de rol olur. Yapmacıklık kişiliğe işler; rol-karakter maskesi onun ayrılmaz parçası olur. O zaman insanlar zaten özgür olmayan hayatlarını değil, sadece rollerini yaşarlar. "Bunlar, yabancılaşmış bir topluma tıpatıp uyan yabancılaşmış davranış tarzlarıdır. Roller ile gerçek benliklerin böyle apaçık bölünmesi, toplumu bir maskeli baloya indirger. Ancak, psişik şekil bozukluklarını plastik cerrahi de düzeltemez. Toplumsal kötülük hayat damarlarının içine işler; insanlar sadece rol yapmaz; rolün kendisidirler. *Bunu kabullenmek hiç de insanlıkdışılığa teslimiyet değildir. Tersine, yaygın insanlıkdışılığın tüm gücünü açıkça ifade etmekle, onun maddi olarak aşılması umudunu önde tutar*."[44]

Bugünkü "rolcü dünyada" roller gündelik tekdüze yaşama sinmiştir artık. İnsanlar birbirleriyle insani ilişki kuramazlar; ilişki kuranlar onların karakter maskeleridir, rolleridir. İçtensiz olan ve sadece nezakete dayanan bir ilişki, insanı insanlıktan uzağa atar. Karakter maskesi ve roller sayesinde ortaya çıkan sahtecilik, ilişkinin insani boyutunu tümüyle yok eder. Samimiyetsizliği, birbirinden kopmuş insanın "insan hakkı olarak" burjuva toplumu böylece tarihe işlemiş olur.

İnsanın kapitalizm tarafından bozulmuş karakterinin üzerini güzelce örten karakter maskeleri ve roller, insanı daha çok hiçleştiren değerli bir kumaş, şal gibidir. Şalı kaldırın, orada insan küllerinden başka hiçbir şey görmeyeceksiniz.

[43] Guy Debord, *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.22
[44] Russell Jacoby, *Belleğini Yitiren Toplum*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.95

SİBERNETİK -UYDUMCU- AKILCI İNSAN

”Mantıkçı akıl …. bilinç içeriklerinin yeniden üretimi sırasında bir sınıfın ideolojik baskısıyla oluşur…. mantıkçı aklın insanlığı ulaştırdığı ”zaferler” yaklaşan bir barbarlığın çizgilerini taşımaktadır.”

M.Yılmaz Öner

Kapitalizmin insanı, tekniğin elinde esir olmuş sibernetik insandır, yani makineleşmiş insandır. Kendi aklını ve ruhunu makinelerin, bilgisayarların güdümüne teslim etmiştir. Yaşamla ilgisini kesmiş, insana ait yeteneklerinin hepsini nesnelere dönüştürmüştür. Sibernetik insan, insan ile insan arasına makineyi sokmuştur.

Sevincin yerine ”eğlenceyi” koyan bu insan, ilgisini makinelere, tekniğe yöneltmiştir. Ona göre tüm dünya cansız eşyaların toplamıdır; onun canlı dünyası, ”canlının olmadığı” bir dünyadır. Sibernetik insanda düşünce-duygu-istenç bir bütünlük teşkil etmez; benlik, duygudan sıyrılarak maddi çıkara uygun hale gelir. Akıllı olmakla övünen; ama aslında aklını egemen ideolojiye, makinelere, tekniğe teslim etmiş olan insan, kendi yarattığı makinelerin kölesi olmuştur. İnsanla ilişki yerine makineyle ilişkiyi tercih eden sibernetik insan, yalnızlığını şimdiki zamanda bilgisayarlarla paylaşmaktadır.

İnsandan insana ilişkinin kurulduğu insani toplumda makineler insanın egemenliğine girecektir. Sibernasyon (üretimin tekniğin yardımıyla denetimi) insan olmuş insanın ortak çıkarı için kullanılacaktır. Oysa bugünkü insan, makinenin egemenliği altına girerek kendini sibernetikleştirmiştir; makineler insan için değil, insan makineler için varolmaya başlamıştır.

* * *

Sibernetik insanın yaşama bakışı mekanikçedir. Makinelerle çevrelenmiş insan, insandan daha fazla makinelerine değer verir. ”*İnsanlar canlı yaratıklardan çok mekanik araçları sevmektedirler.*”[45] Sibernetik insan için önemli olan şey, en son, en modern makinelere sahip olmaktır. Onun bilgisayarı, televizyonu, müzik seti, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, elektrikli mutfak aletleri önemlidir. Onlara sahip olmak hedefiyle yaşamını adice tüketir; onlara sahip olmak için nice insanı gözden çıkarır.

Kapitalizmin amacı meta üretmek, onu satmak, kâr etmek olduğundan dolayı, sibernetik insana ihtiyacı vardır. Üretim insan için yapılmadığından (üretim insanca yaşam için araç olarak değil, amaç olarak kullanıldığından) pazara çıkan modern aletlere tapan insan, kendini de sonunda modern teknik bir alete dönüştürmüştür.

Topluma egemen olanlar sibernetik insanı sibernetik tarzda kullanır. Yani bir makineyi kullanır gibi, cansız bir nesneyi istediği bir yönde sürükler gibi. Sibernetik toplumda: ”İnsanlara zihinsel-soyut bir biçimde yaklaşılmaktadır. İnsanlara canlı bireyler olarak değil, ortak özellikleri, kitle davranışlarının sayısal kuralları açısından nesne olarak yaklaşılır. Bütün bunlar örgütsel yöntemlerin gittikçe artan etkinliğiyle uyum içindedir. *Dev üretim merkezlerinde, dev kentlerde, dev ülkelerde insanlar cansız nesnelermiş gibi yönetilmektedirler.*”[46]

[45] Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Payel Yayınları, 1994, s.49
[46] Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Payel Yayınları, 1994, s.49

* * *

Kapitalizmdeki insan, ihtiyacından fazlasına sahip olsa da gözü doymamaktadır. Üretim süreci yeni metaların farklı biçimlerini ürettikçe, insanlar onları da almak için koşturmaca içindedir. Cep telefonuna sahip olmak yeterli değildir; onun son çıkan modeline sahip olmak önemlidir. Son modelin sonu olmadığı için, yaşam, bu "son modeller" uğruna feda edilir. Kışkançlık, hırs, yeni metaların arkasından koşmayı daha fazla hızlandırır. "*İnsanın eşya üzerinde iktidar kurma isteği ne kadar yoğun olursa, eşyanın onun üzerindeki tahakkümü de o kadar ağır olur ve insan da gerçek bireysel özelliklerinden o kadar uzaklaşır, zihni giderek bir biçimsel akıl otomatına dönüşür*."[47]

Başkalarına kendini ancak üstün olursa kabul ettirebilen bugünkü sibernetik insanın, samimi duygular duyduğuna inanmak olanaklı değildir. O, tekdüze, basmakalıp, kendi benliğinden uzak olarak sahtekârca davranır. Bu insan, dışındaki dünyayı, kendi türünü, kendi insanlığını, yüreğiyle algılama yeteneğini yitirmiş insandır. Makineleriyle kurduğu mekanik ilişkiyi aynı biçimde hem kendi, hem de başkalarının yüreğiyle kurmaya çalışır. Mekanikleşme, duygusuzluk ve iletişimsizlik üretir.

"Özgür olma ve kendi güçlerini kullanma şansı bulunmayan, belirli kalıplarla kuşatılmış, her şeyin mekanik ve ruhsuz bir şekilde işlediği bir …. toplum içinde yaşayan insanlar, içtenliklerini (yani, kendileri ve içleri ile olan iletişimlerini) kaybederler."[48]

* * *

Sibernetik insan "çağdaş" insandır. Ancak bu çağdaşlık insanlıkdışı bir çağdaşlıktır. Çünkü, dünyayı yalnızca pratik çıkarlar yönünden algılar. Kapitalizmdeki insan "sağ kalmayı" temel amacı haline getirmiştir. Sağ kalabilmesi içinse düzenin tahakkümünü içselleştirmesi gerekiyor. Sağ kalması başarı şansına bağlıdır. Başarması, yani sağ kalması için, yaşamın insalıkdışı olarak sunduğu her duruma, bireysel çıkarı egoizm olan programlanmış bir robot gibi tepki verir. Bireysel varlığını sürdürebilmesi, kapitalist sistemin varolma koşullarına uymasını gerektirir. Özne olarak insan bütün yaşamını buna göre düzenlemeye sistem tarafından zorlanır. Ne var ki, bu durum onu özne olmaktan çıkarıp (yani insan olmaktan çıkarıp) düzenin bir "şeyi" haline getirir. O artık kendisine bile inanamaz. Toplumsal ikiyüzlülüğü sinikliğe, yaşamıysa paraya dönüşür. "İnsanlar daha çok para kazanmak için çalışmakta; bu parayı da yine daha çok para kazanmak için kullanmaktadırlar. Herkes, acele etmekte ve daha çok zamana sahip olabilmek için araçlar bulmaktadırlar. Bundan sonra kazanmış oldukları zamanı, yeniden daha çok zaman elde etmek için koşuşturmakla geçirmektedirler. Bu iş, artık elde ettikleri zamanı kullanmayacak kadar yorgun düştükleri ana kadar sürüp gitmektedir. *Bizler, bir araçlar ağı içine düşmüş ve erekleri gözden yitirmiş bulunmaktayız*."[49]

İnsanlığı engellenmiş insan, elini değdirdiği her şeyi sağ kalma amacına bağlı araç haline getirdiğinden, pragmatik (faydacı) ilişkilere uygun düşünür ve davranır. Pragmatizmin içeriği onun sağ kalma amacıyla doldurulmuştur. Bu amaca hizmet etmeyen hiçbir ilişki faydacı değildir; zaten o, bu ilişkiden kaçar. Pragmatik zekâ onu hem düzene uydurur, hem insanlıktan çıkarır. Bu insanın iç sesi (vicdanı) dışardaki efendinin sesine dönüşmüştür. İnsanın içindeki benlik, egemen efendinin temsilcisi olmuştur. Kapitalizm, "başarılı olanın sağ kalması" ilkesine

[47] Max HorkHeimer, *Akıl Tutulması*, Metis Yayınları, 1998, s.146
[48] Erich Fromm, *Hayatı Sevmek*, Arıtan Yayınevi, 1997, s.226
[49] Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, Say Yayınları, 1998, s.190

göre örgütlendiğinden dolayı, vicdan, benlik hep bu ilkeyi gözeterek çalışır. Söz konusu ilkenin devamı, güçlünün egemenliğini ebedi kural olarak kabul etmektir. Bu insanın yaşamı artık ölümsüz sandığı güçlünün emirlerine uygun davranmaya, kendi yaşamını onun için değersizleştirmeye dayanır. İnsanlığını yitirmiş insan, varolan gerçek karşısında boyun eğdiğini düşünür; gerçek olarak gördüğü şeyse, sistemin onu insanlıktan çıkaran davranış ve düşüncelerinden başka bir şey değildir.

* * *

Kapitalizm kendine uyan "uydumcu insanı" yaratmıştır. Kapitalizm metaların (eşyaların) dünyası olduğundan, bu düzene kendini uyarlamak demek, varlığını sürdürmek için insanın kendisini eşyalar dünyasına benzetmesi demektir. Eşyalar konuşmaz, ama uydumcu insan eşyaların diliyle konuşur. Eşyalara ulaşmak için onun dilinden anlamak gerekir. Bu dil, düzenin karşıdakini rakip gören dilidir; rakip ezilmeli, eşyalara kavuşulmalıdır. İnsani dilden uydumcu-metacı insan anlamaz. Hatta insani dil ona hakaret gibi gelir.

"Karşılıklı bağlantıları içindeki nesnelerimiz, konuştuğumuz tek anlaşılır dildir. İnsanal bir dili anlamazdık ve o dil etkisiz kalırdı…. Biz hepimiz insanal varlığa öylesine yabancılaşmışız ki, insanal varlığın dolaysız dili bize insan onuruna bir saldırı ve tersine maddi değerlerin yabancılaşmış dili ise, bize kendine güvenen ve kendini öyle gören doğrulanmış onur olarak görünür."[50]

Uydumcu insan Pavlov'un köpekleri gibi şartlandırılmıştır. Gösterdiği tepkiler, burjuva toplumunun kabul edebileceği sınırlara göre ayarlanmıştır. Devlet korkusu bir kez içselleştirildikten sonra, egemenlerin istediği gibi davranmak üzere çok özel çabaya gerek kalmamıştır. Uydumcu insan, devletin ve onun yasalarının istediği şekilde davranan insandır.

Uydumcu insanın kulağına dıştan gelen sesler, kendi sesi gibi gelir. Dıştan gelen ses uyumu çağırdıkça, o da kendi sesini duyar gibi başını sallar ve uyar. Uydumcu insanın düşünce tarzı şöyledir: "Herkesin yaptığını yapmam gerekir; bu nedenle de topluma uymam gerekir; değişik olmamam, 'sivrilmememem' gerekir, toplumsal dokuda yer alacak değişikliklere göre değişmeye hazır ve istekli olmam gerekir, doğru ya da yanlış davranıp davranmadığımı değil, uyumlu olup olmadığımı, 'garip', değişik olup olmadığımı sormam gerekir. *Bende değişmeden kalan tek şey, işte bu değişmeye hazırlıklı olma niteliğidir. Bir parçası olduğum, ama gene de boyun eğdiğim bu sürüden başka kimsenin egemenliği yoktur üzerimde*."[51]

Laing'ın kullandığı "özniteleme" kavramı uydumcu insanın düşünce ve davranışlarını güzel açıklar. Özniteleme, birisinin olmasını istediğiniz şekilde olmasını sağlamaktır. Burjuva sistem, çocukluktan itibaren geliştirdiği özniteleme ile insanları uydumcu insan yapmıştır. Özniteleme gizli bir hipnoz gibidir. Uydumcu insana, "sıcağı hissetmeni emrediyorum" demeye gerek yoktur; sadece sıcak olduğunu belirttiğinizde, o, sıcağı otomatik olarak hisseder. Çünkü, çok önceden her emir içselleştirilmiştir; onun emir olarak söylenmesine gerek yoktur. Hatta o kendisi istediği için hissettiğini sanır.

Medyatik düşünceler de bu uyum mekanizmasına göre işler. Uydumcu insan, medyatik düşünceleri kendi düşünceleri sanır. "*İnsanların kitle kültürü organlarından aldıkları hazır*

[50] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.42
[51] Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, Payel Yayınları, 1990, s.168

düşünce ve davranış kalıpları, ikinci adımda, sanki insanların kendi düşünceleriymiş gibi kitle kültürünü etkiler, güçlendirir."[52]

* * *

Çoğunluğun medyatik düşünceleriyle kendi düşüncelerinin uyumlu olduğunu gören insan "akıllı" olduğunu düşünür. Kapitalizmin akıllı insanı, aklının yabancılaşmış bir akıl olduğunu unutur. Yabancılaşmış akıl, kendisinin gerçek aklı değil, çıkarcı düzenin aklıdır; statükonun (süregelen durumun) devamını sağlar. Kapitalizmin akıllı insanı, toplumsal sürece boyun eğerek kendi aklını sakatlamıştır. Bu insanın akla uygun olarak gördüğü her şey, kendi bireysel çıkarına yararlı olarak gördüğü her şeydir.

Akıl, insanın dünyayı kavrama yeteneği olduğuna göre, dünyayı kapitalizmin kurallarına uygun kavramış akıl bozulmuş akıldır; insanlıkdışı özle dolmuş akıldır. Bu akla "mantıkçı akıl" demek gerekiyor. Kapitalizmin bireyi insani akla sahip değildir; ama kurnazlık anlamında zekidir, yaşadığı toplumu bu zekâ vasıtasıyla özel çıkarına paralel kullanma yetisine sahiptir. Ne kadar zekiyse, bu pis toplumsal düzenin nimetlerinden o kadar da çok yararlanır; diğer bireyi kendi çıkarı için kullanır. Kapitalizmin aklına ve zekâsına sahip olmak, insanı insani olmaktan bir kez daha uzaklaştırır. İnsan olmaya yaklaşmanın ilk koşulu, bu mantıkçı akla ve zekâya karşı olan bir akla, zekâya sahip olmaktır.

Kapitalizm, insanı zekileştirmiş, ancak aklını dejenere etmiştir. Günümüz insanının duygularının değersizleşmesi de bununla bağlantılıdır. İnsanların birbirlerine "akıllı ol" uyarısı yapmalarının anlamı, "dikkatli ol zarar edeceksin, kendi çıkarını başa almayı unutma" anlamındadır.

Günlük yaşamında adaletsizliği, sömürüyü, egoizmi, ikiyüzlülüğü sürekli yaşayan kapitalizmin mantıkçı-akıllı insanı, bu ilişkileri kendi aklına uydurur. Kendi çıkarını en iyi bilenin kendisi olduğunu düşünen insan, kendi çıkarının ötekine karşı düşmanca bir aklı gerektirdiğini bilince çıkarmıştır; her gün bu aklı zekice üretir.

Kamuoyu denen şey, yani bir sorun üzerine halkın kanısı, dejenere olmuş akıl demektir. Bu akıl, karşısına çıkan her şeyi özel çıkar için basit bir araca indirger; bencil çıkara uymayan her amacı akıldışı sayar. Boyun eğmeyi akıllılık, başkaldırmayı aptallık sayar. Toplumsal uyumu akıllılık, uyumsuzluğu delilik sayar.

Kapitalizmin akıllı insanı, kendi aklının ölçütünün toplumsal koşullarca belirlendiğini, bu toplumsal koşullarınsa insanlıkdışı olduğunu göremez. Onun aklı burjuva toplumunun cenderesi altındadır. Sürü kültürü, boş eğlence, uydumcu insana akıllı eylem olarak gözükür. Medyanın tencere-tabak dağıtması, kupon kesme, bugünkü akla uydurulmuştur. Okullarda, eğitim kurumlarında doğru şeyler öğretildiği bu akla uydurulmuştur. Oysa buralarda üretilen toplumsal bilgiler, çıkarcı ekonomik düzeneğin sürmesini, bireyin kamuoyuna uymasını, insanın insan olmamasını sağlar.

"Çoğunluğa uyum ilkesini" uydumcu insan "akla uygunluğun" ölçütü olarak alır. Gerçekte bu ilkenin eleştirisel (diyalektik) akıl açısından bir sürü akıldışı şeyi içerdiğini göremez. Bin tane gözün, iki gözden daha fazla gördüğü yalanına inanmıştır akıllı insan. Öyle ki çoğunluğun gözüne uyan kapitalizmin aklı, para için yaşamını harcamayı, daha çok kazanmayı, akıllı olmak sayar; karşılığını almadan bir şeyi vermeyi ise akılsızlık. Böylece bugünkü toplumun bireyi,

[52] Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, Metis Yayınları, 1998, s.163

çoğunluğun eylemine bakarak kendi aklının doğru bir akıl olduğuna inanır. Halbuki, yaşadığımız dünyanın insanı, kendi aklına yapacağı en büyük insani yardımın şimdiki akıldan kurtulmak olduğunu anlamadan insan olmaya başlayamaz.

* * *

Yanlış görüşlerle biçimlendirilmiş akıllı-mantıklı toplum ve onun akıllı insanı, delilerden korkar. Cüzzamlılardan kaçar gibi onlardan kaçar. Çünkü deliler, kendileri gibi uydumcu değillerdir. Onlar, yerleşik düzenin dikte ettiği, herkesin gönüllü olarak kabul ettiği "akıl sınırı" içinde davranmazlar. O zaman akıllı insan delilere bakarak deli olmadığı için Tanrı'ya dua eder ve akıllılığı ile övünür.

Topluma uyum sağlayamayan delilerin toplum dışına sürülmesi eski gelenektir, akılcı insanlar buna sevinerek aracı olmuşlardır. Bir zamanlar, akıllı insanın aklına zarar gelmesin, ahlakı bozulmasın, korkmasın diye, deliler gemilere bindirilip yaşamları denizin korkunç belirsizliğine terk edilirmiş. Bugün "Deliler Gemisi" yok; ama akıllı insanların delileri kapatacakları tımarhaneleri (akıl hastaneleri) var.

Akıllı-mantıklı toplumun ve insanının, delilere karşı gösterdiği sevimsizliğin altında yatan temel neden, onların kontrol edilemez olmalarıdır. Bu yüzden, delilerin tımarhanelere kapatılması, delilerin sağlığından çok toplumun asayişi, güvenliği içindir. Akıllılara göre delilik negatiftir, toplumda aşağılık duruma düşmektir. "Eğer deliler, tedbirsizlik sonucu içine karıştıkları kişilerin alçalmasına neden oluyorsa, o halde onlara kendilerine özgü bir kapatma âlemi tahsis etmek gerekmektedir."[53]

Deliliğin gerçeği, akıllı insana kendi zaferi gibi görünür. Akıllı, deliye baktığında kendisini deli yapmayan aklın zaferini kutlar. Delilerin deli olarak ihbar edilmesi akıllının aklını korur. Akıllı, deliye acır; kendisini deli yapmamış bir akla sahip olduğu için. Kısacası deli, akıllı geçinen herkese kendi gerçeğini hatırlatır.

Akıllı insanların sembol olarak kabul ettikleri, "düşünüyorsam varım" diyen Descartes'ın deliler üzerine yazdıkları küçümseyici şeyler, akıllıya kendi adına dikilmiş kahramanlık ve güvenlik abidesi gibi görünür. Descartes ile onu savunan akıllı insanlar, düşündüklerinden dolayı akıllı olmadıklarını, var oldukları için düşündüklerini ve ayrıca düşündükleri şeylerin yabancılaşmış toplumun aklına uygun şeyler olduğunu bilmezler. Düşündükçe var olduğunu sanan akıllılar bu eylemi sürdürdükçe, akıllarını kaçırmayacaklarından emindirler artık. Delilik, akıllılığın karşıtı yapılmıştır. İnsan ya delidir, yani topluma uyumsuzdur; ya da akıllı, yani topluma uyumlu. Deli doğruyu bilemez, akıllı bilir(!) Gerçek insan akıllı insandır(!)

Van Gogh, kulağını kesen deli ressam olarak tarihe geçmiştir. Bugünün akıllı insanı onunla aynı odada bir gün kalmak istemez. Van Gogh'un, akıllının kulağını da kesebileceğinden korkar. Bazı deliler vardır, akıllı geçinenlerden daha bilgece doğru laf ederler. Van Gogh bunlardan biridir. Bugün kaç akıllı insan Van Gogh'un şu sözlerini söyleyebilir ve savunabilir? "*Dünyanın, yaşamak için paranın gerekli olmayacağı bir düzene girmesini dilemeye elbette hakkımız var*."[54] Oysa bugünün akıllı insanı, paranın her zaman var olduğunu, var olacağını cahilce düşünür ve bu hiç kaybolmayacağını düşündüğü şeyi kendi toplumsal yaşamının kopmaz parçası yapar.

[53] Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, İmge Kitabevi, 1995, s.569
[54] Van Gogh, *Theo'ya Mektuplar*, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s.196

Yaşadığı ortama iyi uymuş akıllı insan olağan insandır. Bu insanın delileri yadırgamasının bir diğer nedeni de, delilerin daha içten, samimi olmalarıdır. Deliler, karakter maskelerine gereksinim duymazlar, açık sözlüdürler. Akılcı insan ise çıkarına göre maske takar, ikiyüzlüdür. Delilerin mal-mülk, yazlık ev, kışlık ev, araba gibi dertleri yoktur. Dolayısıyla bunları elde etmek için çırpınmazlar. Akıllı insanın böyle dertleri vardır. Akıllı ve kurnaz olmasını zorlayan da bu isteklerdir.

Tarih, Hitler'in peşinden giden milyonlarca akıllı insanı kaydetmiştir. Milyonlarca insan akıllı olmak uğruna, milyonlarca suçsuz insanın yok edilmesini akıllarına uydurmuş, savunmuştur. Devletin terörizmine, çılgınlıklarına, milliyetçi histerilerine katılan bugünün akıllı insanları, insani bir suç işlediklerinin farkında değillerdir.

Bu düzende akıllı olmak, insan olmayanın meziyeti sayılmalı. İyi bir yurttaş olan akıllı insan, devletin ona sunduğu kolektif deliliklere "evet" diyerek insan olmamayı bir biçimde onaylıyor. Bütün insan kafalarının ölümle birlikte içi boş kafataslarına dönüşecekleri bilimsel gerçektir. Aynı bilimsel gerçekle bugünün akıllı insanına baktığımızda, akıllı insanın daha ölmeden içi boş kafatasına sahip olduğunu görebiliyoruz. Bu boş gözüken kafatası, toplumsal uyum kurumlarıyla, kurallarıyla doldurularak içi boşaltılmıştır. Bugün ne kadar çok düzenin aklıyla düşünen akıllı insan varsa, o kadar da kafatasının boşluğu gözüken heykel var.

* * *

Akıllı insanlar tarafından tedavi edilen psikonevrotikler (topluma göre ruhsal dengesi bozulmuş sinir hastalığına sahip olanlar), akıllı insanlar haline getirilmek istenir. Amaç, hasta sayılanın aklını toplumun aklına uydurmaktır. Bu işlem becerilirse tedavi başarılıdır. Oysa, toplumun "uydumcu aklı" hastalıklı akıldır. Bu nedenle Adorno'nun dediği gibi, aslında, "iyileştirilen hasta, deli bütüne uyum göstererek gerçekten hastalanır."

Bugünkü toplumsal düzenin yedeği haline gelmiş bir psikiyatristin görevi, insanları "akıl sınırına" çağırmaktır; akılsız olanları, yani uyumsuz davranış gösterenleri, egemenlerin emirlerine uyan akıllı insanlar haline getirmektir. "Onun temel yükümlülüğü, yönetici seçkin kesimin, sınıfın, partinin ya da kültürün buyurduğu, onaylanmış standartları savunmaktır. Bu standartları savunmakla psikiyatrist, bireyin gelişimini ve özgürlüğünü sınırlayan o kurumları da güçlendirmiş olur. Askeri psikiyatristin rolü, çok açık bir örnektir. Önüne, savaşmaktan, başkalarını öldürmekten ödü kopan bir asker getirildiği zaman, psikiyatristin görevi, onu bir an önce savaş alanına geri göndermektir. Psikiyatristin bakış açısından ve de onun temsil ettiği güçlerin bakış açısından normal olan, askerin katil fonksiyonunu yerine getirmesidir. Anormal sayılan ise, bu delikanlının korkması, savaşmak istememesi, öldürmek istememesidir. *Psikiyatristin görevi, onu mümkün olduğu kadar çabuk yeniden katil yapmaktır.*"[55]

Burjuva toplumunun insanı terapiye (inandırılmaya) ihtiyaç duyan insandır. Toplumsal ilişkilerdeki sorunlardan bunalan insan, eğer parası varsa terapistlerin, psikologların kapısında kuyruğa girer. Toplumun diğer akıllı insanları gibi olmak amacıyla terapiste para öder. Burada ilaçla tedavi edilmesi gereken psikiyatrik hastalardan (psikozlardan) söz etmiyoruz. Söz konusu olan psikonevrozlardır. Üzerinde yaşadığımız dünyada Thomas Szasz'ın dediği gibi: "Akıl hastalığı fikri bugün esas olarak …. kişisel ve toplumsal ilişkilerdeki sorunları gözden saklamak ve yokluğunu açıklamak için kullanılmaktadır."[56]

[55] Gündüz Vassaf, *Cehenneme Övgü*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.51
[56] Thomas Szasz, aktaran Prof. Lou Marinoff, *Felsefe Terapisi*, Gendaş Yayınları, 2004, s.30

* * *

Şüphesiz ki, bugünkü aklın yerine, delinin aklını koymayı istemek insan sorununu çözmez. İnsanlar deli aklına sahip olarak insanileşemez. Deliler dış dünyayla ilişkilerini kestikleri için diğerlerinden daha fazla temiz kalmışlardır; ama insan dış dünyayla ilişki kurarak yaşar. Çözüm dış dünyanın aklına karşılık deliliğin aklını koymak değil, dış dünyanın insanlıkdışı aklına karşılık, eleştirel diyalektik aklı koymaktır. Eleştirisel diyalektik akıl, burjuva düzenin aklını yok etmek isteyen akıldır, insani toplum yaratmak isteyen akıldır.

Delinin aklının, şimdiki düzensel akıldan daha zararsız olduğunu görmek bir gerçekse, insanın kurtuluşunu delilikte görmek de gerçekdışıdır. Michel Foucalt: ”İnsandan hakiki insana giden yol deli insandan geçmektedir,”[57] derken yanılıyor. Hakiki insana giden yol, ne bugünkü akıllının, ne de delinin yolu değil, insanın aklını sakatlıktan özgürleştirecek insani diyalektik akıldır. Bu akıl, insan olmayanı, insan olana çağıran bilimsel yönteme sahip akıldır.

[57] Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, İmge Kitabevi, 1995, s.702

NEVROTİK İNSAN

”Zira, eğer toplum bastırmayı dayatıyorsa ve bastırma da insan türünün evrensel bir nevrozuna neden oluyorsa, buradan çıkan sonuç, toplumsal örgütlenme ile nevroz arasında içsel bir bağlantının olduğudur.”

Norman O.Brown

Günümüz toplumu, insanı o denli parçalamıştır ki, insanı hem kendine, hem ötekine, hem dünyaya yabancılaştırarak insanın kendini yapayalnız, önemsiz hissetmesini sağlamıştır. İnsan kendisini, diğer insanın yanında duran, ona destek veren bir güç gibi değil, rekabet etmesi gereken varlık gibi görmektedir. İnsanla insan arasındaki ilişkinin yerini meta ile metanın (mal ile malın) arasındaki ilişki aldığından dolayı, insani ilişkiler bozulmuştur.

İnsanın bireysel yaşamıyla, insanın tür yaşamı arasında çelişki vardır bugün. Tür yaşamı toplumsal yaşamdır. Ancak bu yaşam, birbirine karşıt bireysel yaşamlar olarak bölünür bölünmez, insanların arasına korku girer. ”Çağdaş kültür, ekonomik açıdan bireysel rekabet ilkesine dayanmaktadır. Yalıtılmış birey aynı grubun öteki bireyleriyle savaşmak, onları aşmak ve sık sık onları bir yana fırlatıp atmak zorundadır. Birinin avantajı çoğu durumda bir başkasının dezavantajıdır. Bu durumun ruhsal sonucu, bireyler arasındaki yaygın düşmanca gerilimidir. *Herkes, başka herkes için gerçek ya da potansiyel bir rakiptir*.”[58] Herkes birbirinden korkar ve korkusunu yenmek, kendini güvenliğe almak amacıyla da diğerine karşı savaşır. Rekabetçi toplum korku, kaygı üretir. İşte, nevrotik insanı ortaya çıkaran şey, bu yabancılaşma-korku-kaygılardır. Yabancılaşma, insanın kendi benliğinden, kendi öz etkinliğinden, emeğinden kopmasıdır; yabancı bir gücün egemenliği altına girmesidir. Yabancılaşan insan, bireysel yalnızlık (yalıtım) duygusuna, güçsüzlük, anlamsızlık duygusuna sahiptir. Yaşam onun için bilmediği yöne doğru yuvarlanan bir tekerlek gibidir; o sadece yine anlamını bilmeden bu tekerlekle birlikte yuvarlanır.

Nevrotik insan yabancılaşmanın sonucudur. ”*Bütün nevrotik gelişmelerde, kendine yabancılaşma çekirdek sorunudur*.”[59] Nevrotik davranışlar, yabancılaşmanın sonuçlarına karşı gösterilen savunma mekanizmalarıdır. Kendini çaresiz, yalnız, güçsüz hisseden insanın yaşayabilmesi için güvenliğe, korunmaya ihtiyacı vardır. Nevrotik insan, yabancılaşmanın yarattığı maddi-manevi sorunlara karşı çözüm bulmak amacıyla, iç tepkilerinin, tutkularının, çözemediği çelişkilerinin ardından koşan insandır.

İnsanlar birbirine güvenmediklerinden, güvenebilecekleri yabancı bir güç aramaya koyulurlar. İnsanın insanı araması yerine, güvenlik araması, insanın ruhsal dengesini bozar; güvenlik için bir güç arayan insan artık nevrotiktir. ”Bugün, böyle birine, yabancılaşmış bir tutkunun kölesi olduğu, canlı ve bütüncül bir birey olarak kendi öz yaşantısını yitirdiği için nevrotik diyoruz.”[60]

Nevrotik insan kendini zayıf hisseder. Kendini, kendi hayatının yapıcısı olarak, aktif özne olarak göremez. İçindeki güçsüzlüğü yenmek hedefiyle kendine güçlü bir obje (nesne) seçer. Ruhsal neyi kalmışsa, onları objeye aktarır. Bu objeye boyun eğerek, onu yücelterek, ideal bir imaj yaratarak kendini güçlü kılmaya çalışır. Özünde obje yabancı bir erktir. Nevrotik birey, bu

[58] Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, Öteki Ajans, 1999, s.227
[59] Karen Horney, *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi*, Öteki Ajans, 1993, s.200
[60] Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, Say Yayınları, 1992, s.125

yabancı gücün egemenliğine girmiştir. Karşılığında aldığı şey, kendini korunaklı, güvenli bir ortamda hissetmesidir. ”En geniş anlamında, her nevroz bir yabancılaşmanın sonucu olarak ele alınabilir. Bu doğrudur. Çünkü, nevroz bir tutkunun (örneğin, para, mevki, kadın v.b.g.) tüm kişilikten ayrılarak başat duruma gelmesi, böylece o kişinin yöneticisi olması olgusu ile belirlenir.”[61]

Kendi yaşamını yabancı bir güçle emniyet altına alan bireyin bu durumu koruması gerekir. Güvenliğini kimsenin tehdit etmemesi için dünyaya kendi dünyasından bakmak zorundadır. Kendi dünyasını tüm dünyaların üstüne koyar. ”*Nevrotik insan, kendini bütünüyle kendine kaptırmış olması anlamında her zaman benmerkezcidir*”[62]. Bu ise, insanı karşısındaki bireye karşı güvensiz yapan ve dolayısıyla kendisine karşı da güvensizlik tohumları eken, yalnızlığı doğuran bir yaşam faaliyetidir.

Nasıl ki, yabancılaşma, insanı kendi benliğinden, emeğinden ayırıyorsa, aynı şekilde insanı kendi duygularından da ayırır. Nevroz; hissedememe, duygularını duyamama, hiçbir duyguya güvenememe ve kendisinden alınmış bu insani şeyleri yanlış bir çözümde aramadır. İnsanal duygular yok olmuşsa, bunun yerine geçirilmek istenen, sadece güvenlik arayan hiçbir duygu-maddi güç insanı insan yapamaz. Nevrotik bireyde: ”Güvenlik öne çıktığı ölçüde bireyin en derin duygu ve düşünceleri önemini yitirir; gerçekte o bunları susturmak, belirsizleştirmek zorunda kalır. *Duyguları önemli değildir; yeter ki emniyette olsun*.”[63]

* * *

Nevrotik davranış biçimleri sonuçtur. Sonucun nedeniyse, derinde yatan çatışmalı kararlardaki kararsızlıktır. Nevrotik sorunlar, başarısızlık korkusuyla, yalnız kalma korkusuyla, hem kendisine, hem başkasına karşı duyduğu güvensizlik duygusuyla ilintilidir. Herhangi bir kişi tarafından kabul görmemek nevrotiklerin yaşama karşı kaygılarını artırır; onları, insanlara karşı kuşkucu ve güvensiz yapar. İçsel güvensizlik, yetersizlik duyguları, aşağılık kompleksi, nevrotik insanların ayrılmaz parçalarıdır.

Nevrotik insanlar yaşamdan ne istediklerini bilmezler. Korku ve kaygıların yarattığı fırtına tarafından sürüklenip dururlar. Önlerine gelen seçenekler konusunda kararsızlıklar göstererek bunalıma düşerler. Düşmanlar tarafından çevrilmiş bir asker gibi kendilerini duyumsarlar, sağa sola ateş ederler; ancak hedefi bir türlü bulamazlar. Zaman zaman hayali düşman bile yaratabilirler. Birlikte yaşadığı insan bir gün suratını assa, güler yüz göstermese, hemen aldatıldıklarını, sevilmediklerini, terkedileceklerini, yalnız kalabileceklerini düşünürler.

Nevrotik birey, kaygı karşısında çaresiz olduğu, kaçınamadığı bir tehlike duygusuna sahiptir. O, bu düşmansı dürtüleri bastırır; ama bu dürtüler bireyin içinde kaygılar yaratır, patlamaya hazır bomba gibi onun ruhunu sarar. Bu kaygıyı doğuran düşmanlık bir süre sonra karşı tarafa düşmanlık olarak yönelir. Bu düşmanlık da bastırılırsa, yeni bir kaygı daha ortaya çıkar. Nevrotik birey kaygılar arasında yolunu bulamaz, çelişkiler içinde çırpınır. Sözgelimi, arkadaşının kendisini sevmediğini düşünen bir nevrotik insan ilkönce arkadaşına düşmanlık duyar; fakat düşmanlığını göstereceğine, onu bastırır. Olağan, sevecen davranmaya çalışır; ancak düşmanca duyguların yarattığı bu ikiyüzlülük, kendi benliğini ortaya koyamama kaygı yaratır. Bir zaman sonra kendini savunma ve güvenlik duygusuyla arkadaşına karşı tekrar

[61] Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, Say Yayınları, 1992, s.70
[62] Karen Horney, *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi*, Öteki Ajans, 1993, s.314
[63] Karen Horney, *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi*, Öteki Ajans, 1993, s.17

düşmanlık duyar. Bu düşmanlık da bastırılırsa, düşmanlık yeniden kaygıyı doğurur. Nevrotik kısırdöngü oluşmuştur artık.

* * *

Günümüzün nevrotik insanını daha iyi anlamak üzere ”açık” ve ”gizli” nevrotik insan ayrımına ihtiyaç vardır. Bu ayrım aynı zamanda burjuva toplumunun ”hasta” ve ”sağlıklı” ayrımına denk düşer.

Gelişimin tablosu şöyledir: Toplumsal korkuyu özel mülkiyetçi kapitalizm üretir. Toplumsal korku, dıştan gelen zora dayalı bir korkudur. Birey korkuyu içselleştirerek nevrotik (sinirsel) korkuya çevirir. Bu noktaya kadar ”hasta”, ”sağlıklı” ayrımına gerek yoktur. Çünkü kapitalizmin bütün ”normal insanlarında” bu korkudan az, ya da çok miktarda bulunur. ”*Kapitalist egemenlik ilişkileri, dış dünyadaki zorla, bireyi ihtiyaçlarından vazgeçmeye mecbur bırakarak korku üretmektedirler; reel korku, nevrotik korku haline gelmekte ve böylece kapitalizme, onun en mükemmel egemenlik araçlarından biri sunulmaktadır*.”[64]

Nevrotik korkudan kurtulmak isteyen insanın önünde bir kavga (çatışma) onu beklemektedir. Çatışmayı çözmek için insan değişik savunma mekanizmalarını devreye sokar. Eğer bu mekanizmalar bir çözüm sağlarsa *uyum* ortaya çıkar. Uyum, bireyle toplum arasındaki çelişkiyi toplumun istediği yönde çözmek anlamına gelir. Bu birey, burjuva toplumunun kurallarına uygun davranan, ondan olması istendiği gibi olan, kapitalizme uygun sosyal karakteri özümsemiş bireydir. Güvensizliğine karşı çareyi bu biçimde bulmuş insana, burjuva toplumu ”sağlıklı” etiketi takmıştır. Aslında bu birey nevrotiktir, sadece uyum sağlayarak nevrotik korkusunu dindirmiş ve gizli nevrotik insan olmuştur. Eğer savunma mekanizmaları, davranış biçimleri başarısız olmuşsa, çelişki başarılı biçimde çözülemiyorsa, o zaman da toplumla birey arasında uyumsuzluk var demektir. Nevrotik korku canlı biçimde bireyi rahatsız etmektedir. İşte bu bireye de burjuva toplum ”hasta” etiketini yapıştırmıştır. Hasta dedikleri birey açık nevrotik insandır. Gerçekte ”sağlıklı” dedikleri insan da hastadır; çünkü toplumun kendisi hastadır, nevrotik korku herkese bulaşmıştır. ”*Dolayısıyla, hepimiz nevrotik varlıklarız…. Normallik ile anormallik arasında nitel değil, yalnızca nicel bir fark vardır ki, o da nevrozumuzun bizi işten alıkoyacak kadar ciddi olup olmadığına ilişkin pratik bir sorunun yanıtına bağlıdır…. Nevrotik ile 'sağlıklı' arasındaki fark yalnızca 'sağlıklı'nın toplumsal bakımdan alışıldık bir nevroz biçimi olmasıdır*.”[65]

Kapitalizmin ortaya çıkardığı bozuk insan ilişkilerinin toplumsal yapısı, bireysel ruhsal hayatın iç düzeneği ile birleşerek nevrotik korkuyu yaratmıştır. Bu korkuya sahip her insan nevrotiktir; sadece korkuyu uyutabildiği zaman gizli nevrotik insandan, uyutamadığı zaman açık nevrotik insandan söz etmek gerekiyor. Günümüzün olağan insanı, ortama iyi uymuş, topluma ayak uydurmuş gizli nevrotik insandır. Bu olağan insanı (normal insanı) büyüteç altına koyarsanız, sadece nevrotik insanı göreceksiniz. ”*Nevrotik insanda gözlemlediğimiz olgular, kural olarak, normal insanda bulduğumuzdan farklı değildir. Bunlar sadece daha bir belirginleşmiştir, daha açık seçiktir*.”[66]

Normal görülen insan (gizli nevrotik) yaşadığı toplumun kaygı ve korkularını içinde taşır, güvenlik ihtiyacı için başarılı savunmalar oluşturur. Açık nevrotik de savunmalar yapar; ancak onun savunma mekanizmaları gerekli güveni sağlayamaz, ya da kısa süre sağlar, nevrotik bir

[64] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.57
[65] Norman O.Brown, *Ölüme Karşı Hayat*, Ayrıntı Yayınevi, 1996, s.16
[66] Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Öteki Ajans, 1998, s.133

kısırdöngü oluşur. Açık veya gizli nevrotik insan kaygı ve korkuyu yenemezse acı çeker. Açık nevrotikler çektiği acıları o kadar içselleştirmiştir ki, bir süre sonra acı çektiklerinin farkında olmazlar, acıyı kendi benliklerinin parçası olarak kabul ederler.

* * *

Ortaya bir soru çıkıyor: Toplumu yöneten egemen güçler, nevrotik insanı nasıl gizli nevrotik insan haline getirebiliyor? Soru şöyle de sorulabilir: Gizli nevrotik insan hangi yollarla uyuşturularak açık nevrotik olması önleniyor? Nevroz belirtilerine karşı egemenlerin bulduğu çareler nelerdir?

Nevrozun önce toplum tarafından genelleştirilmesi, onun bireysel karakterden kurtarılması gerekiyor. Nevrotik bireyin kendisini, kendisi gibi olan diğer toplum bireyleri arasında rahat hissetmesi gerekiyor. Milyonlarca insan aynı nevrotik davranışları paylaşırsa, bu nevrotik davranışlar açık nevrotiklik olarak görülemez; hastalar birbirine ”sağlıklı” muamelesi yapar, herkes de kendini sağlıklı sanır.

Nevrotik insanın, kendini yabancılaşmış hissetmemesi için özel mülkiyetçi toplum tarafından uyuşturulması gerekiyor. Birey yaptığı somut işle bir ilişki kurmadan çalışıyorsa, yani ezbere yaşıyorsa, nesnelere gerçek ihtiyaç temelinde değil, tüketim-açgözlülük temelinde parayı kullanarak sahip oluyorsa, boş zamanlarını da bu ölçüleri dikkate alarak değerlendirmek zorunda kalır. Kapitalist toplum bu bağlantıyı görmüştür. Nevrotiğin sızısını, yanlızlığını giderecek eğlence türlerini para karşılığında ona sunar. Ancak eğlenceler insanın ruhunu geçici olarak doyurur, doldurur, hemen tüketilir. Birey yine eski yabancılaşmış birey olarak kalır.

”İçinde yaşadığımız Batı kültüründe sinemaların, radyoların, televizyonların, spor olaylarının ve gazetelerin yalnızca dört hafta için bulunmadığını düşünelim. Bu büyük kaçış yolları kapanınca, kendi olanaklarıyla başbaşa kalan insanlar ne yapacaklardır? Hiç kuşkum yok ki bu denli kısa bir sürede bile binlerce kişi sinir bunalımı geçirecek, daha çok sayıda insan da klinik anlamda ’nevrozlu’ denen durumdan pek de değişik olmayan korkunç bir huzursuzluğa kaptıracaktır kendisini. *Toplumun dokusuna işleyen sakatlığı yatıştırmak için verilen uyuşturucu kesildiği anda hastalık bütün belirtileriyle dökülecektir ortaya*.”[67]

Yaşamda değişik uyarıcılar, bizi motive eden dürtüler, amaçlar vardır. Uyarıcılar, heyecanlar olmadan insan yaşamı olamaz. Güncel olaylar, sevgi, cinsel arzu, sanat, üretken çalışma, para, metalar (eşyalar), medya, ideolojiler vb. uyarıcılar olarak iş görür. Bu uyaranların yarattığı dürtülere karşı insan beyninin-ruhunun verebileceği yanıtlar, insanın dünyayla bağlantısını kurar, insan bir amaca yönelir. Amaç, doğru da olabilir, yanlış da. İnsan denen yaratığı insana yaklaştırabilir, hayattan zevk aldırabilir, ya da insani yanları kör edip, hayatı bir hiçlik düzeyine, maddi olarak zengin iken, manevi olarak fakirlik düzeyine indirgeyebilir.

Nevrotik insan canı sıkılan insandır. Can sıkıntısını zaman zaman dindirebilmesi, sıkıntısının sürekli varlığıyla çelişmez. Nevrotik insanın, can sıkıntısını geçirmek ve nevrotikliğini gizlemek için düzen tarafından sunulmuş basit uyaranlara ihtiyacı vardır. Nedir bunlar? ”Uyarılan şeyler, cinsel arzu, açgözlülük, sadistlik, yıkıcılık, özseverlik gibi dürtülerdir; filmler, televizyon, radyo, gazeteler, dergiler ve meta pazarı bu uyaranlara aracılık eder. Genelde, reklamcılık, toplumsal olarak üretilen arzuların uyarılmasına dayanır. Mekanizma her zaman aynıdır: Basit uyarılma --> dolaysız ve edilgin karşılık. Etkisiz hale gelmemeleri için, uyaranların sürekli olarak değiştirilmeleri gereğinin nedeni burada yatar. Bugün

[67] Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, Payel Yayınları, 1990, s.29

heyecanlandırıcı olan bir araba, bir iki yıl içinde sıkıcı hale gelecektir, bu yüzden, heyecanlanma arayışı içinde arabanın değiştirilmesi gerekir."[68]

Bugünkü düzenin uyaranlarının yenilenmesi bireyi ruhsal huzura kavuşturmaz. Semptomları (belirtileri) geçirir, hastalığı tedavi etmez. Yeni uyarıcı da bir zaman sonra eskir, can sıkıntısını geçici olarak giderecek başka uyarıcılara ihtiyaç olur. Bugünkü topluma "tüketim toplumu" denmesinin bir nedeni budur. İnsanlar yeni metaları tüketerek mutlu olacaklarını, can sıkıntısını ortadan kaldıracaklarını sanırlar. Kitle iletişim araçları reklamlar yoluyla metaların propagandasını yaparak, can sıkıntısını dindirecek, nevrotikliği gizleyecek heyecanlar satarlar.

"Bugün artık insanların can sıkıntısıyla baş etmede yararlanabilecekleri birçok şey üretiyoruz. Yatıştırıcı haplar alarak, içki içerek, kokteyl partilerine giderek, eşimizle kavga ederek, televizyonda eğlence programları seyrederek veya cinsel aktivitede bulunarak can sıkıntımızı geçici bir süre ile kendimizden uzaklaştırabiliriz. *Ama bu yaptıklarımızın çoğu, can sıkıntısı gerçeğini kabul etmekten kendimizi biraz daha uzaklaştırma teşebbüsünden başka bir şey değildir*."[69]

Böylece kapitalist toplumun insanı, sürekli yeniden üretilen-değiştirilen, insani tutkularla uyuşmayan uyarıcılar altında nevrozu anestezi (uyuşturma) altında tutuyor. Anesteziyi kabul edip kısa süreli rahatlayanlara, "normal insan" (gizli nevrotik) deniyor. Anestezinin etkisiz olduğu, hiçbir uyarıcının can sıkıntısını gideremediği bireye ise "ruhsal olarak hasta" deniyor. Aslında ikisi de hasta bireydir. Sadece birincisinde can sıkıntısı, hayatın anlamsızlığı, uyutucu uyaranlarla bastırılıyor, yaşamın geçici de olsa anlamlı hale geldiği sanılıyor. İkincisinde, ruhsal çöküntü o kadar büyük boyutlarda ki, hiçbir uyarıcı tesir etmiyor. Sürekli can sıkıntısı; para, eşya, boş eğlence ve alkol gibi ödüllendirmelerle giderilemiyor; diğerlerinde bastırılmış hastalık, bu insanlarda açık hale geliyor. Açık nevrotiklerin durumu budur.

* * *

Elbette ki toplum sadece açık ve gizli nevrotik bireylerin toplamı değildir. Nevrotik toplumun bütün bireyleri nevrotik davranışların baskısı altında olmakla birlikte, herkesin nevrotik kişiliğe boyun eğdiği söylenemez. Nasıl ki, toplumun genel kişiliği olan "uydumcu kişiliği" tüm bireyler kabul etmiyorsa, nevrotik kişiliğe karşıt bireyler de ortaya çıkar. Yabancılaşmanın azaltılabildiği insani toplum için yapılan mücadele sürecinde, dayanışma-birlik-ortaklık temelinde örülen ilişkilerle, bilinç ve eylem boyutunda nevrotikliğini aşmaya çalışan insan da ortaya çıkar. Aslında uydumcu olmayan kişilik, nevrozu yenmek isteyen kişiliktir. Nevroza karşı direnen insanların nevrotik toplumda çok küçük azınlık oluşturduklarını, nevrozun bireysel kavgayla yenilemeyeceğini söylemeye gerek yok. Bu noktaya "nevrotik insanın kurtuluşu" bölümünde döneceğiz.

NEVROTİK İNSANIN GELİŞİM SÜRECİ

Çocukluk döneminde anne-baba otoritesine istemese de boyun eğen çocuğun geliştirdiği, önce bastırdığı, sonra da tekrar açığa çıkan düşmanlık ve kaygı, nevrotik insanın tohumlarını taşır. Korku ile düşmanlık birbirine dönüşür. Korku duydukça düşmanlık, düşmanlık duydukça korku gelişir. Nevrotik insanın en büyük düşmanı sevgi yokluğudur. Çocukluğunda sevgi

[68] Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, Cilt I*, Payel Yayınları, 1993, s.302-303
[69] Erich Fromm, *Hayatı Sevmek*, Arıtan Yayınevi, 1997, s.44

yoksunluğuna uğrayan çocuk güvensizlik duygusuna kapılır. Çocuğun kendi iradesi toplumsal baskı kurallarıyla, gelenekle-görenekle, burjuva ahlakla, eğitim kurumlarıyla kırılır; otoriteye kayıtsız-şartsız boyun eğmesi istenir. Çocuk kendine yeterli sevgi gösterilmemesine, iradesinin kırılmasına düşmanlık duyar; ancak ebeveynlerini karşısına alamaz, düşmanlığını bastırmak zorunda kalır. Çocuğun düşmanlığını bastırmasının değişik nedenleri vardır: Ebeveynlere ihtiyacı olması, onlardan duyduğu korku, sevgiyi tamamen yitirme kaygısı, otoriteye başkaldırırsa duyacağı suçluluk duygusu, kendisini değersiz hissetme duygusu vb.

Anne-babanın, kardeşler arasında yaptığı tercihler bile kıskançlık duygusunun geliştirdiği düşmanlığa yol açar. Rekabetçi toplumun kuralları ev içinde de geçerlidir. Nevrotik toplumun ebeveynlerinin çocuklarının da nevrotik olması kaçınılmazdır. Rekabet-çıkar temelindeki toplumsal ilişkiler, toplumun en küçük hücresi olan aile içinde meyvelerini verir; bu, nevrotik çocuklardır. "*Bu durumda toplum, temel kurumlarından, her şeyden çok aile aracılığıyla nevrozlar yayar ve kendini bireysel kişiliğe yerleştirir*."[70]

Çocuğun düşmanlığını bastırmasının başka bir sonucu daha vardır. Ebeveyne karşı gizlenen düşmanlık dış dünyaya, diğer insanlara yansıtılır. Dış dünya çocuğa düşman gibi gözükür. Ayrıca rekabetçi toplum insanları birbirinin düşmanı yaptığı için, bu yansıtmayı doğrular. Düşmanlığın ortaya çıkardığı özkaygı, güvenilecek bir desteğin olmadığı dünyada kendini yalnız hissetme duygusudur. "Temel kaygı, kabaca, kullanmaya, aldatmaya, saldırmaya, küçük düşürmeye, ele vermeye, ihanete, kıskanmaya hazır bir dünyada, küçük, önemsiz, çaresiz, terk edilmiş, tehlikeye sokulmuş olma duygusudur."[71]

İnsan kaygının tam bilincinde olmasa da, kişiler arası ilişkilerde güvensizliğe karşı uygun savunmaları yaşamı boyunca geliştirecektir. Kaygıya karşı geliştirilen savunma mekanizmaları çeşitlidir. Açık ya da gizli tüm nevrotikler bu mekanizmaları kullanır. Gizli nevrotiklerin savunmaları az çok bir başarı içerirken, açık nevrotiğin savunma mekanizmaları sonuçsuzdur. Bütün savunmalarda temel amaç, yalıtılmışlığa, çaresizliğe, kaygıya karşı bireyin kendisini güvenlikte hissetmesidir. En önemli dört savunma mekanizmasını şöyle sayabiliriz:

1.) ***Otoriter eğilimli savunma***: Bunun da iki şekli vardır: Ya birey mazoşist eğilimli, ya sadist eğilimli, ya da bunların karışımı sado-mazoşist eğilimli savunmalar geliştirir.

Mazoşist eğilimli savunmada: Birey güce, güçlü olan kişiye, otoriteye, kurumlara boyun eğerek güvenlik bulmaya çalışır. Eğer uysal olursa, kendi isteklerini bastırırsa, başkalarını kızdırmazsa, onlara bağlı hareket ederse, kimse ona dokunmayacak, kendini güvenceye almış olacaktır. Kaygıyı, uysallıkla, boyun eğmeyle dengelemeye çalışır. Kaygı ne kadar büyükse, uyum o kadar fazla olmalıdır. Mazoşist savunmada mazoşist duygunun ortaya çıkması kaçınılmazdır. "Bu duygu kısaca, derin bir önemsizlik ya da daha çok bir hiçlik duygusu; hafif bir rüzgârda kolayca sallanabilecek bir çalı gibi olma duygusu …. başkalarının buyruğu altında, onlara kul köle olma duygusu; kendi yaşamında söz sahibi olmak yerine, başkalarının onun yaşamının sorumluluğunu almasına ve onun yerine kararlar vermesine seyirci kalmak zorunda olma duygusudur."[72]

Sadist eğilimli savunmada: Birey kendini güçlü kılarak, erk yaparak güvenlik kazanmaya çalışır. Bugünkü düzende güçlü olmak demek, paraya, mal-mülke, başarıya, iyi bir mesleğe sahip olmak demektir. Birey bunlara sahip olursa toplumda bir yeri olacak, ona kimse

[70] Bruce Brown, *Marks, Freud ve Günlük Hayatın Eleştirisi*, Ayrıntı Yayınları, 1989, s.43
[71] Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, Öteki Ajans, 1999, s.72
[72] Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, Öteki Ajans, 1999, s.213

dokunmaya cesaret edemeyecek, kendini huzur içinde, korunaklı hissedecektir. Ne kadar erke sahipse, güçlüyse, kendini o kadar güvenlikli ortamda duyumsayacaktır. Diğer insanlar üzerinde her yolla kuracağı egemenlik-denetim onu güvenliğe boğacaktır. ”Başkalarını kullanma, onları dolandırma, onlardan kendisi için yararlanma ihtiyacı tablonun bir parçasıdır. Her duruma ya da ilişkiye …. ’bundan ne kazanabilirim?’ açısından bakılır. Bireyin kendisi bilinçli ya da yarı-bilinçli olarak, herkesin bu şekilde davrandığına ve bu nedenle önemli olan şeyin, bunu başkalarından daha etkili bir şekilde yapmak olduğuna inanır.”[73]

2.) ***Sevilmeye dayanan savunma***: Bireyin, kendisini dış dünyaya, insanlara sevdirerek güvenlik aramasından oluşur. Eğer gizli düşmanlarına sevecen görünürse, zararsız, nazik, yardımsever, iyilik yanlısı olduğunu gösterebilirse ve bu yolla kendini onlara kabul ettirebilirse, ona kimse zarar vermek istemeyecektir. Ne kadar çok sevilirsem, o kadar çok güvenlikdeyim, diye düşünür. ”Sevecenlik özlemi nevrozlarda öylesine sık rastlanan ve deneyimli gözlemci tarafından öylesine kolayca tanınan bir şeydir ki bu, varolan bir kaygının ve yaklaşık yoğunluğunun en emin göstergelerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Aslında eğer kişi, her zaman için tehlikeli ve düşmanca olan bir dünyaya karşı, kendini temelde çaresiz hissediyorsa, bu durumda sevecenlik arayışı, iyilik, yardım ya da benimsenmeye ulaşmanın en mantıklı ve dolaysız yolu olarak gözükecektir.”[74]

İki cins arasındaki, ya da aynı cins arasındaki sevgi olayında da bu savunma mekanizması yine rol oynar. Nevrotik insan kendisini sevmesini istediği kişiye sevecen davranır, onun sevgisine ölesiye ihtiyaç duyduğunu hisseder. Ona dayanırsa, güvenlikli ”iki kişilik bir dünya” yaratacağını düşünür. Bunu gerçekten ister. Ama ne var ki, herkesin birbirini çekemediği, kıskandığı dünyada insan, güvenmediği şeyi içten sevemez. Geliştirdiği kaygı nevrotik insanı, ”sevme yeteneksizi” yapar. Ortaya çıkan çözülemeyen çatışma, sevilmeye duyulan ihtiyaç ile kendisinin sevme yeteneksizliği arasındadır. Nevrotik karakterin aradığı şey sevgi değil, kendisinin sevilmesini isteyerek bulacağı güvenliktir. Nevrotik bireyin tümüyle kendini vererek sevememesi bu çatışma nedeniyledir.

”Nevrotik birey sevgiyi arayarak …. yalıtım ve boşluk duygusundan kaçar. Kişi, seçilerek ve değer verilerek, birinin varlığında onaylandığını hisseder…. Bu çözüm birkaç açıdan çökmeye mahkûmdur. İlişki genellikle başarısız olur, çünkü diğeri zamanla bireyin varlığını onaylamaktan yorulur. Dahası, diğeri sevilmediğini, yalnızca kendisine gereksinim duyulduğunu hisseder. Diğeri hiçbir zaman tam olarak tanınmadığını ve tam olarak kucaklanmadığını hisseder, çünkü kişi onun yalnızca bir parçasıyla ilişkidedir…. Çözüm başarısız olur, çünkü yalnızca geçici bir önlemdir: Eğer kişi kendini onaylayamazsa sürekli olarak başkalarının onaylamasına gereksinim duyar…. Çözüm bir başka nedenle daha başarısız olur, çünkü kişi problemi yanlış tanımlamaktadır: *Kişi sevilmediğini düşünür, oysa gerçekte sevemeyen kendisidir …. sevmek sevilmekden daha zordur*.”[75]

3.) ***Kendi dünyasına kapanmaya dayanan savunma***: Bu tip savunma, düşmanla her türlü karşılaşmanın ortadan kaldırılmasına dayanır; birey kendini, düşman olarak gördüğü ilişkilerden yalıtlar, ya da bunları umursamaz. İnsanlardan uzaklaşır. Kendi dünyasında yaşar, kendisine zarar verecek ilişkileri dışlayarak bunu yapmaya çalışır. İnsanlara sokulmazsam, onları yaşamımın içine sokmazsam, bana zarar veremezler, diye düşünür. ”Nevrotiğin iç savaş alanından uzaklaşmış olmasının dolaysız dışa vurumu, onun kendini

[73] Karen Horney, *Ruhsal Çatışmalarımız*, Öteki Ajans, s.53
[74] Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, Öteki Ajans, 1999, s.82-83
[75] İrvin Yalom, *Varoluşsal Psikoterapi*, Kabalcı Yayınevi, 1999, s.592-593

ve kendi yaşamını gözleyen bir seyirci olmasıdır…. O başkalarına karşı da seyircidir. O, sanki tiyatroda oturup sahnede sergilenen ve çoğu zaman heyecan verici bile olmayan bir dramayı izliyormuş gibi yaşar."[76]

4.) ***Birleşik çatışmalı savunma***: Bu üç temel mekanizma ve bireyin bulduğu güvenlik sağlayacak diğer mekanizmalar birleşik olarak savunmada kullanılır. Bütün savunma mekanizmalarında amaç, "güvenlikli bir barınak" sağlamak olmakla birlikte, mekanizmaların değiştirilerek kullanılması, ya da birlikte kullanılması, çatışmalara, kararsızlıklara, nasıl görüneceğini bilememeye yol açar. Nevrotik insanın merkezinde rol oynayan da bireyin çözemediği, karar veremediği bu çatışmalardır.

Nevrotik insan her zaman aynı savunma mekanizmasını kullanmaz. Bir savunma mekanizmasında yeterli güvenlik bulamazsa, diğerine başvurur; onun yaşamı, kendisine güvenlik sağlayacak savunma barikatları arasında gidip gelmelerden oluşur. Nevrotik insanı bir dönem "insanlara yönelen, insanları arayan" savunma içinde görebilirken, başka bir dönem, "insanlardan uzaklaşan, kaçan" bir savunma içinde görebilirsiniz. Nevrotik insan, geçici olarak güvenlik bulduğu yerde bir süre bekleyen ve bu güvenlik bozulduğunda tekrar güvenliği aramaya çıkan insandır. Ancak o her zaman çatışmalar, çelişkiler içinde huzur bulmaya çalışan, yolunu kaybetmiş insandır.

Şimdi bir nevrotik insan üzerinden yola çıkarak savunma mekanizmalarını izleyelim. Sözgelimi, yitiklik ve aşağılık duygusuna sahip bir nevrotik birey, bu duygudan kurtulmak için egemenlik arayışına çıkar. Mesleki yönden veya başka yönden üstün olursa bu duygudan kurtulacağını düşünür. Bütün yaşamını, kendisini yabancılaştıran "üstün olma amacına" yatırır. Başka insanların kendisine övgüyle bakması hedefiyle bunu yapar. Kendisini ekstra özel güç yapma etkisinin altında yatan şey, kendisinin hissettiği aşağılık duygusu olmasına rağmen buna değişik kılıflar giydirir.

Kendisini olduğundan başka gösterebilmek amacıyla kendine uygun bir "insan kalıbı" hazırlar; bu kalıp kusursuz olmalıdır. Kimse onun aşağılık duygusunu görmemelidir. O, toplumda değer verilen her şeyin en iyisine sahip olursa, kimse onun aşağılık kompleksini görmeyecektir. Nevrotiğin kendisine biçtiği isteklerle, bu isteklere ulaşma arasındaki mesafe bir çatışma kaynağı yaratır. O, sanattan hiç anlamasa da iyi bir sanatçı olmayı, üne kavuşmayı isteyebilir, bu yolla kendi açığını kapatmayı düşünebilir. Kendisi böyle bir yeteneğe sahip olmadığından, bu zorlamalı istek başarısızlıkla sonuçlandığında, eski noktaya geri döner. Kendisini işe yaramaz görür, kendini yeniden aşağılamaya başlar. Kaygı, özsuçlamayı geliştirir. Bir süre sonra başarısızlığının nedenlerini kendince bulur; bulduğu nedenlerle kendini haklı çıkarır. Ve kendine bir emir vererek, yeniden üstün olma vasıtasıyla ulaşabileceği güvenlik arayışına çıkar.

Bu arada, sadece mesleki alanda değil, özel yaşamında da üstün olmak, üstün bir sevgili, üstün bir baba, ya da anne olmak istemektedir. Her istem ona daha fazla enerji dayatmaktadır. Enerjisi yetmediğinde, ya da şartlar ile istemler uyuşmadığında, yeni bir nevrotik kriz daha belirir. Bu sefer de "üstün olma alanları" arasında çatışma başlar, kararsızlığa düşer; ne birini ne ötekini yerine getirebilir. Gün gelir yorulur, yaşam anlamsızlaşır, aşağılık duygusunu yenemeyeceğine karar verir. Umutsuzluk dayanılamaz boyutlardaysa, şimdilik yapılacak tek şey kendi köşesine çekilmektir; insanlardan kaçmaya, kendi yarattığı hayali dünyaya sığınmaya çalışır. Tabii ki bunu yaparken kendinden nefret

[76] Karen Horney, *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi*, Öteki Ajans, 1993, s.281

eder, tekrar kendini küçümsemeye başlar, içsel güvenlik duygusundan yoksun olduğunu duyumsar.

Nevrotik insanın şimdi bulduğu savunma mekanizması, kendi yaşamını sınırlama yoluyla güvenlik kazanma ihtiyacıdır. Geri çekilmek, vazgeçmek, yaralanma tehlikesini azaltır. Deneyip başarısız olmaktansa, denememek, insanlardan, yaşamdan uzak kalmak daha güvenliklidir. Bu çözüm onu geçici olarak rahatlatır, ama kendisinden nefret etme duygusu yakasını bırakmaz. Bu öznefret kendine eziyet etmeyi doğurur. Mazoşistçe acı çekmeye başlar.

Ruhsal kavgadan yenilgiyle ayrılarak kendi içine kapanan nevrotik birey, kendi yaşamını gözleyen seyirci gibi davranır, öyle de yaşar. Bir şey yapmak istemez. Düşünmek onun için dayanılmaz bir yük olur. Düşünmeye, irdelemeye başlarsa, kendisiyle uğraşmaya başlar; bu, insanın kendini kovalamasına benzer. Kendinden ve çevreden uzaklaşan insan, duygularının derinliğini, yoğunluğunu yitirir. Diğer insanlara karşı ilgisiz, umursamaz olur. Sevinç, neşe onun için hiçbir anlam ifade etmez. İnsanlarla ilişkisi "kaç-saklan" mantığı üzerine kuruludur. Ama bu nevrotik insan hep kaçarak, gizlenerek yaşayamaz. Kendisini kurtaracak, kendisine karşı duyduğu öznefreti yenebilecek bir güce hep ihtiyaç duyar, bunu ister.

Bir zaman sonra, insanlardan uzaklaşarak mutsuz bir biçimde yaşaması olanaksızlaşır. Bu kez de yeni savunma aracı olarak "insan arayışına", "sevgi arayışına" başlar. Artık yalnızlığa dayanamaz. Güvensizliğini güvenle örtecek tek şey "nevrotik sevgi" olabilir. Değersizlik duygusunu, öznefretini, ancak birisini severse yenebileceğini düşünür. Ne var ki, nevrotik birey çok önceden "sevilemez duygusuna" sahip olduğundan dolayı, kendisini sevene inanmaz. Sevebilme yetisi çarpıtılmış, sevgisi bireysel çıkara bulanmış nevrotik bireyin kendisi de yürekten sevemez. Fakat o gene de birisinin kendisini "her şeyini verecek şekilde" sevmesini ister ki, güvenlik duygusu tatmin olsun, huzur bulsun. Sonuçta, sığınılacak liman gibi bir eş, sevgili bulduğu zaman rahatlar. Tabii ki ancak geçici olarak. Halbuki bulunan şey, bir amaca yönelik araçtır. Amaç güvenlik, araç olarak kullanılan şeyse sevgidir. Şüphesiz ki bu gerçek sevgi değil, bireysel doyum ve güvenlik ihtiyacı için ortaya çıkmış nevrotik bir sevgidir. Nevrotik sevgi, karşıdakinin arzularını değil, sadece kendi benmerkezci arzularını önemser. Fakat nevrotik birey sevilmeyi gerçekten ister. "Herhangi türden bir sevecenlik ona yüzeysel bir güvence ya da bir mutluluk duygusu bile verebilir; ancak bu, derinlerde yatan inançsızlığa toslar ya da güvensizlik ve korku yaratır. *O, buna inanmaz, çünkü inatla belki de hiç kimsenin kendisini sevemeyeceğine inanmaktadır*."[77] Sevgiye söz konusu olan iki nevrotik bireyde de aynı mekanizma işler; varılan yer, güvensizliktir.

Geçici bir süre sonra bulduğu nevrotik sevginin kendine yetmediğini düşünen nevrotik insan, yeni nevrotik sevgilere koşar; ama sonuç her seferinde aynıdır. Ömrü sevgi aramakla geçen nevrotik insanın "kaderi", sevgiyi bulamadan bu nevrotik dünyadan göçüp gitmektir.

NEVROTİK KUŞKUCULUK

[77] Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, Öteki Ajans, 1999, s.88

Gizli nevrotikler toplumla uzlaşmaya çalışırlar; ama zaman zaman toplumla çelişkiye düşerler, kullandıkları savunma mekanizmalarıyla bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya uğraşırlar. Nevrotik kuşkularını gömmeyi, saklamayı becerirler.

Açık nevrotikler, toplumsal uyum için gerekli gerçekleri göz ardı ederler. Fakat toplum ile bağlantılarını koparmamışlardır. Sadece verdikleri tepkiler "normal denen" insanlara uygun görünmez. Sosyal hayatla bağdaşamazlar, sosyal güvensizlik içindedirler. Bilinmeyen bir tehlikeyi bekleyip dururlar. Herkesten açıkça kuşkulanırlar. Herkesin onlara kötülük yapabileceklerini düşünürler. Diğer insanların kendileri hakkındaki değer yargıları üzerine fanteziler kurarlar.

R.D.Laing: "İnsanlar sürekli olarak başkalarını ve başkalarının onlar hakkında ne düşündüklerini, başkalarının başkaları hakkında ne düşündükleri üzerinde düşünürler, vb."[78] derken haklıdır. Bu noktada gizli ve açık nevrotikler aynı zemindedir.

Bu nedenle nevrotikler, paranoid benzeri abartılı kuşkulara sahiptirler. Eğer insan, toplumsal insan ilişkilerini şu ya da bu tarzda kendisi ile düşmanca bir ilişki olarak yaşıyorsa, nevrotik kuşkular kaçınılmazdır. Şefini keyifsiz gören, kendisine sıcak davranmadığını hisseden memur hemen nevrotik kuşkulara kapılır. Şefi onun hakkında kötü mü düşünmeye başlamıştır? Acaba şefini kıracak bir iş mi yapmıştır? Belki onu işten atacaklardır, vb.

"İnsanların şaşkın bakışları, bütün bunlar, sanki kişinin kendisine yönelikmiş gibi algılanır ve böylece, kesintisiz bir korku kaynağı haline dönüşür. İnsan kendisini, tamamen gözü bağlı biçimde, saldırıya ve hakarete uğramış, aldatılmış, alaya alınmış ve itilmiş gibi hisseder, herkes kendisinden kaçıyormuş sanır. Bu algılamaya uygun biçimde tepki gösteren bu insan, korkak, sevimsiz ve saldırgan olur, bununla karşısındakilere kendi 'düşmanlığını' sergiler. Tabii böylece, karşısındakilerde, şimdi gerçekten düşmanca olabilecek tepkiler uyandırır, onları tahrik eder. Bütün bunlardan sonra, algılama bozukluğu nedeniyle beliren kuruntular (yani başkalarının düşmanlığı), gerçek olarak kendini onaylar. Burada, artan korku ve düşmanlığın bir kısırdöngüsü başlamıştır."[79]

Nevrotik kişi nevrotik kuşkuculuktan kurtulamaz. Ötekinin kendi hakkında ne düşündüğüyle kaygılanan kişi, kendinin kendi hakkında ne düşündüğüne ulaşır ve kendinden de kuşkuya düşer.

Nevrotik insanın kuşkuculuğu ile bir çeşit psikoz (kişiliğin bütünlük ve uyum gücünü geniş ölçüde yıkan ruhsal bozukluk) olan paranoyanın kuşkuculuğu arasında farklar vardır. Paranoid bir psikozda, dış dünya, toplumla bağlar tamamen kesilmiştir. Kişi kendi özel dünyasında yaşar. Toplumsal bakımdan işlevini yitirmiştir. Şahsiyet parçalanması vardır; hallüsinasyonlar (gerçekte var olmayan bir şeyin var olduğunu sanma) ortaya çıkar. Kuşkuculuğu kuruntu sınırını çoktan aşmıştır. "Nevrozlu kişiyle paranoid kişi arasındaki ayrım buradadır; nevrozlu kişi de hep kendisinden nefret edildiğinden, kötülüğe uğrayacağından vb. korkar; gene de bütün bunların kendi kuruntuları olduğunu bilir. Paranoid kişideyse bu kuruntular gerçek olup çıkmıştır."[80]

NEVROTİK SIKINTI

[78] R.D.Laing, aktaran Russell Jacoby, *Belleğini Yitiren Toplum*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.176
[79] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.150-151
[80] Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Payel Yayınları, 1994, s.58

Günümüzün insanı, kendi varlığını tehdit eden korku ve stresler (travmalar) altında yaşamaktadır. Topluma adaptasyon (uyum) göstermek için harcanan enerji bile stres kaynağıdır. Kendisini yapayalnız hisseden, güvensiz bir dünyada, güvenemeyeceği insanlar arasında yaşayan, diğer insanlarla maddi temelde rekabet eden insanın ruhunda sıkıntının (anksiyetenin) ortaya çıkması olağandır. Birey kendini, sebebini bilmediği dehşetli bir çaresizliğin içinde, boşluk ortamında hisseder.

Emniyetsizlik hissiyle, anksiyete kopmaz biçimde birbirine bağlıdır. Güvensizliğe karşı verilen duygusal bir reaksiyondur anksiyete. Manevi bir huzursuzluk duyar insan. Duyulan huzursuzluk, çaresizlik, yalnızlık, potansiyel bir saldırı altında kalma korkusuyla çevrelenmiştir. Sözgelişi, anne-baba tarafından cezalandırılan-reddedilen bir çocuk anksiyeteyi duyar. Kendini güvensiz hisseder. Suçluluk duygusu sıkıntıyı körükler. Yine örneğin, yaşadığı toplumun ikiyüzlülüğüne bakarak, bir gün en güvendiği dostları, arkadaşları tarafından aldatılabileceğini, ortada bırakılabileceğini düşünen bir insan anksiyeteyi hisseder.

Anksiyete, belli bir şeyden korkma değil, kişinin nedenini açıklayamadığı şeyden korkmasıdır. Hiçbir şeyden korkmadır. Korku somut değil, soyut olarak gözükür. Tehlike, dışardan geliyor gibi değil, insanın içinde yaşar. Daha doğrusu, insan, dış tehlikeyi içselleştirerek nörotik korku haline getirmiştir. Nörotik korku anksiyeteyi üretir. Birey, dış tehlikeyi göremediği için, içinden gelen nörotik korkunun nedenini çözemez. İçinde hissettiği sıkıntının sebebini bulamaz, ama onu tüm benliğinde hisseder. Sözgelimi, sahip olma duygusunu içselleştirmiş bugünün insanı, ortada görünen somut bir tehlike olmasa da, sahip olduğu şeyleri (karısını, kocasını, sevgilisini, çocuğunu, parasını) kaybetme anksiyetesini hep içinde taşır. Bu nörotik bir korkudur. Yaşamını bu sıkıntıyı bertaraf etmek için düzenler; ona uygun nevrotik davranış mekanizmaları geliştirir.

NEVROTİK YALITILMIŞLIK

Rekabet temelinde bölünmüş toplumun bireyleri karşıdakini "saldırabilir" gözüyle gördüğünden, kendini koruma duygusuna sahiptir. Kendinden başka kimseye güvenmeme duygusu yalıtılmışlığa yol açar. İnsanların kendi aralarındaki gizli savaşta zarar görmek istememe duygusu, ya da daha az zarar görme arzusu yalıtılmışlığı artırır. İç gerilimi en alt düzeyde tutmak amacıyla insanlardan uzaklaşma isteği, kendini daha güvenli ortamda tutmak içindir.

İnsan kendini korumak nedeniyle yalıtılmışlığa sığınır; ama diğer insanlardan yalıtılmış olduğundan acı çeker. Bu çelişkinin ortaya çıkardığı kaygı, nevrotik insanın yakasını bırakmaz. Özünde, kendini toplumdan yalıtma isteği bir savunma biçimidir. Ancak sonuçta başarısız bir savunmadır; kendini tek başına hissetme duygusunu doğurur, bu duygu insanı mutsuz eder. Yalıtılmışlık acısı yeni bir savunmayı yaratır. İnsanı yalnızlığını giderecek bir güç aramaya zorlar. "*Mutlak yalnızlık korkusu kişiyi bir başkasıyla özdeşleşme arayışına götürmektedir*."[81]

Hiçbir ilişki, yabancılaşmanın, güvensizliğin doğurduğu yalıtımı yok edemez. Çünkü, bugünkü toplumda birey, diğeriyle aslında samimi ilişki kuramamakta, diğerini çıkarı için kullanmaktadır.

[81] İrvin Yalom, *Varoluşsal Psikoterapi*, Kabalcı Yayınevi, 1999, s.733

Yalnızlık ve kaybolmuşluk duygusu, insanlarla insani ilişki kurulamadığını gösteren bir sonuçtur. Yalıtılmışlık acısı o kadar korkunçtur ki, insan kendini var ve yaşıyor olarak göremez. Yalıtılmış acısı, kimse tarafından düşünülmediğini, önemsenmediğini, sevilmediğini hatırlatan yeni acılar doğurur.

NEVROTİK UMUTSUZLUK VE HAYATIN ANLAMSIZLIĞI

C.G.Jung'un dediği gibi, "Hayatta anlam yokluğu nevrozun başlangıcında önemli rol oynar." Günümüzün nevrotik insanı, "hayatın anlamsızlığını" çaresiz bir umutsuzlukla ruhunda hisseden insandır. Yaşadığı toprağın parçalandığını, üzerinde duracağı toprağın kalmadığını, uğruna yaşanacak hiçbir şeyin olmadığını hisseder. Kendisini enkaz yığını gibi görür. "Neden, niçin, nasıl yaşamalıyım" sorularına yanıtlar oluşturamaz. Yaşamının dışındaki bir güç tarafından tutulmuş olduğu duygusundan kurtulamaz. Anlam krizine yakalanmış benliği ıstırap içinde kıvranır.

Yaşamda hep başarı hedefiyle koşturmuş, rakiplerini yenmek için tüm enerjisini harcamış insanın, kendine verdiği "başarısızlık notu" anlam krizinde önemli yer tutar. Bir iş beceremeyen insanın değersizlik duygusuyla doludur ruhu. Yaptığı şeyin ne doğruluğuna, ne önemine inanır. Hayatta mücadele etmenin, umut etmenin boş olduğu, yaşamdan bir şey beklemenin anlamsız olduğu duygusu, nevrotik anlam krizinin temel duygusudur. Bu duygunun batağına saplanmış birey stres içinde, huzursuzca, sis bulutunun içindeymiş gibi yaşar; kendisi yaşamıyormuş gibi yaşar.

Nevrotik insanların yaşamı, bir amacı, bir ideali kapsayamaz. Ya da geliştirilen savunma mekanizmalarıyla, yaşam başka bir nesne ile değiştirilerek, boş amaç peşinde yuvarlanılıp durulur. Yaşamın anlamı yerine konulan bu sahte-boş hedef insanı tatmin etmez, hayatı bir türlü anlamlı hale getiremez. Örneğin, bugünkü yaşamının yerine, "Tanrı için yaşamayı", "para için yaşamayı" koyan birey, anlam krizine yanıt veremez; sadece krizi uyuşturarak, hiçbir zaman kendi hayatını değil, kendi dışındaki büyük yabancılaşmış gücün hayatını yaşar.

Hayatın anlamsızlığı krizine yakalanmış bireyi, ne "sıcak yuva", ne "cinsellik", ne "sevgi", ne de maddi güç mutlu eder. Çünkü hayatın ona sunduğu her şeyde bir sahtekârlık, ikiyüzlülük, samimiyetsizlik bulur. Birey bu deneyimleri yaşarken başarısız olmuş, hayatın acımasızlığı karşısında yenik düşmüştür. İnsan ilişkilerinin çarpıklığı, gayri insani ortam, onun bütün yaşam gücünü elinden almıştır. Dünyanın tehditlerle dolu olması ve onun bu tehditler karşısında hissettiği çaresizlik hayatı anlamsız yapar.

Vermeye değil hep almaya alışmış, tüm insanları değil sadece kendini düşünen, karşılıksız sevmeyi değil hep başkaları tarafından sevilmeyi isteyen nevrotik bencil bireyin hayat karşısında yenilgisidir bu. Yaşamda, üretme-yaratma yetileri elinden alınmış, kendi bireyselliğini gerçekleştiremeyen bireyin anlam krizine yuvarlanması olağanüstü bir durum değildir. Reel, gerçek bir dünyada sanal hayat yaşayan, kendisi de sanal insan olan nevrotik birey, sevgi yerine nesnelerle kuşatılmışsa, "kişisel çıkar" yaşamın her alanına sinip yaşamı kirletmişse, yaşamdan nasıl zevk alabilir ve onu anlamlı olarak yaşayabilir?

Toplumsal yaşam bireyin tek başına değil, toplumun diğer bireyleriyle birlikte yaşadığı yaşamdır. Her bireyin yaşamı diğerinin yaşamına karşıt olarak sürüyorsa, farklı hayat anlamları

çarpışır. Aslında bu çarpışma hayatı anlamsız yapar. Birbirleriyle sürekli olarak dövüşmek zorunda olanlar, gün gelir bıkar, yaşamdan beklentilerini yitirip umutsuzluğa kapılırlar.

Yalnızca kendi varlığına ilgi göstermekten, çıkarını kollamaktan güçsüz düşen nevrotik insan, sevgi gücünü de yitirir; sevgi dolu bir ilişki geliştiremez. Çünkü nevrotikleşmiş egoist birey, kendi dışına yönelip, diğer insanın varlığına insani olarak yaklaşamaz. Kendisiyle diğeri arasına insani duyguları sokamaz; araya gereksinim araçlarını sokar. Bu da gerçek sevgisizlik demektir. Gerçek sevgiden yoksun olan insan hayatı anlamlı yaşayabilir mi? Nevroz, bozuk insan ilişkilerinin hem insanın kendi benliğine, hem de diğer insanlara yansıması olduğundan, bu ilişkiler düzeltilmeden hayat gerçekte anlamlı hale getirilemez.

* * *

Başarısızlık umutsuzluk kaynağıdır. Nevrotik insan her başarısızlıkta umutsuzluğa kapılır, yaşadığı hayatın anlamını sorgular. Başarısızlık ne kadar büyükse umutsuzluk da o kadar derin olur. ”Umutsuzluk, çözülmemiş çatışmaların son bir ürünüdür…. Bu duruma, nevrotik güçlüklerdeki bir tırmanış yol açar. Burada temel olan, bir kuşun ağa takılması gibi, görünürde hiçbir kurtuluş olasılığı olmayan çatışmalara yakalanmış olma duygusudur.”[82]

Umutsuzluk, yaşamın bilinemezliğine ait mistik duygularla örtülmeye çalışılsa da, bu yanılsama geleceğe karamsarca bakmayı gölgeleyemez. Nevrotik insan, gelecekte iyiyi az, kötüyü çok, umudu az, umutsuzluğu çok görür. Kendini, hayatı anlamlı kılabilecek her umutlu şeyden koparılmış hisseder.

Toplumsal koşullar nedeniyle kendini gerçekleştiremeyen, kendini özgür olarak ortaya koyamayan, otoriter koşullarca çevrelenmiş, ona karşı savaşma bilincine sahip olmayan insanın duyduğu duygudur umutsuzluk. Zaten kendini gerçekleştirebilseydi hayat anlamlı olacak, kendisi de umutsuz olmayacaktı.

Gizli nevrotiklerde umutsuzluk derinlere gömülmüşken, açık nevrotiklerde yaşamdan umutsuzluk kendini saklamaya gerek duymaz. Genel bir umutsuzluk duygusu hayatın anlamsızlığı ile birlikte yürür. Düş kırıklığı yaşamın en büyük parçasıdır. Gizli nevrotikler kurdukları savunma barikatlarıyla, yaşadıkları hayatın anlamsızlığını göz ardı ederler veya bu soruyu gündeme almazlar; hayatı öylesine yaşayarak yaşamın anlamını unutmaya çalışırlar. Açık nevrotiklerse, tüm enerjileriyle yarattıkları sonuçsuz savunmalarla, yaşamın anlamsızlığıyla kavga edip dururlar; anlamsızlık acısını benliklerinin kopmaz bir parçası haline getirirler.

Gizli nevrotiklerin hayatın anlamsızlığını sorgulamamaları için, ekonomik-siyasi koşullar burjuva sistem tarafından önceden hazırlanmıştır. Toplumsal yaşam koşullarının zorluğu, günlük işler peşinde koşturmaca, serbest zamanlarının dinlenmeye yetecek kadar az olması ve her şeyden önemlisi, hayatın anlamsızlığını bilince çıkaramamış, tersine onu gömmüş insan çoğunluğuyla uyumlu olmayı isteme duygusu, yaşanan anlamsız hayatı gizler. Yaşamda kalmak için yaşam mücadelesi verenler, hayatlarını yaşamın akışına terk ederek bu anlamsızlığı yok saymışlar, ya da anlamsızlık boşluğunu başka bir şekildeki boşlukla doldurmuşlardır.

Eğer bir insan gizli nevrotik konumdan açık nevrotik konuma geçmişse, ”hayatı anlamlı kılma oyunu” sahte mutluluk üretemez ve uyuşturucular artık etkisizdir. Hayatın anlamsızlığını yaşamının temel sorunu haline getiren insan artık açık nevrotiktir. Ancak o bir türlü bu

[82] Karen Horney, *Ruhsal Çatışmalarımız*, Öteki Ajans, s.146-147

anlamsızlığın yanıtını bulamaz. Birey ne yapmak istediğini, yaşamı nasıl anlamlı kılacağını bilemez. Hayatı kırılmıştır ve rutin yaşam onu daha fazla mutsuz etmekten başka bir şeye yaramaz. Yaşamla ilgili hiçbir hedefi kalmamıştır, kişisel varlığı anlamsız, amaçsızdır. Yaşamının bomboş, umutsuzlukla dolu olduğunu hisseder, niçin yaşadığını merak eder. Eğer depresyon (çöküntü) derinleşirse nevrotik insan için bitkisel yaşam başlar. Yaşamda hiçbir şeyi hissetmeyecek derecede duygusuzlaşır, kronik (süreğen) bir kayıtsızlık içine girer. Yaptığı her şey önemsizleşir, yaşamla kontağını tümüyle kaybeder, hayatı dıştan aldığı bir görev gibi ölüce yaşamaya başlar.

* * *

Bugünün nevrotik insanı, yaşamın amacının kendisini insan olarak gerçekleştirmek olduğunu unutmuştur. Varlığını sürdürmek ne biçimde olursa olsun araç haline gelince, her şeyi de bu amaca hizmet eden araca dönüştürür. Nevrotik insan, kendi yaşamını ekonomik amaçlar uğruna harcamıştır. Yaşamın anlamı, insanın kendisi, kendini gerçekleştirmesi, yaşamı özgürce bireyselliğinde onaylaması değildir artık. Daha çok para kazanmak, daha çok nesnelere sahip olmak hayatın anlamı olur.

”Kapitalizm, anlamlı yaşamın benliği maksimize eden yaşam olduğunu söyler bize. ’Ben’ daha fazlaya sahip olacak, daha fazlayı yapacak ve daha fazla başaracaktır; ister kompakt disklerle, ister kaslarla, orgazmla, başarıyla ya da parayla ölçülsün, iyi yaşam budur. Bu bireyciliğin felsefesidir.”[83] Nevrotik de zaten bireycidir.

Yaşamın amacı, gerçek insan gibi yaşamak ve insanın mutluluğu değilse, toplumsal ilişkiler buna göre düzenlenmiyorsa, insan insanı araç-asansör olarak kullanıyorsa, yaşamın tadı kalmaz. Yaşamın gerçek tatsızlığına karşı kaybettiklerinin yerine bir şeyi koyamayanlar, yaşamın artık sürdürülmeye değer olmadığına inananlar ”intihar hakkına” da sahiptir.

Yabancılaşmanın ortaya çıkardığı hayatın anlamsızlığına karşı ilaç olarak hedonizm sunulur. Hedonizmin görüşü: ”Bugünün zevkini yarına bırakma”, ”hayatını anlamlı hale getirmek istiyorsan zevk peşinde koş, haz aramaktan yorulma” şeklinde özetlenebilir. Ya da can sıkıntısına, yaşamdan zevk almamaya karşı önerilen şey boş etkinliktir. Robot kutularının sunduğu uyduruk programlarla robotlar eğlendirilmeye, hayatlarındaki anlamsızlık boşluğu doldurulmaya çalışılır.

* * *

Nevrotik insana ”mutluluk kavramı” yanlış öğretilmiş ve şöyle denmiştir: Eğer çok çalışır, çok para kazanırsan mutlu olacaksın! Kazandığın parayla istediğin hazları (zevkleri) satın alacaksın. Satın aldığın kadınlar, cinsellikler, sevgiler, mallar, seni mutlu edecek, hayatın anlamlı hale gelecek!

Bu anlayışın yanlışlığını yaşamın pratiği sürekli gösteriyor. Nevrotik insanın kendi varlığı ve yaşamdan şikâyetleri bu anlayışa verilen acılı bir yanıttır. Yaşam düzeyinin ekonomik olarak daha iyi olduğu ileri kapitalist ülkelerde nevrotik insanlar psikiyatristlerin, psikologların kapılarında bekleşiyorlar. Utancından bu yola başvuramayanları saymıyoruz.

Günümüzün nevrotik insanı, bireyselliğini özgürce diğer insanlarla hep birlikte gerçekleştirebileceği ekonomik-sosyal koşullara sahip olamadığı için mutsuzdur. İnsani

[83] Joel Kovel, *Tarih ve Tin*, Ayrıntı Yayınları, 1994, s.114

ilişkileri, kardeşçe birlikteliği, lekelenmemiş aşkı, sevgiyi, kendini gerçekleştirebileceği serbest zamanı, olanakları bulamadığı için mutsuzdur. Bütünsel insan olamadığı, karşındakini insan olarak göremediği için mutsuzdur. Özgür bir topluma ve onun herkese sunacağı insani olanaklara sahip olmadığı için mutsuzdur. Bireyciliğe bu toplum tarafından zorlandığı için mutsuzdur. Diğer insanlarla araçsız ilişki kuracağına yalnızca kendisiyle ilişki kurduğu için mutsuzdur. "*Eğer birey sırf kendi kendisiyle uğraşıyorsa, mutluluk dürtüsü, ancak çok ayrıksı durumlarda tatmin olur ve bunun ne kendine, ne de başkasına yararı olur*."[84]

İşte, yaşamın anlamsızlığının kökü buradadır. Özgür bir toplumun özgür bireyi olamadığı sürece nevrotik insan, hayatın anlamsızlığıyla boğuşmak zorundadır. Savunma mekanizması, yaşamı sürekli olarak anlamlı kılamaz; hayatın anlamsızlığı zil düğmesine basmaktan vazgeçmez. Hayali mutluluklarla, medyatik kandırmacalarla, nevrotik davranışlarla, karakter maskeleriyle, zilin sessizce çalması sağlanabilir; ancak ortadan kaldırılamaz.

NEVROTİK İNSANIN KURTULUŞU

Nevrotik insan yaşadığı bunalımdan kurtulmak amacıyla psikiyatristlere, psikologlara başvurur. Onlar da hiçbir zaman iyileştiremeyecekleri insanları psikoterapiyle, psikoanalizle topluma uyumlu hale getirmeye çalışırlar. Gerçek yaşamda ancak bu, açık nevrotikleri gizli nevrotik haline getirmek anlamına gelebilir. Yani toplumsal uyumsuzluğun yarattığı açık, kronik ve sürekli mutsuzluğu, gündelik mutsuzluğa dönüştürmek!

Nevrotik insan nevrotik davranışlarından kendini kurtarabilir mi? Eğer nevroz, derinlere yerleşmiş toplumsal etkenler üzerinde yükselen psikolojik faktörlerle belirleniyorsa, nevrotik insan kendini tümüyle anti-nevrotik insan durumuna getiremez. Aksine, onun toplumsal düzende çektiği ıstıraplara, acılara, güvensizliğe karşı sığınabileceği tek yer bu nevrotik davranışlarıdır. Freud, James Jackson Putnam'a yazdığı bir mektupta, "Nevrotik hastalarımızın hastalıklarından vazgeçmelerinin bedelini ödeyemeyeceğimiz şeklindeki yakınmanızın tamamen haklı olduğuna inanıyorum,"[85] derken, bu gerçeği anlatmak istiyordu.

Nevrotik insanın özel mülkiyetçi güvensiz toplumda varolmaya hakkı vardır; o, istisnai bir sapma değil, kaçınılmazca varolmak zorunda kalarak ödediği bedeldir. Nevrotik insanı rekabetçi toplum üretmektedir, bu insanın yaşamını sürdürebilmesi içinse nevrotik davranışlara ihtiyacı vardır. Bugünkü koşullarda çözülemez bir kısırdöngüdür bu. Bugünün insanı, bozuk insan ilişkileri içinde monoton ve riyakârlık içerikli yaşam sürerken, toplumsal koşullar insanı sürekli böyle bir yaşam biçimine uymaya zorlarken, bu kısırdöngü nasıl kırılabilir?

Nevrotik yaşam tarzında, güvenlik ihtiyacına paralel olarak, insanlar hissettiklerinin tersini söylemekte, sevmediklerine "seviyorum" demekte, nefretini belli etmemeye çalışmakta, bir türlü kendisi olamamaktadır. Kendisi olmaya çalıştığında ise -ki kendisi bile büyük kısmıyla şeyleşmiştir- toplumsal gerçeklere çarpmakta, yaşamını çatışmanın ortasına atmaktadır. Bu nedenle burjuva toplumunun yetiştirdiği psikiyatristler, nevrotik davranışları ortadan kaldırmaya yeltenmezler; açık nevrotik davranışları, gizli nevrotik davranışlar haline getirmeye çalışırlar. Çünkü, tümüyle nevrotik davranışlardan kurtulmuş insan kapitalizmde yaşamını sürdüremez. Nevroz, kapitalizmin insanlıkdışı davranış biçimlerine karşı, insani olmayan bir korunma biçimi sağlar.

---

[84] Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar, Cilt III*, Sol Yayınları, 1979, s.436
[85] Sigmund Freud, aktaran Russell Jacoby, *Belleğini Yitiren Toplum*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.158

Nevrotik savunma mekanizmalarını ve onun yarattığı nevrotik davranışları bu düzen içinde ortadan kaldırırsanız, nevrotik bireyler psikolojik olarak ölür. İnsanlar toplumsal ilişkilerle birbirine bağlıdır; birinin insanlıkdışı davranışını, diğerinin insani olmayan davranışı onaramaz. Balık nasıl ki su içinde yaşamak zorundaysa, nevrotik insan da bu savunma denizinde yaşamak zorundadır. İnsanlıkdışılığı insanlıkdışı tutumlarla kapatmak, nevrotik insanın yaşamda varolmayı isteme talihsizliğidir. Bazı psikiyatristlerin bugünün nevrotik insanının davranış biçimlerini olumlamak zorunda kalmalarının bir nedeni de budur. Örneğin Arthur Janov, nevrozun, insanı psikozdan, çıldırmaktan koruduğunu savunmaktadır. Daha büyük paranoid korkuya karşı, daha küçük nevrotik korkuyu yeğlemektedir. Aşağıdaki sözlerde, bu düzenin içinde çözüm arayanlar için bir gerçek gizlidir. Öyle bir gerçek ki, anlamı çözümsüzlüktür. Arthur Janov şöyle diyor:

"İnsan unutmamalıdır ki, nevroz hem kurtarır, hem de öldürür. Gerçek benliği daha fazla parçalanmaktan korur, ama bununla birlikte gerçek benliği gömer."[86]

"*Nevroz, gerilimin atlatılmasına imkân sağlar ve kişiyi psikozdan korur*."[87]

"'Yaşadığım sürece, kimse beni sevmeyecek' şeklinde ifade edilebilecek korkunç bir gerçekle yüzyüze kalan bir çocuk, nevrozun koruyucu özelliğine sahip olmadığı taktirde ya çıldıracak ya da yaşamını devam ettiremeyecektir. Ne yazık ki nevroz, kendisinden gereken fayda sağlandıktan sonra kaybolmamaktadır."[88]

* * *

Nevrotik insanı yaratan sınıflı-babaerkil (ataerkil) toplumdur. Çocukluktan itibaren bozuk insan ilişkileri içinde büyüyen, her şeyden korkmayı öğrenen, toplumsal yasakları vicdanında içselleştirmiş, yabancılaşmış insanın nevrotik olmaktan başka ne çaresi olabilir?

Hiçbir insanın adil olma çabaları, sınıflar arası çatışmaları, sınıfın kendi içindeki rekabeti ortadan kaldıramaz. Emek ekseninde bölünmüş sınıfların kavgası açık düşmanlığı içerirken, sınıf içi rekabet potansiyel düşmanlığı körükler. Popülerlik, çekicilik, sevecenlik, gücü ele geçirme, sempatik olma üzerindeki çekişmeler, insan ilişkilerini, arkadaşlığı, dostluğu, sevgileri, aşkları bozar. Bu ortam, nevrotik insanın gelişmesi için hazırlanmış gübreli toprak gibidir. Nevrotik ortamdan nevrotik birey yetişir. Ortam kalıcıysa nevrotik insan da kalıcıdır.

Toplum, insanı nevrotik olmaya, nevrotik korkularla, nevrotik sevgilerle yaşamaya zorlamaktadır. Toplumsal örgütleniş ile nevroz arasında o kadar yakın bir bağ vardır ki, antropolojik (insanbilimine dayanan) araştırmalar bu gerçeği her seferinde doğrulamaktadır.

Tanınmış antropolog Malinowski'nin Trobriand Adaları'nda ve bu adaların otuz kilometre kadar güneyindeki Amphlett Adaları'nda yaptığı araştırmaların sonuçları ilginçtir. Trobriand Adaları'nda yaşayanlar egemen ilişkiler olarak anaerkil bir toplum yapısına sahip iken, Amphlett Adası'nda yaşayanlar genel olarak babaerkil bir toplum yapısına sahiptir. Malinowski bu iki toplumu nevrastenik (bir çeşit nevrotik) davranış biçimleri açısından karşılaştırıyor ve şöyle yazıyor:

---

[86] Arthur Janov, *Primalskriket*, Berlingska Boktryckeriet, 1974, s.364
[87] Arthur Janov, *Nevrozun Anatomisi*, Arıtan Yayınevi, 1997, s.32,208
[88] Arthur Janov, *Nevrozun Anatomisi*, Arıtan Yayınevi, 1997, s.32

”Trobriyandlılar arasında çok sayıda dostlarım, ilişkilerim oldu; içlerinden histerik bir tek kadın ya da erkeğe, en azından nörastenik olanına rastladığımı anımsamıyorum. Bir tek sinirsel tik, aniden patlayan hareket ya da saplantılı insan kaydetmiş değilim…. Amphlett Adaları’nda birkaç ay içinde edindiğim izlenimlere göre, yerliler nörastenik bir toplum oluşturuyorlardı. İçten, açık yürekli, neşeli ve kolay yaklaşılır Trobriyandlılar’ı terkettikten sonra kendimi, yeni tanıdıklarına karşı kuşkulu, kasıntılı tavırları içinde gururlu, biraz sert davranmakla gözleri korkan ve son derecede sinirlenen insanlar arasında buldum.”[89]

Trobriand toplumu anaerkil bir toplumdan, babaerkil (ataerkil) bir topluma geçiş özellikleri gösteren toplum olmasına rağmen, nevrotik insanı bütünüyle ortaya çıkaramamıştır. Amphlett toplumu ise, babaerkil ilişkilere bağlı olarak nevrotik insanı yaratmıştır.

* * *

İnsan toplumsal koşulların ürünüdür. Ne var ki insan düşüncesiz, eylemsiz varlık değil, bulunduğu ortamı değiştirebilecek bir varlıktır. Toplum insana belirleyici yönde etki ederken, insan da topluma yabancılaşmasından geriye kalan özne ne kadarsa, ne kadar doğru bilinç taşıyorsa o kadar etki eder. Sorun, nevrotik insanda kaldığı kadarıyla bu özneyi güçlendirmek ve onu yabancılaşmış nevrotik bilinç karşısında savaştırmaktır.

Bir insan niçin, neden nevrotik olduğunu bilince çıkarmadan mücadeleye atılmaz. Kendisini insanlıkdışı konumlara iten bataklığı görmeden bataklıktan çıkmaya çalışamaz. Nevrotiğin kurtuluşu, dışardan kazanabileceği doğru bilinçte (anti-yabancılaşmış bilinç) ve kolektivist eylemde yatmaktadır. Fakat, nevrotik insan tek başına bireysel olarak emansipasyonu (kurtuluşu) gerçekleştiremez. Bireysel olarak nevrotik davranışlarını azaltabilir, ama tümüyle ortadan kaldıramaz. Çünkü, toplum nevrotik davranış biçimlerini yarattıkça, karşıdaki öteki insanlar yeni nevrotik semptomlar-davranışlar doğurmak ve diğerine bulaştırmak zorunda kalacaktır. İnsan birbiriyle ilişkide olan toplumsal varlık olduğuna göre, başka bir sonuç ortaya çıkamaz. Aslında birisinin nevrotik tutumu, diğerinin nevrotik tutumudur da. Biri ötekini diyalektik olarak etkiler.

Nevrotik insan, yabancılaşmaya karşı bilinçsel ve eylemsel mücadele içinde yer alabilirse, yabancılaşmış bilincini kısmen yenebilir, kendi korkusunun kendi nevrotikliğinin özel görüntüsü olduğunu anlayabilir. Kendisini nevrotik yapan toplumsal koşullara karşı savaştığı ölçüde kendini kurtuluşa yakınlaştırır; nevrotik bilinç, dıştan taşınan bilinç ile kendi anti-tezini üreterek kurtuluş için itici güç haline gelir. ”*Kurtuluş yolunda olan insan, yabancılaşmış ve yabancılaşan topluma karşı verdiği mücadelede serpilecektir. Yeni bir faaliyet olan bu mücadele içinde, kaybettiği özneyi bulur*.”[90]

Nevrotik insan kendinin özne oluşunu ”şeyleşmiş” toplumsal ilişkilere kaptırdığını, öznenin kurtuluş savaşı sürecinde anlar. Nevrotik toplumsal ilişkilere hem teoride, hem de pratikte karşı durduğu ölçüde kendi öznesini kısmen kazanabilir. Tümüyle insani öznenin ortaya çıkması ise radikal bir toplumsal değişiklikten sonra doğacak insani toplumda olanaklıdır. İnsani toplumsal ilişkilerle uyumlu olan gerçek insani özün yaratılması gerekmektedir. ”Gerçek kurtuluş, bu egemenliğin geri kazanılmasıdır ya da Ernest Bloch’un dediği gibi, ’yabancılaşmış olanın insani özneye geri alınması’dır. Marx, bunu şöyle formüle ediyor: ’Emansipasyonun (kurtuluşun) tümü, insani dünyanın ve ilişkilerin insanın kendisine geri döndürülmesidir.’

[89] B.Malinowski, *İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı*, Kabalcı Yayınevi, 1989, s.69,70
[90] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.227

Kurtulan insan, kaybettiği özne oluşunu, şeyleşmiş ilişkilerden çıkarıp yeniden kendine almaktadır."[91]

Buradan çıkan ilk sonuç, nevrotik insanın bireysel kurtuluşu, kendini nevrotik bilinçten kurtardığı boyutta toplumsal kurtuluşa bağlıdır. Nevrotik insan kendi özsel güçlerinin toplumsal güç olarak farkına vardığı ve bu toplumsal gücü politik güç olarak egemenlere karşı yönelttiği zaman, yeni insanın embriyonunu kendisinde yaratmaya başlar.

Nevrotik insanın kurtuluşu psikoterapide değildir. Psikoterapi, özne olmayı büyük ölçüde yitirmiş, şeyleşmiş insanı, sermaye ilişkisine uygun düşen içyapıya sokmaya çalışır. Bireyin bozulmuş insan ilişkilerini, kendisiyle uyumsuzluğunu, düzene uygun biçimde onarmaya çalışır; ama hiçbir terapist bireyin dışındaki toplumsal ilişkileri düzene sokamaz. Bu nedenle başarılı bir psikoterapiden sonra da bireyin nevrotik korkusu ayakta kalır; sadece bu nevrotik korku güncel alandan ileri bir alana itilmiştir. "Terapi uzmanı, yabancılaşmanın kendisine dokunmadan, onun öznel ağrıları üzerinde çalışır. Bireyin acı çeken öznesizliği yerine, sözde acıdan uzak bir öznesizlik koyar, aşırı korkuları tasfiye yoluyla 'Ben'i güçlendirir. Ve bütün bunları yaparken, zorunlu olarak …. egemenliğini şeyleşmiş ilişkilerin elinden kurtarmış ve nitelikçe yeni olan bir 'ben' imkânını gözden kaçırır."[92]

Psikiyatristler, nevrotik olarak sakatlanmış insana daha fazla öznellik önerirler. Fakat bu öznellik, kendi güçlerini kullanamayan, insani yanlarını kaybetmiş olan insanı, daha çok sakatlanmış birey yapmaktan başka bir işe yaramaz. Aslında: "*Zedelenmiş özneye destek olarak daha fazla öznellik önermek, iyileşmek için hastalık önermektir*"[93]. Oysa, öznelliğini yeniden kazanacak bir "Ben", insani topluma özgüdür; bireyselliğini, yeteneklerini tümüyle gerçekleştirebilecek özgür insanı gerektirir. Özgür insan ise nevrotikliğini yenmiş insan demektir.

[91] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.225
[92] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.227
[93] Russell Jacoby, *Belleğini Yitiren Toplum*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.135

İÇ DÜNYASI SAKATLANMIŞ İNSAN

”Toplumsal düzen, toplumun bütün üyelerinin ruhsal yapılarını biçimlendirmeye hazırlandıkça, insanların ruhsal yapısında kendini yeniden üretmektedir…. Toplumsal düzenin kendi kendini çoğaltısında en önemli yeri, sonradan buyurgan düzenin benimsenmesine çocukları hazırlayan ataerkil aile tutmaktadır.”

Wilhelm Reich

İnsanın iç dünyası daha çocukluktan itibaren aile kurumu sayesinde sakatlanmaya başlar. Anne-babanın yargılarının baskısı altında kalan çocuk ”iyiyi” ve ”kötüyü” onların görüşlerine uygun olarak öğrenir. Tabii ki ”iyi” ve ”kötü” kavramları toplumun ahlak-düşünce-gelenekleriyle örtüşmüştür. Yasaklar, emirler, normlar (kural olarak kullanılan alışılmış ilkeler) şeklinde çocuğa benimsetilen şeyler onun tarafından içselleştirilir; çocuk artık kendini anne-babanın öğrettiği toplumsal anlayışa ve kurallara göre yargılamaya başlar. İnsanın ruhsal olarak kendisini yargıladığı bu mahkemeye biz vicdan deriz. Vicdan, ”Çocukluk çağında terbiye ile başlar ve erginliğe doğru örgütlenir.”[94] Aile bu örgütleme görevini yüklenir. Çocuğa dayatılan öğretme sürecinde yöntemsel olarak her zaman açık ceza seçilmez, duygusal anonim (adı bilinmeyen) baskılar da kullanılır.

Vicdan, moral açıdan bireyin kendi davranışlarına ilişkin kendi öz değerlendirmesidir; doğuştan gelmez, sonradan kazanılır. Toplumun gereksinmeleri vicdanın gereksinmeleri olur. Vicdanın ilkeleri toplumun ona kabul ettirdiği ilkelerdir. Toplumun öne koyduğu ödevlerin yerine getirilmesini denetlemek vicdanın işidir.

Vicdan, insanın topluma uymasını sağlayan ruhsal, zihinsel bir organdır. Çocukluktan itibaren cezalandırılmamak için toplumun prensiplerine uymayı ve denetlemeyi bu ruhsal organ yapar. Toplumun ”kötü olarak” kabul ettiği her şey vicdan tarafından aynen kabul edilmiştir; bunları yapmamayı vicdan öğütler. Toplumu tehlikeye sokacak dürtüleri kontrol eder vicdan. Örneğin burjuva eğitim süreci, devlete, yasalara saygılı olmayı, onlara karşı çıkmamayı öğretir. Vicdan da bu bakış açısını benimser. Eğer insan yasaları çiğnerse, devlet korkusu vicdanına yapışır, ruhunda azap duyar. Vicdan toplumsal yasaklara uymayı sağlayan düzenleyici, frenleyici sistemdir. İnsan yasak bir alan içine girdiğinde, vicdanı ona ”dön” çağrısı yapar. Arabanın freni gibidir o. Her cezalandırılma korkusunda vicdan frenine basılır.

Dıştaki reel korkuya karşı bir savunma barikatı olan vicdan, insanı toplumun istediği biçimde ”gönüllü olarak” yönlendirir. Eğer insan, toplumun, anne-babanın yanlış olarak nitelediği davranışı yaparsa, vicdanında rahatsızlık duyar, korkar. Rahatsızlık duymaması için yanlış görülen şeyleri yapmamalıdır. Korkuyu yenmesi için ruhunu, ”uydumculuk aşılayan toplumsal bilince” teslim etmelidir, yani toplum nasıl istiyorsa öyle olmalıdır. İnsanın vicdani korkusunu yenmesi karşısında ödediği bedel, toplumda egemen olan düşüncelerin ve davranışların esiri olmaktır.

* * *

İnsanın iç dünyasının ilk yaralanışı, korkuya dayalı böyle bir vicdana sahip olmaktır. Artık vicdan sayesinde bireysel ihtiyaçlarından vazgeçebilir, bireysel isteklerini toplumsal istemlerle

[94] Rasim Adasal, *Modern ve Medikal Psikoloji*, A.Ü. Tıp Fakültesi Yayınları, 1973, s.241

uyumlu hale getirebilir. İlk ruhsal yaralanış aynı zamanda birey ile toplum arasında ortaya çıkan ilk çelişkidir. Ya toplumun dediği yapılacaktır, ya da vicdan korkusu, suçluluk duygusu duyulacaktır. Bu içsel korku sayesinde otoritelere, yasalara ”kendi rızasıyla” boyun eğecektir insan.

Vicdan insanın içindeki yargıçtır, insanın iç dünyasında kendi hakkındaki bilincidir, bilgisidir. Baskıcı sınıflı toplumda vicdan, nevrotik (sinirsel) bir korkuyla yüklenmiştir. İnsanın iç dünyasının kendine yabancılaştığını gösterir bu korku. Birey toplumla çelişkiye düştüğü zaman nörotik vicdan korkusu hemen devreye girer. Birey istemlerini yaşama geçirirse, toplum dışına düşmeyi göze almalı ve ruhsal cezalandırılmayı da kabul etmelidir. Bunu göze alamıyorsa, yasak olarak görülen istemlerini bastırmalı, vicdan azabı (suçluluk duygusu) duymadan yaşamalıdır. Freud, insanın önüne çıkan bu çelişkili durumu şöyle ifade eder:

”Bana haz vereceğini düşündüğüm bir şeyi yapmak için bir istek duyuyorum, ama vicdanımın buna izin vermeyeceği gerekçesiyle ondan vazgeçiyorum. Ya da kendimi, vicdanımının sesinin karşı çıktığı bir şeyi yapmanın sağlayacağı büyük haz beklentisi tarafından kandırılmaya bırakırım ve eylemden sonra vicdanım beni üzücü suçlamalarla cezalandırır ve benim eylem yüzünden vicdan azabı duymama neden olur.”[95]

Bu çelişkinin iki yönü de insanın içsel dünyasını sakatlar. Eğer istemden vazgeçiliyorsa, istemin bilinçaltına itilmesi gerekir. Bu bastırma işlemi sırasında harcanan enerji insan psikolojisini yıpratır. Kişi, iç dünyasını ”yasaklar hapishanesine” kapatmış olur. Suçluluk duymayı kabul etmek de bundan hafif bir ceza değildir. Sonuçta, insan kendisini iki kılıç arasında kalmış gibi hisseder. Bu çelişkinin ortaya çıkmasının temel nedeni, insanın özüyle, insanın varlık koşulları arasında insani uyumun olmamasıdır.

Vicdan, dıştaki reel korkunun içselleştirilmesiyle oluşan nörotik korkuya karşı regülatör (düzengeç) gibi çalışır; vicdan korkuyu belirlemez, korku vicdanı belirler. Vicdan, insanı korkudan kurtarmaz; sadece reel korkuyu konserve edip, insanı yaşamı boyunca nörotik korkunun uşağı yapar.

Burjuva toplumunda, insanlarla insanlar arasındaki zemin korkularla döşenmiştir. Potansiyel düşmanlık arkada durarak korkuyu besler. İnsan ilişkilerinde korkunun istediği yönde davranılarak vicdanın yara alması önlenmeye çalışılır. Kişi kendi vicdanını izlediğine inanır; oysa izlediği şey irrasyonel (ölçülü biçili olmayan) korkunun ilkelerini kabul etmesidir.

Bugünkü ortalama insanın vicdanı başat olarak otoriter vicdandır, yani otoriteye bağlı, ona boyun eğen vicdandır. Bu vicdana ”yabancılaşmış vicdan” demek yanlış olmaz. Yabancılaşmış vicdan, kendi dışındaki toplumsal otoritelerin (devletin, hukukun, kültürün, ahlakın, geleneğin, paranın vb.) emri altına girmiş ve onun iç dünyadaki sesi olmuştur. Vicdan insanın kendi üzerindeki yargısıysa, otoriter vicdana sahip insan için kendisinin sandığı yargı, dışındaki yabancılaşmış otoritelerin yargısıdır: ”*Vicdan, ahlaki emirlerin yasa koyan otoritenin oluşturduğu çerçeve içinde verildiği içselleştirilmiş ilişkilerden kaynaklanan bir mevcudiyettir*.”[96]

İnsanın kendi vicdanından duyduğu korku, otoritelerden duyduğu korkudan başka bir şey değildir. Vicdan korkusu, reel (gerçek) korkudan daha fazla etkileyici olarak düzene hizmet

[95] Sigmund Freud, *Ruhçözümlemesine Yeni Giriş Konferansları*, Payel Yayınları, 1998, s.82
[96] Joel Kovel, *Tarih ve Tin*, Ayrıntı Yayınları, 1994, s.68

etmeyi sağlar. İnsan kendisine bıçakla saldıran bir insandan kaçmayı başarabilir; ama kendisinin iç dünyasının bir parçası olan vicdanından kaçmayı kolayca beceremez.

İnsanın, savaşta düşman olarak gördüğü insanı öldürmesi vicdan azabı yaratmaz. Düşmanın kellesini kesmek onun vicdanına uygun gelir. Çünkü otorite böyle emretmiştir. Ordudaki asker, komutanın emrettiği eylemi yerine getirmediğinde vicdanında azap duyar. Hitler'in emriyle binlerce insanı öldüren Nazi subayı vicdanında suçluluk duymaz; aksine otoriter vicdanına uygun davranmış olur. Vicdan otoriteyi memnun etmeye çalışır, memnun edemediği noktada suçluluk duyar. Sömürücü burjuvaya göre, işçi üzerinden artıkdeğer (karşılığını ödemeksizin sahip olduğu ek değer) elde etmek, onu köle gibi çalıştırmak, vicdani bir rahatsızlık yaratmaz; çünkü onun vicdanı gerçekten bunu benimseyecek tarzda düzenlenmiştir. Başka türlü olsaydı, burjuvaların mezar taşlarına "vicdan azabından öldü" diye yazmak zorunda kalırdı bu düzen. Hiçbir burjuva vicdan azabından ölmez.

* * *

Çağımızın insanı, suçluluk duygusu ve otorite (yetke) korkusuyla birlikte yaşamaya zorlanmış insandır. Otoritelere karşı itaatsizlik ettiğinde, vicdanında hemen suçluluk duygusu ortaya çıkar. Bu suçluluk duygusundan kurtulmanın yolu, dışındaki otorite tarafından cezalandırılarak bağışlanmaktır. Otoritenin onu affetmesi, onun suçluluk acısını dindirir; fakat buna karşılık ödediği bedel büyüktür:

"Yetke önünde kaçınılamayan günahların suçu, ve yetkenin bu suçu bağışlaması için duyulan gereksinme, kişiyi köle kılar; yetke tarafından bağışlanması da onun isteklerini eleştirecek yerde, ona minnet duymasına neden olur. Suçluluk duygusu ve bağımlılık arasındaki bu karşılıklı etkileşim, yetkeci ilişkilerin sağlamlık ve gücünü oluşturan yandır."[97]

Kendisini otoriteye bağışlatarak kendisinden uzaklaşan insana bu alışveriş uygun, akılcı gözükür. Otoritenin önce onu cezalandırıp sonra bağışlaması, otorite tarafından tümüyle yadsınmasından daha iyidir(!) Gerçekten de otorite tarafından yadsınmak tam kopuştur; otoritenin bir daha onu kabul etmemesidir, otoritenin yeniden ona güven duyma olasılığının yok olmasıdır. Bu nedenle otorite tarafından cezalandırılarak suçsuz vicdana kavuşmayı, yadsınmaya tercih eder. Böylece bir kez daha kendine insan olarak nasıl yabancılaştığını gösterir.

* * *

İnsanın Tanrı'dan duyduğu korku dinsel yabancılaşmadır. "*Dinsel yabancılaşma, dinsel yabancılaşma olarak, ancak bilinç alanında, ancak insanın vicdanında olur*."[98] İnsan Tanrı korkusuyla doldurulmuş bilincini vicdanına aktarır; vicdan korkusu Tanrı korkusu olur. Cezalandırılma korkusu içinde olmak onu ruhsal bir cehenneme sokar. Tanrı'ya karşı günah işlemek istemez. Günah işlerse, cehennem korkusuyla suçluluk duyar. Bu açıdan ibadet-dua, insanın kendini Tanrı'ya kabul ettirme, günahları varsa bağışlanmayı isteme davranışıdır; suçlu vicdanın ortaya çıkmaması, çıkmışsa da ortadan kaldırılması eylemidir.

Demek ki, toplumsal-dinsel her uyumsuzluk suçluluk duygusunu ortaya çıkarır. Kapitalizmin vicdanı huzurlu insanı, yani suçluluk duymayan insanı, pasif olarak boyun eğen insandır. Ancak o ne kadar uslu olursa olsun, cezalandırılma korkusu onu tehdit eder, vicdanı bu korkunun

[97] Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, Say Yayınları, 1998, s.155
[98] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.173

giyotini altında durur. O, cezalandırılma kaygısının altında yaşar ve suç işlemese de suçluluk korkusuna uygun hayali cezalar tasarlar. Bir felaketi sürekli beklemek, felaketin kendisinden daha fazla insan psikolojisini eleme boğar. Ölüm, ölüm korkusunun yanında hiçbir şeydir. İnsan bir kez ölebilir; ama ölüm korkusu duyuyorsa, yaşadığı sürece her gün ölür.

İnsan otoriter toplumda yaşıyorsa, korkunun güdümüne ruhunu teslim ederek yaşamaya zorlanır. Önünde iki alternatif vardır: Birinci yol, suçluluk duygusunu doğru bilinçle yenmeye; ikinci yol, suçluluk duygusuna dayanamayıp anlamsız, boş köle yaşamını sürdürmeye çıkar. İkinci yol, insanı bütünsel gerçek insan olmaya götürmez.

Suçluluk duygusu altında tüketilen hayat insani bir yaşam değildir. İnsanca yaşanamamış yaşam, kapitalizmin ekonomi politiğine (özel mülkiyetin kurallarına) ve otoriter vicdana uygun yaşanan yaşamdan mutlaka intikamını alır. İnsanın insanlığını yitirmesi intikamın diğer adıdır. Ayrıca yabancılaşmış vicdanı kabul etmek korkuyu kabul etmektir. Suçluluk duymama adına aslında kendi benliğine karşı suç işlemektedir insan. Özgür insan olamamanın cezasıdır bu.

* * *

Suçluluk duygusunun ikiz kardeşi aşağılık duygusudur. Freud, ”Suçluluk duygusu ile aşağılık duygusunu birbirinden ayırmak zordur,” derken doğruyu dile getirir. Suçluluk duygusu çemberine girmiş insan, varolan toplumsal kuralları çiğnediğinden dolayı, kendisine yönelecek düşmanca korkunun gücüyle kendini zavallı, çaresiz hisseder; kendisini kendi gözünde değersiz, aşağılık olarak görür. Eğer kendi karşı eylemini (itaatsizliğini) doğru bir bilinçle yapmamışsa, ortaya çıkan suçluluk azabından kurtulmak amacıyla hatayı kendinde aramaya başlar. Kendine yönelik özsuçlamaları aşağılık duygusuna yol açar. ”Aşağılık duygularının değeri; kişinin kendi değerini kendi gözünde düşürerek ve böylece kendini diğer insanlardan aşağıda bir yere yerleştirip kendi hırsını denetim altında tutarak, rekabetçilikle birleşen kaygıyı dindirmesi gerçeğinde yatar.”[99]

Ayıplanma-kınanma korkusu da bu ikili duyguya eşlik eder. Ayıplanma, onaylanmama demektir. Onaylanmama, ”uydumcu toplumsal bilinçten” ve kültürel örgenlikten (organizmadan) ayrı düşmekten korkmaktır. ”Modern insan herkes tarafından onaylanmayı ister. Ama modern insan herkes tarafından onaylanmayı istemekle, ve bu nedenle, kültürel kalıplardan, düşünce, duygu ve eylemleri ile ayrılmaktan korkmaktadır.”[100] Ayıplanma, kınanma korkusu, suçluluk duygusu yaratır. Toplumsal onay almak isteyen insan ”ayıp bir şey yapmamaya” çalışır ve böylece bu korkunun da esiri olur. Ayıplanmaktan, suçlanmaktan, eleştirilmekten korkarak yaşamını sürdürür. Toplum tarafından terkedilmekten duyulan korkunun yarattığı huzursuzluk, ölüm gibi onun peşi sıra gider.

Ayıplanma korkusu-utanma duygusu-aşağılık duygusu ve sonuç olarak ortaya çıkan suçluluk azabı korkusu, insanın iç dünyasını sürekli çalkantı içinde tutarak, onu kendi içinde savaşa zorlar. Fakat daha önemlisi, topluma egemen olan güçlerin, bu duyguları, insanı ”topluma uydurmak” ve köle ruhu yaratmak için kullanmalarıdır.

Toplum tarafından insanın önüne çalışma erdemleri, iş ahlakı olarak sunulan anlayış ve kurallar, ”suçluluk duygusu korkusu” kullanılarak uygulatılmaya çalışılır. ”Verilen görevi yapmazsan suçluluk duyacaksın” kaygısı, çocukluktan itibaren vicdana işlenir. Vicdan bekçi gibi çalışarak burjuva toplumun ”erdemler kataloğunu” (ahlakın övdüğü şeyleri) kendinde toplar.

[99] Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, Öteki Ajans, 1999, s.174
[100] Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, Say Yayınları, 1998, s.163

Otoriter toplumun dayattığı ödevlerini dakiklikle, dikkatle, özenle yerine getirmeyen insanı sabahleyin uyandığı zaman suçluluk duygusu karşılar. Vicdan azabı, ceza korkusu, depresyonlarla birlikte yaşamı bıkkınlığa, hayattan zevk almamaya dönüştürür.

İnsanlar suçluluk duygusu altında ezilmesinler diye, utanma duygusu altında ezilirler. Utanma aynı zamanda bir ceza biçimidir; fiziksel ceza yerine, içe dönük, vicdanda suçluluk duygusu yaratan bir ceza!

Toplumu yöneten otoriteler cezalandırma biçimi olarak utanma duygusunu da kullanırlar. İşyerinde disiplini sağlamak, üretimi en verimli şekilde düzenlemek amacıyla suçluluk duygusundan yararlanırlar. Rutin (olağan) ceza biçimi şiddet uygulamasının yerini modern kapitalist toplumda utanma duygusu almıştır. Sözgelimi, tuvalete gereğinden fazla giden işçiye patronun bunu ima etmesi onun utanmasını sağlar; ikinci kez ihtiyacı olsa bile gitmekten vazgeçer. ”*Açıkça hakaretler yağdırmak yerine işveren işte bu yöntemle dediğini kabul ettirmektedir. Böylesine sessizce ve üstü kapalı olarak yararlanıldığında, utanma duygusu insanları yola getirmenin etkili bir yöntemi olmaktadır.*”[101]

Aslında utanma duygusu birbirine yabancılaşmış insanın duygusudur. Birbirinden kopmuş insanlar birbirinden utanarak suçluluk duymamaya çalışır. Biri diğerinin yargısından korktuğu için utanır. Toplumun yargılarına ters davrandığında insan utanır ve suçluluk duyar. İnsan ile insan arasında çelişki olduğundan dolayı utanma duygusu vardır. Toplumun insanlıkdışı yargılamalarının, yabancılaşmanın olmadığı yerde, bu duygular da olmayacaktır. Utanmamak ve sonucunda suçluluk duymamak adına toplumun gelenek-göreneklerine, gayri insani ilişkilerine uyumlu yaşayan insan, yaşamını yabancı bir güce bağışlamış insandır; yani hakiki insan değildir.

* * *

İnsanın vicdanı, beynine dışarıdan gelen bilgiyle, öğrendikleriyle, ahlak ve din olarak kabul ettiği görüşlerle şekillendirilmiştir. İnsanın kendi vicdanına başvurması demek, kendi eylemini bunlarla kıyaslaması demektir. İnsan ne biliyorsa, bilinci nasılsa, vicdanı öyledir.

İnsan tek bir yöndeki şeyleri beynine almaz. Toplumdaki çelişkili düşünceleri, yaşam tarzına bağlı farklı davranışları da insan öğrenir. Otoriter vicdana sahip insan son durakta otoriteye, düzenin kurallarına uyar. Fakat bu, otoriter vicdanın çelişkiye düşmeyeceği, sapmalar göstermeyeceği anlamına gelmez.

Dinsel-ahlaksal öğretilerin öyle yanları vardır ki, ”insancıl” bir söylem tutturmuştur: ”Birbirinizi seviniz”, ”komşuna haksızlık yapma”, ”insanları aldatma, dürüst ol”, ”dayanışmacı ol” gibi görüşlerdir bunlar. İnsan bu düşünceleri kendi vicdanına alır. Peki insan hangi vicdansal kurala uygun davranacaktır? Ekonomi politik, yani özel mülkiyetçi düzenin ekonomik kuralları, insanları bölmüş, karşı sınıflara, birbirine karşıt bireysel çıkarlara ayırmıştır. ”*İnsanal duygular ekonomi politiğin dışında ve insanlık yokluğu ekonomi politiğin içinde yer alırlar*.”[102] Ekonomi politiğe uygun davranan insan, dinsel-ahlaksal ”insancıl nutukları” çiğnemek, insani duyguları kapı dışarı etmek zorundadır.

[101] Richard Sennett, *Otorite*, Ayrıntı Yayınları, 1992, s.101
[102] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.40

Ortak çıkar birliği yoksa, rekabetçi çıkarlar kavga eder. İnsanlar birbirlerini çıkarlarına dokunmadığı sürece severler. Uzlaşmaz sınıf karşıtlığı bir sınıf üyesini diğerine düşman yapar. Ezen ile ezilen birbirini sevemez. İşte böylece, bütün ahlaksal-dinsel "iyilikçi" nutuklar, öğütler çöpe gider. Bu çelişki vicdana aynı biçimde yansır. Vicdansal çelişki, ekonomi politiğin kurallarıyla, ahlaksal-dinsel "iyilikçi" görüşlerin arasındaki çelişkidir.

Buna Hıristiyanlık dininden bir örnek verebilirim. İncil, "Hiçbir uşak iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı'ya, hem paraya kulluk edemezsiniz,"[103] diye yazar. Ve para yerine, Tanrı'ya kulluk edilmesini savunur. Uşaklık kabul edilir, ama bir tek efendiye kulluk istenir. Toplum insanın paraya kul olduğu şekilde örgütlenmişse, parayla insanın değeri eşitlenmişse, Hıristiyan insan, İsa'nın tüm ısrarına rağmen paraya kulluktan vazgeçemez. Bu arada Tanrı'ya da kulluk yapmak ister. Hıristiyanlık paraya uşaklık yapılmasını istemez; ama onunla aynı anlama gelen düzensel yönetime egemen olanlara boyun eğilmesini ister. "Bir yanağınıza tokat atana öbürünü de çevirin"[104] der, veya "Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin her sözünü dinleyin,"[105] der. İşte bu söylem, Hıristiyan insanın vicdanına ikinci bir çelişki daha sokar: Efendilerine boyun eğerek, paraya ulaşmak için yaptığı her kötülük, Tanrı'ya yapmak istediği kulluk tarafından vicdansal olarak cezalandırılır.

Dine inanan insanın vicdanı, Tanrı korkusu ve ekonomi politiğin korkusu ile bölünmüştür. Ekonomi politik korku, daha iyi yaşayamama, geleceğini garantiye alamama korkusudur ve Tanrı korkusundan önceliklidir. Sonuçta dinci insan yaptığı dualarla, ibadetlerle, kendisinin bir gün Tanrı tarafından bağışlanacağı umuduyla yaşayarak paraya kulluğunu sürdürmek zorunda kalır.

Meta üretimi (pazar için yapılan üretim), malları olduğu gibi insanları da alışveriş aracı yapar. "*İnsanlar daha değişim başlar başlamaz, bizzat kendileri de değiştirilebilir*"[106] olurlar. Artık bu toplumda insani şeyler aramak boşunadır. Bireyler, kendi iç dünyaları dahil bütün varlıklarını pazarın emrine sunarlar. Aynı zamanda bu tutum, "iyilikçi" tüm düşüncelerin, duyguların satılması demektir.

Meta üretiminin gelişme sürecine paralel olarak: "Ensonu, insanın devredilemez sandığı her şeyin değişime, alışverişe konu olduğu ve devredilebilir olduğu bir dönem gelmiştir. Bu, o ana dek ifade edilen ve aktarılan ama asla değişilmeyen; verilen ama asla satılmayan; edinilen ama asla satın alınmayan -erdem, sevgi, inanç, bilgi, vicdan, vb. - kısaca her şeyin ticarete girdiği dönemdir. *Bu, çürümüşlüğün genelleştiği, her şeyin para ile elde edilmesinin evrenselleştiği, ya da, ekonomi politik diliyle konuşacak olursak, manevi ya da maddi her şeyin pazarlanabilir bir değer durumuna geldiği*, *en gerçek değerinden kıymetlendirilmek için pazara getirildiği dönemdir*."[107]

Oysa, insani olan vicdan, ne pazara (ekonomi politiğin kurallarına), ne de Tanrı'ya uygun olan vicdandır. Tanrı'ya sattığı vicdan onun dinsel yabancılaşmasını, paraya sattığı vicdansa onun kendi yaşam faaliyetine, dolayısıyla diğer insanların yaşam faaliyetlerine yabancılaştığını gösterir. Tanrı korkusu da, düzenden duyduğu korku da, onun vicdanını insani ilişkilere değil, ezen bir otoriteye bağlar. Üretim tarzı bilinci belirlediğinden, aklı bu düzenin kurallarına göre

[103] *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, 1990, s.170
[104] *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, 1990, s.139
[105] *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, 1990, s.424
[106] Engels, *Seçme Yapıtlar, Cilt III*, Sol Yayınları, 1979, s.404
[107] Karl Marks, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, 1979, s.36

çalışan ortalama insanın vicdanını ona uygun duruma getirir. Böylece insan düzensel otoriteye, onun ekonomi politik kurallarına boyun eğmiş olur; burjuva düzene sattığı vicdanını da ezen otoritenin emrine vermiş olur.

* * *

Vicdan çoğu zaman yanlış bir anlamda kullanılır. Ona biçilen değer, pozitif, olumlu, iyilik değeridir. Vicdanlı olmak ”iyi insan” olmakla eşitlenmiştir. Peki, ”iyi vicdana sahip insan”, ”kötü vicdana sahip insan” kimdir? İyilik ve kötülüğü neye göre ayıracağız? İnsanlar birbirleriyle çarpışan bireysel çıkar yerine, genel bir çıkara bağlı olsalardı, iyilik ve kötülüğü ayırmak kolaydı. Ama içinde yaşadığımız toplum, birbirleriyle çıkarlarını dövüştüren bireylerden, birbiriyle uzlaşamayan sınıflardan oluşuyor. Bu durumda: ”*Bazıları için iyilik olan şey, bazıları için kesenkes bir kötülüktür, sınıflardan birindeki her yeni kurtuluş, öbür sınıf için baskıdır*.”[108] Kapitaliste ”iyi” gelen şey (daha fazla sömürmek) çalışan için kötülüktür. Kapitalistin vicdanına uyan iyilik, işçinin vicdanına kötülük olarak görünür. Devletin yasakları devlete iyilik, yasaklara maruz kalanlara kötülüktür. Burjuva topluma göre, başkaldırmak suç, günahtır; boyun eğmekse iyilik, erdemdir. O halde, ”iyi bir vicdana sahip olmak,” sınıflara, ezenlerden veya ezilenlerden yana olmaya göre değerlendirilmek zorundadır.

Ezenlerin otoritesine boyun eğen yabancılaşmış vicdan kendini suçlu hissetmeyen vicdandır. Ama onun ”insani olana” yaklaşması için kendini suçlu hissetmesi gerekirdi. Çünkü, insani toplumu kutupyıldızı olarak gören bir suçlu vicdan aslında otoriteye başkaldıran vicdandır, gerçek insana yaklaşan vicdandır. Bugün ”insani olana” yaklaşan bir vicdana sahip olmak için, otoriter-yabancılaşmış vicdana sahip olmamalıdır insan! Uydumcu olmayan karakterdeki insan, bugünkü suçsuz vicdana sahip olmak istemeyen insandır. Oysa, toplumun ezici çoğunluğu uydumcu insanlar olarak suçsuz vicdana sahiptir. Bugünkü koşullarda suçsuz vicdana sahip olmak insan olamamanın diğer adıdır.

* * *

Yaşam, bilinci; bilinç de vicdanı belirler. İnsanın bilincine uygun vicdanı vardır. Eğer bilinç, yaşadığı toplumu insanlıkdışı buluyorsa, insanlıkdışılığı yaratanlara ideolojik-politik-pratik tutum alıyorsa, onun vicdanı bu tutumu benimser. Bu tutuma uygun davranmadığı zaman onun vicdanı tepki gösterir. Artık otoriter vicdana karşı oluşmuş insani bir vicdanın tohumudur bu. ”Kurtuluş vicdanı” denebilir buna. Kurtuluş vicdanı otoriter vicdana karşı savaşan vicdandır; eşitsizlik düzeneğini yıkmaya çalışan vicdandır, sınıfsal yan taşır. Kurtuluş vicdanı, insani vicdanın eşiti değildir; yalnızca onun bir parçasıdır. Kapitalizmin pislikleri içinde bütünüyle insani vicdan yaratılamaz.

İnsani vicdana sahip olmak için, Tanrı’nın ve düzenin uşaklığını tamamen yenmek gerekir. Bu ise, kapitalizmin yıkıntıları üzerinde doğacak insani bir toplumu gerektirir. Daha bilimsel bir deyimle yabancılaşmanın her alanda ortadan kaldırılmasını gerektirir. Kurtuluş vicdanı henüz otoriteden kurtulmuş vicdan değildir; ezenlerin otoritesi yerine ezilenlerin otoritesi geçmiştir. Kurtuluş vicdanının insani vicdana dönüşmesi, ezilenlerin otoritesinin süreç içinde ortadan kalkmasına, özgür toplumun kurulmasına bağlıdır.

Demek ki, sınıf mücadelesi ve sınıf bilinci otoriter vicdanı böler, insani vicdanın filizlerini ortaya çıkarır. Kapitalizmin insanlıkdışı yanını anlamadan ve ona karşı savaşmadan kurtuluş vicdanı geliştirilemez. Ezilen bir insan sınıf bilincine sahip değilse, düzenin ortalama rekabetçi,

[108] Engels, *Seçme Yapıtlar, Cilt III*, Sol Yayınları, 1979, s.406

çıkarcı, egoist insanı olarak yaşamını sürdürüyorsa, ezenlerin otoritelerine bağlı olarak düzeni onaylayıp-savunuyorsa ancak otoriter bir vicdana sahip olabilir, insani vicdanın yanına yaklaşamaz. İnsani vicdana giden yol, yabancılaşmış otoriter vicdanı yaratan insanlıkdışı toplumsal ilişkileri ortadan kaldıran yoldur. Kapitalizmin yıkılmasından insani toplum kurulmasına kadar sürecek insanlaşma kavgasıdır bu. Sınıfsızlığı, bireyin özgürlüğünü gerektirir, zorunlu kılar.

İnsani toplumda, bilinen anlamıyla vicdana gereksinim olmayacaktır. Çünkü, insan hiçbir dış otoritenin baskısını iç dünyasında içselleştirmek zorunda kalmayacaktır. İnsanın kendi üzerindeki gerçek yargısı onun vicdanı olacaktır. Burjuva toplumunda kendisinin sandığı yargı ortadan kalkacak, yargısı kendisinin yabancılaşmamış bilinci olacaktır.

İnsani vicdan, otoriter vicdanın bütünüyle yok edilmesiyle, kurtuluş vicdanının önce egemen olması ve sonra da adım adım sönmesiyle oluşur. İnsani vicdan hiçbir otoriteye gereksinim duymayan vicdandır.

İnsani toplumda ceza, suçu işleyenin kendi kendisini cezalandırmasıdır ve diğer kardeş insanlar kendine ceza verenin affedicileridir. ”*İnsanal koşullar içinde, tersine, ceza, suçu işleyenin gerçekten kendi-kendisi üzerindeki yargısı olacaktır…. Öteki insanlar onun için, daha çok onun kendi-kendine vermiş olacağı cezanın doğal kurtarıcıları olacaklardır.*”[109]

Gerçekte insani vicdan, ilk kez olarak bugünkü anlamıyla vicdanı ortadan kaldıran, insanı toplumsal yargının-dışsal zorun baskısından kurtaran, insanın kendi kendisi üzerindeki içsel denetimidir; insanın kendisine dönmesidir, iç dünyasını dış dünya gibi insana uygun hale getirmesidir.

[109] Marks-Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, 1976, s.269

YABANCILAŞMIŞ İNSAN

”Yabancılaşma, benim geçim araçlarımın bir başkasına ilişkin (ait) olmasında, benim isteğim olan şeyin bir başkasının erişilmez mülkiyetinde olmasında, her şeyin kendi kendinden başka olmasında, etkinliğimin başka şey olmasında, son olarak -ve bu kapitalizm için de doğrudur- egemenlik sürenin eninde sonunda insanlıkdışı erklik olmasında da görünür.”

Karl Marks

İlkel insanın özü (doğası-tabiatı) ve varlık koşulları (yaşadığı toplumsal koşullar) birbiriyle uyumluydu. Toplumsal sınıf çelişkisi henüz bu özü bozmamış, insanı kendi özüne yabancı hale getirmemişti. Şüphesiz ki, ilkel insanın doğası, gelişkin bir insan doğası değildi; ama insan kendi emeğinde hem kendisinin, hem de karşıdakinin insani ihtiyaçlarını ilkel biçimde karşılıyordu. İnsan ile insan arasındaki ilişkide sadece insan vardı; arada insani ilişkiyi bölen bir araç yoktu. İnsan etkinliği, emek, insan kişiliğinin yansımasıydı, ürünü de insanal nesnelleşmeydi. Yani insan yarattığı üründe kendi emeğinin, kendi kişiliğinin yansımasını görüyordu.

İlkel toplumda üretim ortaklaşa bir üretimdi. Üretim ortaklığı belirli dar sınırlar içinde yer alıyordu; fakat üreticilerin üretim süreci ve kendi ürünleri üzerinde denetimi vardı. Üretim kullanım değeri (yararlılık değeri) gözetilerek toplum adına yapılıyordu. Emek doğrudan işlevsel görünümünü koruyordu, insanın dolaysız geçim aracıydı, bireysel varlığının gerçekleşmesiydi. İlkel toplumda: ”Üreticiler, ürünün ne olduğunu bilirler; ürünü tüketirler, ürün ellerinden çıkmaz ve üretim bu temel üzerinde yapıldıkça, üreticilerin denetiminden kurtulamaz; uygarlıkta hep ve kaçınılmaz bir biçimde olduğu gibi, üreticilerin karşısına yabancı güçler umacasını çıkartamazdı.”[110]

Üretimin güçsüzlüğü, herkese yetecek miktarda üretimin yapılamaması, gereksinimlerin artması ve benzeri nedenlerle, tarihsel ilerlemenin zorunlu koşulu olarak özel mülkiyet ortaya çıktı. Özel mülkiyet toplumun temeli olduktan sonra, insan emeği bir kazanç-zenginleşme aracı haline geldi, artık insan bireyselliğini doğrulayamaz oldu.

Bu sürecin ayrılmaz parçası, emek ürününün meta (mal) haline gelmesidir. Meta, pazara alınıp-satılmak üzere çıkartılmış üründür. Emek ürünü pazara çıkarılmadan önce yalnızca kullanım değerine (yararlılık değerine) sahipken, pazara çıkarıldıktan sonra bir de değişim değerine (para değerine) sahip olur. Zaten metayı meta yapan şey bu değişim değeridir. Ürünlerin metalar olarak ortaya çıkması, toplumsal işbölümünün gelişmesini, kullanım değerinin, değişim değerinden ayrılmasını gerektirir. Oysa bir ürün, meta haline gelmeden de yararlı olabilir ve insan gereksinmesini karşılayabilir: ”Örneğin kullanım değerini ifade eden meta olarak bir elması ele alalım. Elmasa bakmakla onun bir meta olduğu anlaşılmaz. Yosmanın boynunda ya da camcının elinde estetik ya da teknik gereksinmeleri karşılamak üzere kullanım değeri olarak kullanıldığında, o elmastır, meta değildir. Öyle görünüyor ki, metanın kullanım değeri olması zorunlu bir koşuldur; ama kullanım değerinin meta olması gerekli değildir.”[111]

[110] Engels, *Seçme Yapıtlar, Cilt III*, Sol Yayınları, 1979, s.403
[111] Karl Marks, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, 1977, s.46

Metayı ilgilendiren onun kullanım değeri değil, değişim değeridir. İnsanı ilgilendiren ve insani olansa, meta haline gelmemiş ürünün kullanım değeridir. ”Metaların dili olsaydı şöyle derlerdi: kullanım değerimiz insanları ilgilendirebilir. Nesne olarak o bizim bir parçamız değildir. Nesne olarak bize ait olan şey değerimizdir. Meta olarak doğal ilişkilerimiz bunu tanıtlar. *Birbirimizin gözünde, değişim değerinden başka bir şey değiliz.*”[112]

Metalar (mallar) bireyler olmadan kendi başlarına pazara çıkmazlar, değişime girmezler. Metalarını değiştirecek insanlar meta sahipleri olarak ekonomik bir ilişki kurarlar. Amaçları, metalarını en yüksek fiyattan satmak ve en düşük fiyattan diğer metayı satın almaktan oluşur. Meta sahibi için kendi metasının kullanım değeri önemsizdir, önemli olan değişim değeridir. Metadaki kullanım değeri diğeri için önemlidir; ancak diğeri için de kendi metasının kullanım değeri önemsizdir, değişim değeri önemlidir. Özet olarak denebilir ki, metaların kendi aralarındaki ilişki para üzerine kuruludur. ”*Metalar paraya âşıktır.*”[113]

Metalarını parayla değiştiren insanların arasındaki ilişki insani gereksinmelerin karşılanmasına yönelik değil, kendi bireysel çıkarını karşılamaya yöneliktir. Çünkü bireyleri karşı karşıya getiren ilişki ticari bir ilişkidir. Her alım-satımda zıt çıkarlara sahip iki insan karşılaşır. Herbiri ötekinin niyetini bilir. Karşılıklı olarak birbirine güvensizdirler. Ticaret yasallaştırılmış dolandırıcılıktır, bu ilişkinin içinde gerçek insan yoktur. İki insan ticaret sırasında insanlıkdışılıklarını değiştirirler. ”*Bunları bir araya getiren ve ilişki içerisine sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkardır. Herkes yalnız kendini düşünür, kimse geri kalana kulak asmaz*.”[114]

İnsanlar arasındaki toplumsal ilişki metaların kendi arasındaki ilişki olarak belirir. İnsan insanla ilişki kurmaz, meta meta ile ilişki kurar. Bu ilişki ”şeyler” arasındaki ilişkidir. İnsanın toplumsal faaliyetleri, nesnelerin (malların) faaliyetleri biçimini alır ve insanlar nesneyi kullanacağına nesneler onları kullanır: ”*Tıpkı bir dinde insanın kendi beyninin ürünü olan şeylerin yönetimine girmesi gibi, kapitalist üretimde de, insanoğlu, kendi elinden çıkma ürünler tarafından yönetilir*.”[115]

* * *

Meta üretimi ve metalar dünyasının değiş-tokuş ilkesi yabancılaşmış emeğin başlangıcıdır. Ürün bireyin uzantısı olmaktan çıkar. Ürünler sadece birbirine sahip olma anlamında önem kazanır. İnsan emeğinin nesnesi (ürünü) önemini yitirir. Emeğin kendisi de bireyin dışavurumu, onun kişiliğinin yansıması olmaktan çıkar. Yani emek, onu ortaya koyan insana yabancılaşır. İnsan da ona.

İnsanlar arasında meta değişim ilişkilerinin kurulması, insanlar ile onların emek ürünleri arasındaki gerçek ilişkilerinin yok edilmesidir. Bunun sonucu, insanlar kendi aralarında kendi ürünleri aracılığıyla gerçek insanal ilişkiler kurmuş olmaktan çıkarlar. Artık, ”*birbirinin nazarında sadece birer 'şey' olarak var*”[116] olurlar.

Yabancılaşmanın ortaya çıkmasıyla birlikte birey kendi etkinliğinin amacı olarak, kendi özsel-bireysel güçlerinin gelişmesini hedefleyemez. Onun hedefleyebildiği, kendi varoluşunun,

[112] Karl Marks, *Kapital, Cilt I*, Sol Yayınları, 1986, s.98
[113] Karl Marks, *Kapital, Cilt I*, Sol Yayınları, 1986, s.123
[114] Karl Marks, *Kapital, Cilt I*, Sol Yayınları, 1986, s.191
[115] Karl Marks, *Kapital, Cilt I*, Sol Yayınları, 1986, s.638
[116] Karl Marks, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, 1979, s.298

yaşamda kalabilmenin korunup sürdürülmesidir yalnızca. Yabancılaşmış emek gücüne (dolayısıyla onun kullanımından ortaya çıkan emeğe) sahip birey, yarattığı ürüne baktığı zaman kendi bireyselliğini duyguları aracılığıyla göremez. İnsan kendi istencini, kendi eylemini, toplumsal ilişkilerini, kendisinden ve diğerlerinden kopmuş bir güç gibi görür.

Meta üretimi sürecinde bireyin yarattığı ürün, karşı bireyin insani ihtiyacını karşılamak için değil, pazarda satılmak üzere üretilmiştir. Karşı birey de aynı amaçla üretim yapmıştır. Söz konusu olan yabancılaşmış emek ürünlerinin değiştirilmesidir. İnsani bir amaçla üretim yapılmamış, iki insan birbirine insani olarak hizmet etmemiş, bencil bireysel çıkarlarını trampa etmiştir. İnsani olmayan bir üretimde: ”*Ben senin için değil kendim için üretirim, tıpkı senin benim için değil kendin için üretmen gibi. Senin emeğinin ürünü benimle ne kadar az ilişkili ise, benim emeğinin ürünü de seninle o kadar az ilişkilidir. Bundan ötürü bizim üretimimiz insanın insan olarak göz önüne alındığı, insan için üretim değildir.*”[117]

Burada, bir insanın ihtiyacını karşılamak için yapılan üretimin insan sevinci yoktur. Bu ilişkide iki birey de, ne kendisinin, ne de diğerinin yaşam belirtisini, çıkarsız ilişkiyi, ortaklığı görür. Yabancılaşmış emek, insan kişiliğinin yansıması olmadığından dolayı, pazara giren ürün insanal nesnelleşmeyi yansıtmaz. Özne (insan) ve nesne (mal) birbirine karşıt olarak durur. Bireyin varoluşu metanın varoluş durumuna indirgenmiştir. Kurulan ilişki, birbirine gereksinme temelinde hizmet eden insani ilişki değil, aslında ürünlerin (nesnelerin) ilişkisidir. Üretim, araç halinden amaç haline gelmiştir; üretimin amacı insan olmaktan çıkmış, çalışma da öz faaliyetin tek ve olumsuz biricik aracı olmuştur.

”Bugün öz faaliyet ile maddi yaşamın üretimi öylesine birbirinden ayrılmıştır ki, maddi yaşam amaç gibi görünmekte ve maddi yaşamın üretimi yani çalışma da …. araç gibi görünmektedir.”[118] Tüm bu gelişim insanların zıtlık temelinde bölünmesini doğrular. İnsanın karşısına diğeri ”öteki” olarak çıkar. ”Sonuç olarak ötekilik yabancılaşmanın bir fonksiyonudur. Öteki tanınmayan, yabancı olandır. Toplum veya kişi ne kadar yabancılaşırsa ötekilik o kadar dehşet verici olur.”[119]

* * *

İnsan, doğanın bir parçasıdır. Doğa, insanın ölmemesi için birlikte kalmak zorunda olduğu vücududur. Meta üretiminin gelişme sürecinde insan doğadan ayrılarak, ona yabancı duruma gelerek, doğaya yabancılaşmıştır. Doğaya yabancılaşmak; doğanın farkında olmamak, doğanın insanın organik olmayan bedeni olduğunu unutmak, doğanın tahribini insanın varoluş aracına indirgemektir. Doğaya yabancılaşan insan, doğa ile maddi değişimini şimdi artık varolmayan insani özüne uygun biçimde yapamaz.

Yabancılaşma bir yerde durmaz, hayatın her alanına yayılır. İnsan, özel mülkiyetin yarattığı bireysel çıkar temelinde kendi hasmı olarak gördüğü öteki insana da yabancılaşır. Fiziksel yaşamı sağlamak için, gerçek insani yaşamı feda ederek kendine de yabancılaşır. İnsan olarak soyut bir etkinlik ve mide durumuna dönüşür. Hayatın anlamı karnını doyurmaktır bu yabancılaşmış birey için. Ayrıca yabancılaşmış emek, insanın türsel entelektüel yeteneklerini, insanın tinsel (düşünsel-psişik) özünü kendine yabancılaştırır.

---

[117] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.260
[118] K.Marks-F.Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, 1987, s.103-104
[119] Joel Kovel, *Tarih ve Tin*, Ayrıntı Yayınları, 1994, s.69

Yabancılaşmış emek ne kadar fazla büyürse, kullanılırsa, yabancılaşmış insanın ruhsal yoksulluğu da o kadar artar. Entelektüel gelişimine, tinsel sevinç tadabilmesine zaman kalmaz. İnsanın insan yaşamı bir meta gibidir artık. Ölmeme hakkı için yaşar, yani gerçekte yaşamaz. Kapitalist meta üretiminin olduğu bir toplumda birey ne kadar çok meta üretirse, o kadar da kendisi ucuz meta olur. Metalar dünyası değer kazandıkça, insan dünyası değersizleşir. İnsan kendi kendini, insan niteliğini satarak, kendi insanlığından uzaklaşır.

Yabancı emeğin ürettiği nesne bireyden bağımsız olarak, yabancı bir güç olarak ona karşı koyar. Emek ürününün nesnelleşmesi insani değil, nesnenin yitirilmesi veya nesneye kölelik olarak ortaya çıkar. Birey kendi emeğinden koptukça (dışsallaştıkça), kendi karşısında yarattığı yabancı dünya daha fazla güçlenir. Birey yaşamını metanın içine koyar. Böylece yaşamı kendisinin değil, metanın olur. Metayı yaratırken harcadığı emek gücü ne kadar çoksa, metanın içine kattığı yaşamı da o kadar büyüktür. Bireyin kendisine kalan yaşamsa o kadar küçüktür, o kadar az kendisinindir.

”*İşçi yaşamını nesneye koyar. Ama o zaman yaşamı kendisinin değil, nesnenindir. Demek ki bu etkinlik ne kadar büyükse, işçi o kadar nesnesizdir.*”[120]

Yabancılaşma en başta insanın kendinden ayrılması, kendini yadırgaması demektir. Yabancılaşan insan, kendi emeğinde kendini olumlamak yerine kendini yadsır. Çalışma eyleminden mutluluk duymaz. Zevk duymadığı için bedenine, ruhuna işkence eder. Çalışma istekli değil, zorunluluk gereğidir. Bu zorunluluk, bireyi hem kendi işine, hem de çalışan diğer bireylere kölece bir işbölümü ile bağlar. Bireyler yaşamlarını birlik temelinde birbirlerine bağlayamadıklarından dolayı, diğerlerinin yaşamlarıyla dövüşmek zorunda kalırlar. Karşısındaki bireyler ne kadar kötü yaşarsa, kendisinin o kadar iyi yaşayacağını düşünürler.

İnsanlar, bireysel çıkarla - gerçek ortak çıkarın çarpıştığı bir toplumda yaşıyorlarsa, kolektif çıkar bölünmüşse, bireyin benliğini gerçekleştirmesi, öz faaliyeti, genel ortak çıkar düşünülerek yapılamaz. Zaten bundan dolayı da birey benliğini ve öz faaliyetini kendisininki olarak olumlayamaz. Bu faaliyet gönüllü de yapılamaz. İşbölümünün getirdiği zorunluluk temelinde, bireysel çıkarı başa alarak yapılabilir. Üretim alanındaki iş paylaştırılmaya başlar başlamaz, herkesin kendisine dayatılan, onun çerçevesinden çıkamadığı, zorunlu olarak ona ait olduğu bir iş alanı olur. İnsan, eğer geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa, mesleğine sarılmak durumunda kalır. Bu noktadan sonra, faaliyet (çalışma) alanı, başka bir işe (etkinliğe) olanak tanımaz. Birey birçok alanda kendini geliştiremediği gibi, kendini özgürce de gerçekleştiremez.

”Bundan şu sonuca varılır ki, insan (işçi) artık kendini ancak yemek, içmek ve çoğalmak gibi hayvanal işlevlerinde, bir de olsa olsa konutta, süslenmede, vb. özgürce etkin duyabilir, insan işlevlerinde ise ancak hayvanlığını duyar. *Hayvanal insanal, insanal da hayvanal duruma gelir*.”[121]

* * *

İnsan kendi yaşamını, kendi bilincinin nesnesi durumuna getirecek güce sahip olarak hayvanlardan ayrılır. İnsanın bilinçli bir yaşamsal etkinliği vardır. Yabancılaşmış emek, süreci tersine çevirir. İnsanın yaşamını, varoluşunun aracı haline getirir. Yani özgürlüğünü ve kendini gerçekleştirmesini, sadece varolmak, öylesine yaşamak için feda eder insan. Türsel yaşamdan

[120] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.141
[121] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.144

kopan insan, türsel yaşamını fiziki varoluş aracına indirger. ”*Yaşamın kendisi ancak geçim aracı olarak görünür*.”[122]

İnsan kendini, kendi faaliyetinin öznesi olarak göremez. Bu noktadan sonra insanın yaşamı kendi yaşamı olarak değil, yabancı gücün ona dayattığı yabancı bir insanın yaşamı gibi görünür. İnsanın öz etkinliği kendisine ilişkin değil, bu etkinliğin sonucundan yararlanan ötekine aittir. Bu, çalışan birey ile onun emek gücü üzerinden sömürü yapan bireyin arasındaki ilişkidir aynı zamanda.

”Eğer emek ürünü işçiye ilişkin değilse, eğer bu ürün işçi karşısında yabancı bir erk ise, bu ancak o ürün işçi dışında bir başka insana ilişkin olduğu için olanaklıdır. Eğer işçinin etkinliği onun için bir işkence ise, bir başkasının zevki ve bir başkası için yaşama sevinci olmalıdır.”[123]

Toplumdaki sömürü ilişkisinde, sömürülen bireyin hem kendisi, hem de sömürüyü yapan ötekisi birbirine yabancılaşmıştır. Ancak, aralarında önemli bir fark vardır. Çalışan birey bu yabancılaşmada kendini maddi ve manevi olarak yoksullaştırır, insanlıktan uzaklaşmayı yaşar. Ürüne el koyan ötekisi, yabancılaşmadan yararlanır, insanlıktan uzaklaşmasına rağmen burda bir doğruluk görür; insanlıkdışılık yanılsama olarak ona insani görünür. Sömürücüye de kişilik ve erk veren şey kendisinin özsel güçleri değil, yabancılaşmış güç olan sermayedir. Çalışan birey burjuvazinin uşağıysa, burjuva da kendi sermayesinin uşağıdır.

”Varlıklı sınıf ile proleter sınıf, aynı insanal yabancılaşmayı temsil ederler. Ama birincisi kendini bu yabancılaşma içinde kendi yerinde duyar; bu yabancılaşmada bir doğruluk bulur, bu kendinin yabancılaşmasında kendi öz erkliğini görür ve onda insanal bir varoluş görünüşüne kavuşur; ikincisi, kendini bu yabancılaşma içinde yıkıma uğramış duyar, bu yabancılaşmada kendi erksizliğini ve insandışı bir varoluş gerçekliğini görür.”[124]

Yabancılaşmış emek, çalışan ile ürüne el koyan arasındaki ilişkiyi kurduğu için, ürüne el koyan ötekinin özel mülkiyete sahip olmasını gerektirir. Yabancılaşmış emek özel mülkiyeti şart koşar. Özel mülkiyet, yabancılaşmış insan yaşamının dışavurumudur. Bunlar birbirinden ayrılamaz artık. Malı sermaye gücüyle elinde tutan bireyle, çalışan birey birbirine yabancı olduklarından dolayı, birbirlerini insan olarak göremezler. İşçi insan olarak değil, sömürülecek üretken bir şey olarak görülür sermaye için. Çalışan birey zenginliği çoğaltan bir metadır öteki için. Kuşkusuz ki, yabancılaşmış üretimin faturasını çalışan birey öder. İki sınıf açısından birisinin zenginliği, diğerinin yoksulluğudur. Birbirlerini zorunlu ve karşılıklı olarak düşmanca dıştalarlar. Kendi varlıkları birbirine uyuşmaz biçimde karşıttır. Tarihin, sınıf mücadelesi olduğu bu gerçekten ortaya çıkar.

* * *

Özel mülkiyet işbölümünü gerektirir. İşbölümünün ortaya çıkışı, bireyin bireysel çıkarlarıyla, bütün diğer bireylerin ortak çıkarı arasında çelişki yaratır. Bireyler yanlızca özel çıkarlarına bakarlar ve bu nedenle özçıkarla, toplumun gerçek ortak çıkarı örtüşmez. Ancak, bireyler, kendi özçıkarlarını koruyacak ”hayali ortak çıkara” gereksinim duyarlar. Hayali ortak çıkarı, bir sınıfın egemenliğine dayanan devlet temsil eder. Gerçekte bu ortak çıkar, tüm bireylerin ortak çıkarı değil, sadece bir sınıfın bireylerinin devlet aracılığıyla, kendi ortak çıkarlarını üstün

[122] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.146
[123] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.149
[124] Marks-Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, 1976, s.61

kıldıkları bir biçimdir. ”*Devletin gerçek ilkesi insandır, ama özgür olmayan insan. Öyleyse devlet özgürlüksüzlüğün demokrasisi, eksiksiz yabancılaşmadır.*”[125]

Devlet insan üzerindeki ideolojik güçtür. Toplum sahte genel çıkar temelinde, iç ve dış saldırılara karşı ”sahte ortak çıkarı” savunmak üzere devleti yaratır. Devlet doğar doğmaz kendini toplumdan bağımsız kılar. Ezen bir sınıfın egemenliğine girdiği ölçüde bu bağımsızlık artmış gözükür. Oysa bağımsızlık görüntüseldir, gerçekte devlet bu sınıfın çıkarını sözde genel çıkar adına savunur.

Devlet, yabancılaşmış insanın kendisini ezen yabancılaşmış siyasi gücüdür. Devlete egemen olmayan yabancılaşmış ezilen insan, tüm siyasi yeteneklerini, yönetme yetisini, bilincini, kendini ”yabancıdan koruma” görevini, devlet denen soyut puta aktarmıştır. Ona güvenir, onun adaletli davranacağına inanır. Yabancılaşmış birey yüceliği, güveni devletinde bulur. Devletin, onu, bir sınıf adına köleleştirdiğini, tüm toplumsal duygularını sömürdüğünü anlamaz. Toplum ile siyasi alanın bölünmüş olduğunu görmez.

”Toplumla, siyasal devlet arasındaki bu bölünme, bütün toplumsal duygularımızın devlete yansıtılmasına yol açmış, böylece devlet bir put, kişiden üstün, ona buyuran bir güç olmuştur. İnsan, yabancılaşmış güçler olarak taptığı, kendi toplumsal duygularının somutlaşmış biçimi olan devlete boyun eğer; birey olarak, özel yaşamında, bu ayrılığın sonunda ister istemez ortaya çıkan toplumdan kopmuşluk ve yalnızlık duygusundan acı çeker.”[126]

Devlet-toplum ayrılığı kendini siyasal yabancılaşma olarak gösterir. Günün seçmeni bir şirket haline dönüşmüş burjuva partilerinden birine ”özgür onama” ile oy verir. Seçmen, siyasi özne olarak davranamaz, siyasetin kullanılacak maddesi olur; oy verdiği insanı tanımaz bile. Kendi siyasal özne olma gücünü desteklediği partiye aktarır. Parlamento denen organda desteklediği parti temsil edilirse, mecliste kendisinin oturduğunu düşünür.

Siyasi propaganda yöntemleriyle, reklamlar aracılığıyla ikna edilen, siyasi olarak siyasete yabancılaşmış insan, kendi yönetme gücünü yeni bir yabancı güce verdiğinden habersiz olarak boş mutluluk duyar. Duyulan mutluluk, toplumda kendini özgür etkinliğiyle onaylayamayan yabancılaşmış insanın, insan olamama mutluluğudur.

* * *

Özel mülkiyetçi sınıfın ideolojisinin bir parçası olarak varlığını sürdüren din, insanlığın çok eski çağlarında, insanların kendilerini çevreleyen dış doğaya ilişkin en ilkel yanılgılarından doğmuştur.

Meta üretimi yabancılaşmış insanı ekonomik ilişkiler içinde yaratmışsa, din alanında da yabancılaşmış insanı bulmak mümkündür. İnsanın kendi kendine yabancılaşması din vasıtasıyla güçlendirilmiştir. Dinsel yabancılaşma, toplumda oluşan gerçek yabancılaşmanın ideolojik yansımasından başka şey değildir; kutsal olmayan gerçek yabancılaşmanın, kutsal olan yabancılaşma ile tamamlanmasıdır.

Din, insanın yabancılaşmış kendinin bilincidir. Dinde doğrulama bulan şey, insanın gerçek kendi bilinci değil, insanın yabancılaşmış kendinin bilincidir. ”Yani din, henüz kendine erişememiş ya da çoktan yitirmiş bulunan insanın sahip olduğu kendinin bilinci ve kendinin

[125] Karl Marks, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Sol Yayınları, 1997, s.50
[126] Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, Payel Yayınları, 1990, s.155

duygusunu oluşturuyor…. Din insanal özün doğaüstü gerçekleşmesini oluşturuyor, çünkü insanal öz gerçek gerçekliğe sahip bulunmuyor…. *Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dıştalandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din, halkın afyonunu oluşturuyor*."[127]

Putlara tapıldığı dönemde, insan kendi enerjisini, işgücünü, yeteneğini put yapmaya harcar. Kendi yaşamını putun eline verdikten sonra da ona tapar. Putu kendisi yaratmıştır, yarattığı şey ona egemen olmaktadır. İnsanın kendi yaratma eylemi, kendisi tarafından yönetilmek yerine, o insanın üstüne yabancı güç olarak çıkmıştır ve onu yönetmektedir. İnsanın yaşam güçleri "put" gibi bir nesneye aktarılmıştır. İnsan önemsizdir, put önemlidir artık. Kendi yarattığı puta boyun eğdikçe, o yabancı gücün kölesi olur, insanlığından uzaklaşır. Putun gerçek olmayan yabancı gücü, aslında gerçek insan olmayan yaratığın kullanamadığı yaşam gücüdür.

Aynı ilişki tektanrı-insan ilişkisinde de vardır. İnsan, bütün yeteneklerini, sevgisini, düşünme gücünü Tanrı'ya yansıtmıştır. Yansıttığı şeyler, insanın gücü olmaktan çıkıp Tanrı'nın gücü olmuştur. Tanrı'yı insan yaratmıştır, ama yarattığı yabancı büyük gücün esiri olmuştur. Kendisinin yarattığı, bütün yaşamını onun yönlendirmesine verdiği bu Tanrı, insan karşısında yabancı güç olarak durur ve onu yönetir.

Toplumsal yabancılaşmayla kendisinden uzaklaşan insan bu kez de dinsel yabancılaşmanın kölesi olur. Tanrı, yabancılaşmış toplumun içsel dünyadaki yabancı egemenliğidir. İnsan, Tanrı'ya kendinden verebileceği her şeyini verir. Ama bilmez ki: "*İnsan Tanrı'ya ne kadar çok şey verirse, kendinde o kadar az şey kalır*."[128] Artık maddi yabancılaşma, dinsel temeldeki ruhsal yabancılaşma ile tamamlanmıştır.

* * *

Yabancılaşmış toplumda insan gereksinimleri saptırılmıştır. Her insan, diğer insanı özveriye zorlar, onu yeni bir bağımlılık içine sokar. Onu bir haz türü ile kandırıp, yeni gereksinmeler yaratır. Herkes kendi bencil gereksinmesi ve kendine doyum sağlamak için, diğer bencil bireyin gereksinmesinin üzerine atılır. Her yeni meta yeni bir rekabete karşılık düşer. Her yeni meta, bireyin aracılığıyla diğer bireylerin özünü ayartmaya çalıştığı tuzağa dönüşür. Objeler (nesneler), sahte gereksinmeler çoğaldıkça, insanın karşılaştığı yabancı metalar dünyası genişler. "Nesneler yığını ile birlikte, demek ki yabancı varlıkların insanın uyruğu bulunduğu egemenliği de büyür ve her yeni ürün, bu karşılıklı aldatma ve karşılıklı soygunu daha da pekiştirir. *İnsan insan olarak bir o kadar yoksullaşır*."[129]

İnsan, üretimin meta karakteri ve yabancılaşmış gereksinmelerin egemenliği yönünden, kendini (insanlığını) yitirmiş bir varlıktır artık. Bu bir tür "eşya insan"dır, yani kendisini eşyalaştırmış insandır. İnsan, daha fazla para, daha fazla tüketim, daha fazla yeni tip metanın peşinden koşarak, kendini "meta-eşya insan" haline getirmiştir. Bu insan, bireyselliğinin ve içsel özgürlüğünün yok edildiğinin farkında olmayan "hayalet insan"dır.

"*Üretim, insanı sadece meta, **insanal meta**, meta olarak belirlenmiş insan olarak yaratmakla kalmaz, onu bu tanım uyarınca, fizik bakımından olduğu kadar entelektüel bakımdan da insanlıktan uzaklaştırılmış bir varlık olarak da üretir*."[130]

---

[127] Karl Marks, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* Sol Yayınları, 1997, s.192
[128] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.141
[129] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.185-186
[130] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.156

Yabancılaşmış toplum, motivasyon (güdüleme) aracılığıyla nesnelere olan arzuyu körükleyen toplum olduğundan dolayı, yabancılaşmış birey de metalara uygun bir insan haline gelir. Bir nesne, insana insanca yaklaşmazsa, insan da ona insanca yaklaşamaz. Bu ”meta-eşya insan” kendi gerçek ihtiyaçlarını göremez. Gördüğü ihtiyaçlar, bencil benliğini doğrulayan şeylerdir.

Bu ”meta-eşya insanın” hayatı aslında kendi hayatı değildir. İnsan kendi hayatını kendisi değil de bağlı olduğu yabancı güç yaratıyorsa; o zaman bu hayat, onun dışındaki birinin hayatıdır, yabancı bir hayattır. Bu insan yaşadığı dünya ile beş duyusu aracılığıyla gerçek insani ilişki kuramaz. İçinde yaşadığı dünyayı göremez, duyamaz, koklayamaz, tadamaz, hissedemez, düşünemez, sevemez. Bu etkinlikleri farkında olmadan yine yerine getirir; fakat insani olmayan egoist biçimde! ”Meta-eşya insanın” duyuları, ihtiyaçları, yabancılaştığı dünyanın ona sunduğu gibidir.

Yabancılaşmış insan, dünyayı ve kendini pasif, alıcı olarak görür; içindeki aktif yaratıcı gücü ortaya çıkaramaz. Hayatından bıkarak yaşar. Çünkü, hayatın amacı gerçek insanın kendisinin doğrulanması değildir; doğrulanan, araç olarak görülen hayattır.

Üretim, insanı amaç olarak görmüyorsa, yani üretim insanın kullanım ihtiyaçlarını karşılamak hedefiyle değil, değişim değeri (kâr) için yapılıyorsa; insanal ortam olmadığı için, ”meta insanın” ortaya çıkması ve kendine yabancı bir hayatı yaşaması kaçınılmaz oluyor. ”Meta-eşya insanın” kendine ve dünyaya yabancılaşmış hayatı hakkında sonuçta şunlar söylenebilir: ”Bu insanlar; edilgen, kabul edici ve tüketicidirler. Onlar, yapay olarak yaratılan ihtiyaçlarını tatmin eden eşyaların boyundurukları altına girmiş olan güçsüz insanlardır. Böyle kişiler dış dünya ile hiçbir üretken ilişki içine girmedikleri için, dünyayı tüm görkemi ve bütünselliği içinde kavramaktan acizdirler. Halbuki bunu başarabilmiş olsalardı, bu dünya ile bütün haline geleceklerdi. Ama ne yazık ki, bu insanlar eşyaya ve bu eşyayı üreten makinelere (hem de körü körüne) tapmaktadırlar. *Bu denli yabancılaşmış bir dünyada, insanların, kendilerini yalnız ve yabancı hissetmelerine şaşmamak gerek.*”[131]

* * *

Özel mülkiyet, insanın insanal olmayan bir nesne olmasının görüntüsünden başka şey değildir. O, biz insan denen yaratıkları, dışımızdaki nesneleri, insanal olmayan gözle görmeye zorlar. Gerçek insana uygun bir yaşamın, nesnelerle ilişkiyi, ”sahip olma” anlamında ele almaması gerekiyor. Fakat özel mülkiyetçi düzen bize tersini dayatıyor. Bir nesneye sahip değilsek, onun mülkiyeti bizde değilse, onu kendimizden, kendi benliğimizden saymıyoruz. ”*Özel mülkiyet bizi öylesine alıklaştırmış ve sınırlı kılmıştır ki, bir nesne ancak ona malik olduğumuz, demek ki (o nesne) bizim için sermaye olarak varolduğu, ya da bizim tarafımızdan dolayımsız sahip olunduğu, yenildiği, içildiği, giyildiği, içinde oturulduğu vb., kısacası bizim tarafımızdan kullanıldığı zaman bizimdir.*”[132]

Sahip olma hırsı, yabancılaşmış insanın nesnelerle insani bir ilişki kuramamasının, özel mülkiyetin, rekabetin sonucudur. İnsan hem kendisine, hem diğerine, amaç değil araç olarak baktığından dolayı, her şeye sahip olarak, onu tüketerek, sonsuza kadar kullanmak ister.

Yabancılaşmış insan kendini ”sahip olmayla” eşitlemiş insandır. Sahip olmak, ”kendi olmanın” yani kendi öz etkinliğini özgürce gerçekleştirmenin karşıtıdır. ”Kendi olmanın” bittiği yerde

[131] Erich Fromm, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, Arıtan Yayınevi, 1993, s.127-128
[132] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.176

”sahip olmak” başlar. Kapitalizmde şeylere sahip olma arzusu, ötekinin tanınması, kendi insani özünün inkârı demektir. ”*Bu yüzden maddi sahip olma, bir somuta dönüştürülen ötekiliktir*.”[133]

”Sahip olma duygusuna” sahip olmak, bölüşmek istememek demektir. Böylesi bir yaratığın açgözlü ve ihtiras sahibi olmasını kim engelleyebilir? Kapitalizmin bireyi, ne kadar çok şeye sahip olursa, o kadar çok mutlu olacağını sanır. Çok şeye sahip olmak için de diğer insanları kullanması gerektiğine inanır. Sahip olma arzusu sonsuzluk boyutunda olduğu için, her birey diğer bireyin sahip olduklarını kıskanmak zorunda kalır. Çok şeye sahip olan da, az şeye sahip olandan korkarak yaşar; aradaki ilişki çekememezliktir, hasettir.

Kapitalizmi olumlamak isteyen teorisyenler, ”sahip olma duygusunun” insanda doğuştan olduğunu söyleyerek; bu duyguyu, özel mülkiyetin, yabancılaşmanın ortaya çıkardığını, yarattığını gizlemek isterler. Bireysel sahip olma duygusunun, açgözlülüğün olmadığı özel mülkiyet öncesi toplumları yok sayarlar. İnsanın içindeki en kötü güdüleri açığa çıkaranın yabancılaşmış toplum olduğunun üzerini örterler.

Sahip olma hırsıyla donatılmış bugünün insanı, yeteneğini üretici şekilde kullanarak dünya ile bağlantı kuramayan insandır. Kendini gerçekleştirme gücünden yoksun olduğunu, asıl ona sahip olması gerektiğini göremez. Aktif, insani duyguları olan kişi olmak yerine; pasif, nesnelere sahip olma temeline tapan bir varlık olduğunu fark edemez. ”Sahip olmacı insan” en önemli sahip olma biçimi olan tüketim çarkının kopmaz parçasıdır. ”Bu çarkın sonu gelmeyen ve hep tatminsiz, hep bir çırpınış içinde kalan modern tüketicileri, kendilerini şu formülle özdeşleştirmektedirler: ’*Ben, sahip olduğum ve tükettiğim şeyler dışında bir hiçim*.’”[134]

Sahip olma arzusunda, insan ile sahip olunan şey arasında canlı bağ yoktur. İkisi de birer nesnedir. İnsan nesneye sahip olduğunu düşünürken, nesne ona sahip olmuştur. ”*Onlar nesneleri yöneteceğine, nesneler onları yönetir.*”[135] Bu ilişkide yabancılaşmış insan net olarak görünür hale gelir.

Sahip olma davranışı, erke ulaşmak ve ona egemen olma tutkusu içindedir. Malını korumak isteyen insan güçlü olmak ister. Malını korumak amacıyla, diğer insanları ezmeyi, sömürmeyi, hatta şiddete başvurarak daha fazlasına sahip olmayı ister. Mutluluk üstün olma olarak algılanır. Kapitalizmde insanların yaşamları birbirine karşıttır ve yaşamda ayakta kalma isteği, sahip olma hırsını daha fazla körükler. Bugünün insanı kendi çıkarından vazgeçmeden, sahip olma davranışından kurtulamaz. Toplum ise bireyleri zıt çıkarlar temelinde böldüğünden dolayı buna izin vermez. Sahip olmacı insan, diğer bireylerle insani, dayanışmacı ilişkiler kuramaz. Kurulan ilişkilerde uzlaşmazlık, haset, açgözlülük, rekabet egemendir. Çünkü: ”Rekabet toplumunda yabancılaşmış bir insan için başkası, ilke olarak başarısının kendisi için başarısızlık, zayıflığının da kendisi için güçlülük anlamına geldiği kimsedir. İnsanların birbirlerine karşı duydukları kuşkunun, kıskançlığın, nefretin önemli bir açıklaması bu noktada yatmaktadır…”[136]

Sahip olma davranışına göre yaşayan insan kendisinden hoşnut gözükür; ancak bu sevinçsiz bir hoşnutluktur. Sevinçsiz hoşnutluklar insana verilmiş ”mutluluk uyuşturucuları” gibidir; ama gerçek mutluluk değildir. Sahip olmacı insan sadece sahip olmaya ilgi duyduğu için, ne kendine, ne de diğer insanlara karşı ilgi duyar; onlara karşı kayıtsızdır. Yabancılaşma hem insanın içinde, hem de dışındadır. O, kendinden rahatsız olmaması için aynı tipte insanlara, yani

[133] Joel Kovel, *Tarih ve Tin*, Ayrıntı Yayınları, 1994, s.251
[134] Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, Arıtan Yayınevi, 1982, s.51
[135] Karl Marks, *Kapital, Cilt I*, Sol Yayınları, 1986, s.90
[136] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.84

kendisi gibi olanlara ihtiyaç duyar. Başka türlü mutluluk hayali, ruhsal barış yaratılamaz.

”Sahip olmacı insanın” sahip olduğu şeylerin bekçiliğini yapacak bir devlete ihtiyacı vardır. Devlet otoritedir, otoritelerin siyasi önderidir. Sahip olmacı yabancılaşmış birey, otoritelere boyun eğerek kendini huzurlu, güven içinde hisseder. Onun sahip olduklarını bu otorite koruyacaktır. Devlet, ideolojik aparatıyla, hukuk sistemiyle, mülkiyeti kutsallaştıran toplumsal bilinçle, sahip olma duygusuyla doldurulmuş bireye yardım eder, onu sürekli ideolojik olarak zenginleştirir.

* * *

Sahip olma duygusu, kişiyi ne kadar çok kendisiyle doldurmuşsa, kişi o kadar da fazla sahip olduklarını kaybetme korkusuyla yaşayacak, ölmekten ölesiye korkacaktır. ”*Bu duyulan korku ölümden değil, sahip olduğumuz şeyleri, bedeni, malı, mülkü, benliği yitirmekten dolayıdır ve hiçbir şeye sahip olamayacağımız bir uçuruma, yok olmaya sürüklenmekten korkmaktır*.”[137]

Ölüm korkusu, yaşamı mutlu olarak yaşayamadığımızın, onu ekonomi politiğin (özel mülkiyetin) kurallarına kurban verişimizin sonucudur. Ölüm korkusu, yaşamını doyasıya kendi yaşamı olarak yaşayamayan insanın ve hayatını ziyan etmiş olan insanın, nedenini bilmese de duyduğu pişmanlıktır. Kendini yaratamayan, mutsuzlukla boğuşmuş insanın, geçmişte kalmış olan hayatını doğru dürüst yaşayamamış olmasının acısıdır. Ölüm korkusu, sona yaklaştığını düşünen insanın, yaşamını mutsuz bir başarısızlıkla sona erdireceğinin korkusudur. Geçmiş mutsuz yaşamın, geleceği olmayan ölüm karşısında düştüğü çaresizliğin somut olarak hissedilmesidir; yaşamadan ölmeye katlanamamaktır.

* * *

Yabancılaşmış insan kendini, kendi dışındaki bir güce (otoriteye) ideolojik olarak teslim eden insandır; bilincini, bu yabancılaşmış otoritenin emri altına veren insandır. Otorite, gizli veya açık şekilde kendini dayatır.

Devlet ve onun kurumları, yasaları, hukuku, açık otoritedir. ”Toplumsal sistem (pazar sistemi, yönetim sistemi, vs.) kendi yasalarına göre işler ve insan, yaşamak istiyorsa, kendi kişisel düşüncelerinden tamamen bağımsız olarak, bu yasaların emrine girmek zorundadır.”[138]

Yabancılaşmış toplumun yarattığı sağduyu, kamuoyu, gelenek-görenek, ”normallik” gibi şeyler gizli otoritedir. Açık otoritenin yaptığı görülür, gizli otoritenin yaptığı görülmez; hatta birey gizli otoritenin buyruklarını kendi eylemi gibi görür.

Otorite ister açık, ister gizli, ister dışsal, ister içsel olsun; bu, kendi benliğini ortaya koyamayan bireyde baskı unsuru yaratır. Birincisinde açık otoriteye kendisine göre zorunlu nedenlerle boyun eğer, ikincisinde gizli otoriteye gönüllü olarak, farkında olmadan boyun eğer. Her iki halde de sonuç, topluma uymadır. Topluma uymazsa çelişki yaşar. Yabancılaşmış birey, herkesin yaptığını yapmam gerekir, aykırı olursam toplum beni kabul etmez, sürüden ayrılırsam yaşayamam, diye düşünür. Topluma uymak bireyde özdeşlik duygusu yaratır. Yabancılaşmış bireyin göstereceği her uyumsuzluk aşağılık duygusuna, kabul edilemezlik duygusuna yol açar. Bu duygudan kurtulmanın en kolay yolu robotsu uyumculuktur: ”Söz konusu mekanizma, çağdaş toplumdaki normal bireylerin çoğunun bulduğu bir çözümdür. Kısaca ortaya koymak

[137] Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, Arıtan Yayınevi, 1982, s.183
[138] Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Ayraç Yayınevi, 1996, s.68

gerekirse birey, kendisi olmaktan çıkar; kendini kültürel yapıların ona sunduğu kişilik tipine tam anlamıyla uyarlar; böylece tıpkı başkaları gibi ve onların ondan olmasını bekledikleri gibi olur…. *Ne var ki bunun için ödediği bedel ağırdır; bu bedel, kendi özünü yitirmesidir*."[139]

Yabancılaşmış kişi kendi başına kalmaktan korkar, otoriteye bağlı çoğunluğa katılarak kendine güvenlikli bir psikolojik alan yaratır. Tersi durum, yabancılaşmış bireyi, kendini ortaya koyamayan bireyi hiçlik duygusuna iter. Kapitalizmin istediği insan olduğunda ise, yalnızlığını sahte biçimde ortadan kaldırır; ama karşılığında gerçek insanlığını yitirir.

Yabancılaşmış insan kendi bilincine dış ortam tarafından pompalanan yanlış toplumsal bilincin etkisiyle hareket eder. Davranışlarını, isteklerini kendi bilincinin ürünü sanır. Halbuki, bu "eşya-insan"ın düşünceleri, kendisine yabancılaşmış toplumsal koşulların, metalar dünyasının, egemen ideolojinin ürünüdür. Benim ihtiyacım dediği şey, başkalarının onun adına yarattığı ihtiyaçtır. Benim düşüncem dediği şey, başkalarının (egemen olanların) ona öğrettiği şeydir. "İnsan çok kez bir şey aracılığıyla düşünmüş olduğuna, düşüncelerin kendi düşünce etkinliğinin sonucu olduğuna inanır. Gerçekte ise, beynini kamuoyunun putlarına, gazetelere, iktidara ya da siyasal bir lidere aktarmıştır. Onların kendi düşüncelerini dile getirdiklerine inanmaktadır. *Oysa gerçekte onlara ait olan düşünceleri kendi düşünceleriymiş gibi benimsemektedir*."[140]

Yabancılaşmış insana açık ya da gizli otorite tarafından kabul ettirilen düşüncelerin bir süre sonra bireye "nasıl kendi düşüncesi gibi gözüktüğünü" anlamamız için, hipnotik uykuya giren bir insanın durumuna bakmamız yeterlidir. Nasıl ki hipnotik uykudaki birey kendisine verilen direktifleri kendi eylemi, kendi düşüncesi gibi gerçekleştirirse, yabancılaşmış birey de aynı şeyi yapar.

* * *

Özel mülkiyetçi toplum, yabancılaştırdığı insanın daha fazla şeye sahip olması için "biriktirici" olmasını, insanca yaşamından, insanal gereksinmelerden vazgeçmesini ister. Burjuva toplumunun ortaya çıkardığı "geleceği garanti altına alma korkusu" bunu yaratır. Kapitalizm, insandan aldığı, azalttığı yaşamına karşılık yerine parayı koyar. Peki sonuç ne olur?

"*Sen ne kadar azsan, yaşamını ne kadar az belirtirsen, o kadar çoğa sahip olursun, yabancılaşmış yaşamın o kadar büyür, yabancılaşmış varlığından o kadar çok biriktirirsin*."[141]

Para her şeyi satın alabilir, her şeye sahip olabilir. İnsan paranın uşağıdır, efendi paradır. Para, insanın yaşamı ile geçim araçları arasında rol oynayan bir nesnedir, kendisi de metadır. "İnsanlığın yabancılaşmış erkliğidir o. İnsan olarak yapamadığım şeyi, demek ki benim tüm özsel birey yeteneklerimin yapamadıkları şeyi, para aracıyla yapabilirim."[142]

İki insan arasındaki ilişkiyi yabancı güç olan para kurduğundan, para "öteki" insandır. Paranın gücü yabancılaşmış insanın gücüdür. Bu güç ne kadar büyükse, yabancılaşmış birey de o kadar büyüktür. Burjuva toplumunda parasız bir insan insan sayılmaz. İnsanı insan olarak gösteren kendi öznitelikleri, kendi benliği değil, sahip olduğu paradır. Onunla en iyi yetenekleri, en güzel şeyleri satın alabilir. İnsanlığın yabancılaşmış erki olan para, insanın tüm yeteneksizliklerinin

[139] Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Öteki Ajans, 1998, s.175
[140] Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, Say Yayınları, 1992, s.68
[141] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.188-189
[142] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.208

üzerini, yetenekleri satın alarak örter. İnsanın bireyselliğini gerçekleştirmesini engeller. Böylece para, insanal dünyanın antitezi olur:

”*Para, bireyselliklerin genel bozulmasıdır, onları kendi karşıtlarına dönüştürür ve kendi nitelikleriyle çelişen nitelikler kazandırır onlara… Sadakati sadakatsizlik, sevgiyi nefret, nefreti sevgi, erdemi kusur, kusuru erdem, uşağı efendi, efendiyi uşak, aptallığı akıllılık, akıllılığı aptallık durumuna dönüştürür*.”[143]

Yabancılaşmış birey, sevgiyi sevgiyle, dostluğu dostlukla, sanatı sanatla, insanı insanla ilişkilendirmek yerine, hepsini parayla değiştirir. İnsandan insana olması gereken ilişki, insandan bir araca (paraya) ve bu araçtan insana yönelir. İnsanlar arasına ”insanı bozucu araç” olarak giren para, insanları böler, zengin-fakir ayrımı yaratır. Ekonomi-politik yani özel mülkiyetin üretim ve değişiminin yasaları, ”zengin insan-yoksul insan” kavramlarına maddi içerik yüklemek zorunda kalır. İnsanal duygular ve insan, ekonomi-politiğin içinde yer almadığından dolayı başka bir sonuç ortaya çıkamaz; fakat insani toplum açısından bu kavramlara yüklenen anlam doğru olmaz. Çünkü, zengin insan parası çok olan insan değil, insani yaşama gereksinim duyan, kendini emeğinde doğrulamayı, özgürce olumlamayı kendinden ayıramayan insandır. Diğer insanı, insani yaşamın belirtisi olarak olumlayan, ona insani olarak ihtiyaç duyan insan zengindir.

”*Gerçekten zengin insan, insanal belirtilerin bütünlüğüne canatan, kendini tastamam gerçekleştirme gereksinmesini içsel bir zorunluluk olarak duyan insandır*.”[144]

Yabancılaşmış insanlar bu anlamıyla yoksul yaratıktırlardır, ”insanlık fakiri” insanlardır. İnsanın insani ilişkisizliği ve kendini yaratma yokluğu ne kadar büyükse, yoksulluğu da o kadar büyüktür. İşte yabancılaşmış insanın, gerçekte insan olmayanın trajedisidir bu.

[143] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.209
[144] Karl Marks, *1844 Felsefe Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.318

ÖZGÜRLEŞEMEMİŞ İNSAN

”Bireylerin karşılıklı mücadeleleri, onların üstünde duran, yabancı bir toplumsal gücü üretir… Bireyler arasındaki toplumsal ilişkinin bireylerüstü özerk bir güç haline gelmesi, ister doğa yasası, ister şans, kader ya da bir başka biçimde kavransın, hareket noktasının özgür toplumsal birey olmayışının zorunlu bir sonucudur.”

Karl Marks

Bugünkü insanın kendini özgür sanması, onun olmayan özgürlüğünü daha fazla özgürlükten uzaklaştırmaktan başka işe yaramaz. Nasıl ki, kendisinin gerçek insan olmadığının bilincinde olmayan insan yanılıyorsa, özgür olduğunu düşünen insan da yanılıyor. Özgürlük, insanın sadece bilinciyle erişebileceği bir şey değildir. O, toplum-birey ilişkisini ve bireyler arası ilişkiyi insani şekilde düzenlemeyi gerektirir.

Kimileri özgürlüğü negatif boyutuyla kavrar. Yani bireysel olarak ”bir şeyden kurtulmayı” özgürlük sayar. Kimileriyse özgürlüğü yalnızca birey olarak ”istediği bir şeyi yapma” olarak pozitif boyutuyla anlar. İkisi de özgürlüğü yalnızca kendi bilinç eylemine indirgediği, kendi eylemini yaşadığı toplumdan soyutladığı için doğru değildir.

Sözgelimi, aile kurumunun baskısından kurtulmuş kadın, negatif olarak kendini özgür ilan eder; sonra da istediği birçok erkekle kurduğu ilişkiye bakarak, pozitif olarak kendinin özgür olduğu sanrısına kapılır (gerçekte var olmayan özgürlüğünün var olduğunu sanır). İnsan zincire bağlıysa, kafasındaki özgürlük fikri insanı özgür yapmaz. Hapishanenin dört duvarı arasında oturan insan, verilen kötü yemeği yemediği, ya da pencereden dışarı bakmayı istediğinde baktığı için özgür olabilir mi?

İnsanın özünü bozan, onun insan olmasını engelleyen her şey özgürlüğün düşmanıdır. İnsanın yaşam faaliyeti vasıtasıyla tutsaklaştırıldığı toplumsal ilişkiler içinde insan özgür olamaz. İnsan, kendisini çevreleyen insani olmayan gerçekliğin kurbanı olduğu sürece özgürlük boş avuntudur. İnsan kendi bireyselliğini etkin biçimde gösterme ve yaratıcı olarak geliştirme olanağına sahip değilse, özgür değildir.

İnsanı harekete geçiren şey onun beyninden geçer; ama onun beyninden geçen şey, yaşadığı toplumun maddi-felsefi-estetik-din-gelenek gibi görüngelerinin bileşimidir. Toplum insani boyutlardan yoksunsa, beyinden geçen düşünceler ve bu düşünceler sonucunda oluşan davranış biçimleri, dış zorunluluğu kavrayan ve aşan özgür hareket olamaz; insan da özgür olamaz. Toplumsal insanın toplumsal içerik dışında hiçbir içeriği yoktur. İnsanın özünün özgür olmasını sağlayacak olan bu toplumsal içeriktir.

Özel mülkiyetçi para düzeni; insanı, koşullarının nesnesi durumuna dönüştürerek, onun özne olma niteliğini büyük ölçüde elinden almıştır. İnsan için en yüce varlığın insan olması, insanın ”şey” durumundan çıkıp özne olmasına, karşıdaki insanı da ”şey” değil özne olarak görmesine bağlıdır. İnsan tam özne olmadan, özgürlük ortaya çıkmaz. Burjuva toplumun baskısından bireysel olarak kurtulmak değil, nesnelerin ve baskıcı ortamın egemenliğinden topluca kurtulmak özgürlük yolunu açacaktır. İnsanlıkdışı nesnel zorunluluğun kavranması ve aşılmasıyla, insani üretim alanının dışındaki serbest zaman içinde bireysel özgürlük gerçeklik

haline gelecektir. Gittikçe azalarak geriye kalan üretimsel zorunluluk alanı, özgürlük alanının dışında yine olacaktır; ama insanın özüyle uyumlu bir zorunluluk olacaktır bu.

* * *

Özgürlük yanılsaması içinde olan insan kuşlara özenir; kuşların özgür olduğunu düşünür. Oysa, ”Kuşlar gibi özgür olmak” deyimi anlamsızlık içerir; çünkü hayvanların insani bir dünya yaratarak, kendi benliklikliklerini gerçekleştirme ve geliştirme gibi bilinçleri yoktur. Hayvanlar yaşamda kalma kavgası verirler; yaşamda varolma savaşı veren hiçbir canlı zaten özgür değildir. Özgürlük, toplumsal varlık olan insanla ilgilidir. Ne var ki, bugünün insanı hayvanlar gibi sadece ”yaşamda kalma kavgasına” rekabetçi toplum tarafından zorlandığından, onların özgürlükleri ve dolayısıyla insanlıkları da ellerinden alınmıştır.

J.J.Rousseau özgürlüğü biyolojik bir sorun gibi görüp ”insanlar özgür doğar” dediğinde, başka bir düzlemde, öz olarak aynı yanlış başlangıcı yapmıştır. Çünkü kölenin çocuğu köle olarak doğar, özgür olmayan toplumda doğan çocuk özgür doğmaz. Özgürlük genetik olarak doğuştan geçmez. Özgürlük toplum içinde ortaya çıkar, temelini de toplum-insan-insanlar arası ilişkilerden alır. Ayrıca yeni doğmuş çocuk toplumsal hiçbir gerçeğin farkında olmadığından, özgürlük gibi aktif kendini gerçekleştirme eyleminin bilincinde de değildir.

İnsanın kendi davranışını, isteklerini, özgürce belirlediği söylenerek, özgürlüğün yanlış bir yorumu daha yaratılmıştır. Buna ”istenç özgürlüğü” diyorlar. Sanki insan neyi isteyeceğini, bunu nasıl elde edeceğini yaşadığı koşullardan bağımsız olarak yapabilirmiş gibi. İnsanların bütün dünyayı gezmek gibi ”istenç özgürlüğüne” sahip olduğu söylenebilir; ama parası olmayan insan için bu özgürlüğün ne anlamı olabilir? ”Böylece, insan özgürlüğünden anlamlı biçimde söz edebilmek için, istenç özgürlüğü, yalnız yaşayan insanın özgürlüğü, özgür yaratılmış insan gibi kavramlardan tümüyle vazgeçmek gerekiyor.”[145]

Özgürlüğün doğru olmayan bir tanımı da, ”başkasına zarar vermeden istediğini yapabiliyorsan, özgürsün” anlayışıdır. Fransız İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi’nde yazılan bu yaklaşım, insanları potansiyel olarak birbirinin düşmanı olarak gören kapitalizme uygundur; ama gerçek insana uygun değildir. Çünkü birinin özgürlüğü diğerinin zararına ise, ortaklık-barış-kardeşlik yok, rekabet-savaş-düşmanlık var demektir. Özgürlük, dayanışmayı, işbirliğini gerektirir. Yukarıda bahsettiğimiz anlayış buna ters olduğundan, özgür olamayan insanlıkdışı insanı anlatır. Özgür insan yani gerçek insan, özgürlüğünü ”başkasına zarar vermeme” üzerine kuran değil, özgürlüğünü diğer insanlara borçlu olduğunu anlayan insandır. O, özgürlüğünü başkalarının özgürlüklerinden çalarak çoğaltacağını düşünmez; kendi özgürlüğünün başkasının zararına olamayacağını bilir, buna uygun koşullara sahiptir. Birisinin gerçek özgürlüğü, başkasının özgürlüğünü geliştirmek demektir.

* * *

Kapitalist toplum içinde bireysel özgürlülüklerini kullandıklarını düşünen bireyler ancak burjuva toplumunun ona hak olarak tanıdığı diğer bireye karşı olan savunma hakkını, yaşamda kalma hakkını, özgürlük diye savunabilir. Bireyi bireye karşıt koyan ”yaşama savaşımı” bireysel özgürlük gibi görünür yalnızca. Bu görüntü, bireyselliklerin öteki bireyselliklerden yalıtıldığı bir durumdur, özgürlüğü dıştalar. Çünkü: ”*Modern dünyada, her birey aynı zamanda hem köle hem de topluluk üyesidir. Ama burjuva toplumun köleliği, görünüşte, en büyük*

[145] Vehbi Hacıkadiroğlu, *İnsan Felsefesi*, Cem Yayınevi, 1997, s.33

özgürlüğü oluşturur…. Bu sözde-özgürlük, tersine, onun köleleşme ve insanlıkdışılığının gerçekleşmesi anlamına gelir."[146]

Burjuva devlet, sanayi ve ticaretin gelişmesi sürecinde rekabet temelinde kurulmuştur; birbirine karşıt olan özel çıkarları "sözde ortak bir çıkar" altında birleştirmeye çalışır. Bu sahte ortak çıkar, kişisel çıkarların genelleştirilmesinden başka bir şey değildir. Bireyler arasındaki serbest rekabetin özgürlük olarak adlandırılması yalanın diğer yüzüdür. "Özgür rekabette özgürlüğüne kavuşan bireyler değil, sermayedir…. Aynı nedenle, serbest rekabeti, insan özgürlüğünün nihaî gelişim noktası ve serbest rekabetin reddini = bireysel özgürlüğün ve bireysel özgürlüğe dayalı toplumsal üretimin reddi olarak görmek aptallıktan ibarettir."[147]

Burjuva toplumunun insanı, özel çıkar ve doğal zorunlulukla, öteki özel çıkarı olan insana bağlanmıştır. Bireyin kendi bencil gereksinmesi, diğer bireyin bencil gereksinmesine karşıt ve bağımlıdır. Bu bireyler için özgürlük "bir şeyden kaçınma", "kendini koruma" ve "daha fazlasını elde etmek için saldırı" ile temellendirilmiştir. Halbuki özgürlük toplumsal zorlamaya karşıt olarak, bireyin başkalarıyla uyumlu ilişkiler içinde gelişmesini sağlayan yaşam biçimini gerektirir.

Özgürlük, insanın diğer insanlarla kolektif ilişkiler içinde kendini gerçekleştirebildiğini, arzu ve becerilerini yaşama uyguladığını gösteren bir nosyondur (kavramdır). Kapitalizmdeki sözde bireysel özgürlük ise, serbest ticaret, serbest alım-satım anlamındadır. Bu biçimdeki bireysel özgürlük, özünde bireyin özgürlüğünün en korkunç biçimde baskı altına alınmasıdır; bireyselliğin, metacı toplumsal koşullara boyun eğdirilmesidir. Bu nedenle kapitalizmdeki bireysel özgürlük, gerçek özgürlük kavramıyla da bağdaşmaz.

Bugünkü toplum rekabetçi toplum olduğundan, bireyler arası savaşım yaşam koşullarını rastlantıya bırakır, yaşam denetlenemez. Gelişimin sonucu, savaşın sonunda kimin yendiğine bağlanmıştır. Bu toplumda bireysel özgürlük, bireylerin bencil çıkarları adına tesadüfleri kullanabilme hakkıdır. "*İşte şimdiye kadar kişisel özgürlük denilen şey, belli koşullar içerisinde rastlantısallıktan rahatça yararlanabilme hakkıdır.*"[148] Rastlantısal olan şey, bireyin toplumda sahip olduğu bireysel olanaklardır. Bu olanaklar, bireyler hangi koşullar içindeyse, hangi sınıfa bağlıysa o kadardır. Birisinin bireyselliği, diğerinin karşı-bireyselliğidir; birisinin "özgürlüğü" diğerinin özgürsüzlüğüdür. Birinin insan olmaması, diğerinin insan olmamasıdır.

Toplum bireylerden oluşur; fakat bireyler bir sınıfsal bölünmeye bağlıdır. Bireyler arası savaşım, ayrı bir cephede sınıflar arası savaşım olarak sürer. Egemen sınıfın bireyleriyle, ezilen sınıfın bireyleri arasındaki savaşımdır bu aynı zamanda. Şüphesiz ki burjuva savaş koşullarında, burjuva anlamdaki "bireysel özgürlük" denen şeyi gerçekleştirme şansına sahip olanlar egemen sınıfın bireyleridir. Ama, egemen sınıfın bireylerinin özgürlükleri de ne kadar gelişkin olursa olsun gerçek özgürlük sayılamaz. Kapitalist birey zenginliğe sahiptir; ancak kendi yaşamını rekabet içinde diğer kapitalist bireylere ve ezilenlere karşı kavga ederek belirleyebilir. Piyasa gücü ona görünüşte bireysel özgürlük sağlarken, diğer "bireysel özgürlükleri" çiğnemeyi dayatır. Kapitalistin de "bireysel özgürlüğü" birlik temeline değil, ayrılık-bölünme temeline sahiptir. Başkalarının bireysel özgürlüğünün yıkımı üzerinde şekillenen özgürlük, gerçek özgürlük değildir. Bir kişiye ait olan insani şey ancak onun başkalarıyla olan insani ilişkilerine bakarak saptanabilir. Kapitalist birey kendi "özgürlüğünü" gerçekleştirirken, insanlıkdışı koşulları onaylamış olur; karşısındakini insanlıktan çıkarırken, kendisi de insanlıktan çıkar.

---

[146] Marks-Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, 1976, s.179
[147] Karl Marks, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, 1979, s.625-626
[148] Marks-Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, 1987, s.96

* * *

Kapitalizmin özgür olmayan insanı bireycidir. Bireycilik bireysel çıkarın, genel çıkarın (tüm diğer insanların çıkarlarının) üstünde görülmesidir. Bireyci burjuva toplumu kendini sonsuz parçaya ayrıştırır, dolayısıyla insanları da atomize eder, böler; insanları insani olarak birbirlerine ulaşamayacakları uzaklıklara atar. Bireycilik, ”birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için” düşüncesine karşıdır. Onun parolası: Herkes kendisi için, Tanrı herkes içindir. Bireycilik bazı insanlara özgü bir tutum değildir; toplumun rekabetçi işleyişinin yarattığı genel sonuçtur. Kapitalist toplumun tüm bireyleri az ya da çok bu anlayışın etkisi altındadır. Kapitalizm kaotik (düzensiz) bir toplum olduğundan, bireycilik bireyi koruyan kalkan gibi görünür. Ancak, ”herkesin kendisi için olması”, sınıflı bir toplumda üretim araçlarına sahip olanların yararınadır. İdeolojik olarak bu anlayışın onaylanması, hem sınıfsal bölünmüşlüğü gizler, hem de toplumun çoğunluğunun davranışını ”normal-olağan” gösterir. Normal görünen şey, insan olmayan insanın, insan olmayana karşı bireyci davranışıdır.

Bireycilik, ”herkes kendisi için ve herkese karşı” ilkesine göre işlediğinden dolayı, başarıya ulaşmak için her yolu meşru görür. Meşru görülen her yol insanlıkdışı olmanın yoludur. Bireyciliğin ”fırsat eşitliği” olarak yücelttiği şey, eşit fırsata sahip olmayanların bireysel kavgasıdır. Bireyci insanı ortaya çıkaran ve ekonomik özgürlük olarak adlandırılan girişim özgürlüğü, özel mülkiyetin özgürlüğü demektir. Bireycilik ile mülkiyet birbirinden ayrılamaz. ”*O halde, sistem olarak bireycilik, serbest ticaret, rekabet ve özel mülkiyet sistemidir*.”[149]

Bireyci insanın temel ölçütü her şeyi kişisel faydaya göre ölçmesidir. Varolan bütün toplumsal ilişkiler ”yarar” ilişkisine tabii kılınmıştır. Tanrı’ya faydacı yaklaşım da aynı anlayışın sonucudur. Tanrı’ya inanmak, kazanmak demektir. En azından günahlarını fazlalaştırmamak demektir. Ahlakçı bireycilik de aynı ikiyüzlü mantığı taşır. Bireyci toplum üyesi, diğer bireyin acılarına ahlaksal açıdan bir ”acıma” duygusuyla karşılık verir. Ne var ki, bu acıma içten gelen insani acıma değildir. ”*Başkalarına acıma … onun kendi ruhunun avundurucularıdır*.”[150] O, başkasının başına gelen felaketin kendi başına gelmediğini düşünerek acır. İnsan olmayan bireyin, insan olmayana bireyci acıması…

* * *

Kapitalizmde birey denen varlıkla gerçek insan çakışmaz. Bu toplumda kendini insan sanan birey sadece ”yok olmamak için” savaşım verir, her şeyi dolayımsız kendi bencil gereksinmesine bağlı kılar. Kendini insan türünün bir temsilcisi olarak değil, kendi özel çıkarının temsilcisi olarak görür. Öteki insanla ilişkilerini karşıtlık-imrenme-haset üzerine kurar. Bu nedenle böylesi toplumda birey olmak, bencil olmakla eşdeğerdedir.

Bencillik, insanın kendisine yönelik çıkarcı tutumu olduğundan dolayı, bireyin her şeyi kendisiyle ilişkili olarak ele almasına, kendi gereksinmesini diğer her şeyin üstünde tutmasına yol açar. Toplumsal ilişkilerin zorunlu yanından türüyen bencillik, bireyin içine girerek kendini onunla eşitler.

Burjuva sosyologlarının bugünün insanına bir madalya verir gibi övünçle söyledikleri, ”önce birey olmak gerekir” deyişi, ”önce bencil olmak gerekir” anlamına gelir. Ya da ”birey olun, yani bencil olun, ama insan olmayın” demektir bu. Bencillik açgözlülüktür, insan olanla

[149] Steven Lukes, *Bireycilik*, Ark Yayınevi, 1995, s.96
[150] Marks-Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, 1976, s.344

bağdaşmaz. Rekabetçi toplumda rakipler arasındaki ilişki karşılıklı insan kayıtsızlığı temeline oturur ve hiçbir zaman doyuralamayacak ihtiyaçları içerir. Dolayısıyla bu doyurulamayan açgözlülük, rakiplerin birbirine acımasızca saldırmasını zorunlu kılar.

Eşitsizlikçi toplumda yaşayan birey kendi gerçek kişiliğini gerçekleştiremez; gerçekleştirebildiği kişilik, bireyci maddi çıkarlarının sentezini savunmasıdır. Özel çıkarla şekillenmiş bu maddi sentez, bireyi ve karşısındaki bireyi insanlıkdışı davranmaya iter. Çıkar duvarlarıyla birbirinden ayrılmış bireylerin hepsi de kendi çıkarının peşinden koşarak birbirine benzer hale gelirler. Benzerlik, çıkarları gerektirdiğinde birbirlerini çiğnemek konusunda gösterdikleri kararlılıktır.

* * *

Özgür olmayan insanın kendini ”insan” olarak duyumsaması ve bencilliğini, bireyciliğini kullanması için ”insan haklarına” ihtiyacı vardır. Burjuva toplum özgür olmayan bireye ”insan haklarını” bağışlayarak, bireyleri birbirinden korumaya çalışır. Hak kavramının kendisi, eşitsizliği ve diğeri adına kendi hakkından gönüllü olarak vazgeçmeyi gerektirir. ”Birbirinden bağımsız olan bireyler özellikle kendilerini ve kendi iradelerini dayattıkları için ve bu temelde birbirine karşı tutumlarında bencil oldukları için, hukuk ve hak, feragat etmeyi zorunlu hale getirir.”[151]

İnsan hakları, bireyin diğer bireylerle ve iktidarla ilişkilerini burjuva hukuk koşullarına uygun yasalarla düzenler. Eşitsizlikçi toplum içinde toplum ile birey arasında çıkar çelişkisi olduğundan, insan hakları bu ilişkileri onaylamaya yarar. İnsan hakları, bölünmüş ve birbirinden insani olarak kopmuş bireylerin alanıdır. Bu haklar, insanların maddi ilişkilerinden ve sınıfların birbirlerine karşı antagonist (uzlaşmaz) çelişkilerinden kaynaklanır. İnsan hakları, kapitalizmin ürettiği egoist insanın kendi bencil çıkarını koruma hakkıdır.

”*İnsan hakları adı verilen haklardan hiçbirisi, egoist insanın ötesine, bir sivil toplum üyesi olan insanın, yani, kendi kabuğuna çekilen, toplumdan ayrı biçimde kendi çıkarlarıyla özel kaprislerinin sınırları içerisinde hareket eden bir bireyin ötesine geçmez …. Onları bir arada tutan tek bağ, doğal zorunluluk, ihtiyaçlar ve özel çıkarlardır, mülkiyetlerinin ve egoist benliklerinin korunmasıdır*.”[152]

Burjuva toplumunda yaşayan bir insan diğer insanlarda kendi özgürlüğünü gerçekleştirmeyi değil, onlarda kendi özgürlüğünün önüne konan engeli gördüğünden dolayı ”insan haklarına” gereksinim duyar. Sözgelimi, özel mülkiyetçi toplumda mülkiyet hakkı, mülkiyeti öteki insanlara aldırmadan, ya da onların zararına olarak istediği gibi kullanma hakkıdır. Çalışma hakkı ücretli kölelik hakkıdır, sömürülmeyi kabul etme hakkıdır.

İnsan hakları toplumun egemen kurallarını yadsımaz, tersine onu destekler. Egemen olanlar insan haklarının boyutlarını, düzenin toplumsal koşullarını kabul etmekle ve onun içinde davranmakla sınırlamıştır. Ünlü 1789 İnsan Hakları Bildirgesi’nin 10. ve 11. maddeleri, ”kamusal düzeni bozmamak koşuluyla” insanın düşünce özgürlüğüne sahip olduğunu belirtir. Bu aldatmaca, burjuva toplumun, bireylerin hak ve olanaklarını eşitleyememesi düşünüldüğünde daha net açığa çıkar. Okuryazar olmayan için basın özgürlüğü ne anlama gelir? İşsiz bir insan için çalışma hakkı ne anlama gelir?

[151] Karl Marks, aktaran George G.Brenkert, *Marx’ın Özgürlük Etiği*, Ayrıntı Yayınları, 1998, s.248
[152] Karl Marks, aktaran Steven Lukes, *Marksizm ve Ahlak*, Ayrıntı Yayınları, 1998, s.50

* * *

Burjuvazi, özgür olmayan insanı insanlıkdışılığın uçurumuna o kadar derin biçimde itmiştir ki, insanlar, insan haklarını gerçeklik haline getirmekle uğraşmaktadır. İnsan haklarını kazanırlarsa, özgür insan olacaklarını sanmaktadırlar. Oysa, insan haklarının tanınması, burjuva devletin ve dolayısıyla onun demokrasisinin tanınmasından başka bir şey değildir. Feodal veya açık baskıcı bir devlete karşı bu haklar tarihsel bir ilerleme olsalar da, insanı özgürleştiremez. İnsan hakları alanı üzerinde verilen savaşım, insanın insan olmadığının, özgür olmadığının en güzel kanıtıdır. Bencil bireyin insan hakları, insan olamama hakkıdır ve insan olamayanın, özgür olmayan insanın onaylanmasıdır.

İnsan haklarının insanın özgürlüğünü içermediğini kabul etmek: ”Söz konusu hakların mücadele etmeye değmediklerini savunmak anlamına gelmez; nasıl ki ücretli emek ve konuşma özgürlüğü için mücadele etmeye değmişse ve hala değiyorsa, bunlar için de değer. *Ancak, unutulmaması gereken içeriktir; haklar, egemen toplumu yadsımaz, onu olumlar ve genişletir.*”[153]

İnsan hakları savaşımı yalnızca kendi başına eline alındığında reformist bir savaşımdır, burjuva demokrasisini isteme hakkıdır. Şüphesiz ki, çalışma hakkı kölelik hakkıdır; fakat aç kalmaktan daha iyidir. Düşünme ve bunu aktarma hakkı, düşüncelerini söyleyememekten daha iyidir. Anlaşılması gereken nokta, insan haklarının bu toplum içinde kazanılmasıyla, genişletilmesiyle, gerçek-özgür insana ulaşılamayacağıdır.

”*İnsan hakları, insanı dinden kurtaramaz, din hürriyetini sağlar insana; insanı mülkiyetten kurtarmaz, mülkiyet hürriyetini sağlar insana …. insan haklarının modern devlet tarafından tanınması, köleciliğin antik devlet tarafından tanınmasından başka bir şey değildir. Antik devletin doğal temeli, kölecilikti; modern devletin doğal temeli ise, burjuva toplumudur, burjuva toplumunun insanıdır.*”[154]

Bu burjuva toplumunun insan haklarına sahip olan insanı, kendisine aşılanmış bencillik haklarından kurtulmadan insanlaşamaz. İnsan ne zaman ki insan haklarına gereksinim duymayacaktır; işte o zaman insan olduğunu manevi-maddi dünyasında duyumsayacaktır.

* * *

Özgür olmayan insanın temeli, kapitalizmin ekonomik yapısında yatıyor. Meta üretimi-rekabet-yabancılaşma özgür olmayan insanı yaratıyor. Kapitalist ekonomik yapının kendisine uyan bir üstyapısı (devleti, hukuku, vb.) vardır. Üstyapı kurumları özgür olmayan insanı her gün yeniden üretir. Bu mekanizmayı devlet-toplum ayrılığında bulabiliyoruz. Devlet toplumun üstünde duruyor, bir egemen sınıfın yönetim aracı oluyor; yönettiği ve üstünde yükseldiği toplumun özelliklerini dile getiriyor. Bireysel özgürlüğü görünüşte onaylayan da, onu yok eden de bu devlettir. ”Burjuva toplumda bireylerin özgürlüğü, onlardan bağımsız duruma gelmiş ve onların kendi öz özgürlükleri ile karıştırdıkları; mülkiyet, ticaret, sanayi gibi, yaşamlarının yabancılaşmış öğelerinin zincirden boşanmasından başka bir şey değildir; *siyasal devletin temelini işte bu özgürlük oluşturur ve siyasal devlet de işte bu özgürlüğü onaylar*.”[155]

---

[153] Russell Jacoby, *Belleğini Yitiren Toplum*, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.144
[154] Karl Marks, aktaran V.İ.Lenin, *Felsefe Defterleri*, Sosyal Yayınları, 1976, s.27-28
[155] Marks-Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, 1976, s.368

Devlet, yabancılaşmış toplumun siyasi adıdır. En gelişkin burjuva demokrasisi bile, yöneten-yönetilen ayrımını ortadan kaldırmıyor. Bürokrasi eliyle insanlar bir eşya gibi yönetiliyor. Bürokrasi ile yönetilenlerin ilişkisi tam bir siyasal yabancılaşmayı oluşturuyor. Demek ki, devletin somut varlığı özgür olmayan insanı anlatıyor. Devlet, yöneten-yönetilen ayrımı, bürokrasi varlığını sürdürdükçe, özgür insandan söz edemeyiz.

Her demokrasi bir devlet demektir. Burjuva demokrasisi burjuva devlettir. İnsanlar "demokrasi oyunu" içinde verdiği oy ile kendilerini özgür kıldıklarını, devleti belirlediklerini sanırlar. Oysa devlet, demokrasi eliyle insanın özgürsüzlüğünü onaylar. "Genellikle özgürlük ve demokrasi kavramları özdeş kabul edilir ve biri sık sık diğerinin yerine kullanılır. *Aslında demokrasi, özgürlüğü engeller*."[156]

Demokrasi devlet demekse, devlet siyasal yabancılaşmanın aracı oluyorsa, yabancılaşmış insan özgür olmayan insan demektir; insan olmamak demektir. Özgür bireysel insan, siyasi devleti toplumsal kuvvet içinde eriterek kendini yaratabilir. Devletin kendisinden çekip aldığı kendi özgüçlerini geri alarak özgürlüğüne kavuşabilir. Özet olarak denebilir ki, devlet özgür olmayan toplumu ve özgür olmayan insanı; özgür insan, devletsizliği, yani gerçek insanı anlatır.

* * *

Özgürlük ile zorunluluk birbirini dıştalar. Daha doğrusu, insan zorunluluğu kavrayabildiği, çözebildiği ve onun üzerinde egemen olabildiği zaman ancak özgür olur. Öğrenilmeyen, bilinmeyen, gizli kalan zorunluluk, insanı zorunluluğun kölesi yapar. Bu nedenle özgürlük zorunluluğun ötesinde başlar. Zorunluluğun içinde özgürlük yok, mecburiyet, yükümlülük vardır.

"*Gerçekte özgürlük âlemi ancak emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarıyla belirlendiği alanın bittiği yerde fiilen başlamış olur*."[157]

Üretim, çalışma bir zorunluluk alanıdır. Hangi toplum olursa olsun bu zorunluluk alanından kaçamaz. Özgürlük bu alanın içinde değil, dışındadır. Bu zorunluluk boyutu gittikçe azaltılabilir, insancıl duruma getirilebilir. İnsani bir toplumda, "Zorunlu emek süresinin tek sınırı toplumsal bireyin ihtiyaçları olacaktır."[158]

Gelişmiş kolektivist bir toplum gönüllü emeğe dayanır. Gönüllü emek ile kapitalizmdeki zorunlu emek arasında büyük fark vardır. İki emek de maddi üretim alanı içindedir. Fakat kapitalizmde zorunlu emek insanın yabancılaşması temelinde yükselir. İnsan işini maddi çıkar elde etmek, yaşamını sürdürmek için yapar. Yani emeğini zorunlu olarak satar. "İş" onun için zevk değil, kendini tükettiği bir eylemdir. Gönüllü emeğe dayalı çalışmaysa, yabancılaşmanın aşılmaya yöneldiği çerçevede açığa çıkar. Çalışma zevk aracıdır. İnsan emeğini satmaz; gönüllü olarak toplumun hizmetine verir. Toplumun yararına karşılıksız harcanan emektir gönüllü emek. Ortak bir yarar için çalışmanın alışkanlık olduğu noktada, kapitalizmin yok edilmesinden sonra kendini gösterir. Toplumun bütününü kapsamış gönüllü çalışma, insanın tüm gereksinmelerini toplumdan elde edebileceği ekonomik gelişkinlik düzeyini şart koşar.

İşte özgür insan ancak bu ortamda meydana çıkar. O, toplumsallaşmış, bireyselliği ile emeğinde kendini olumlaması çakışmış, doğayla ilişkilerini rasyonel tarzda düzenleyen gerçek insandır.

---

[156] V.İ.Lenin, *Marksizm Devlet Üzerine*, Öncü Kitabevi, 1975, s.31
[157] Karl Marks, *Kapital, Cilt III*, Sol Yayınları, 1997, s.720
[158] Karl Marks, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, 1979, s.657

Toplumsal ilişki içindeki uzlaşmaz çelişkiler yok olmuş; insanın özüyle, insanın varlık koşulları uyumlu hale gelmiştir. Maddi üretim alanındaki zorunluluk azaldıkça özgürlük alanı genişler. İnsan serbest zamanını istediği biçimde, geçim kaygıları duymadan, yeteneklerini çok yönde geliştirerek kullanır ve gerçek insanın şimdiden bilemeyeceğimiz tüm özelliklerini ortaya çıkarır. Demek ki özgürlük, gönüllü emeğe dayalı serbest zamanı gerektirir. Özgür gerçek insan, gönüllü emeğe dayalı kolektivist toplumun yarattığı serbest zamanın ürünüdür. Zengin-özgür insanın zenginliğinin ölçüsü emek süresi değil, serbest zaman süresidir. İnsanı özgürleştiren şey, kendi bireysel yeteneklerini çok yönlü geliştirebileceği, emek zamanının dışında yeterli serbest zamana sahip olmasıdır.

Bugünkü toplumda zorunlu emeğe dayalı boş zaman vardır. Bu boş zamanın çoğaltılması, üretimin gelişkinlik düzeyi bakımından bugün bile olanaklı iken burjuvazi buna gönüllü değildir. Kapitalistler, ortaya çıkan serbest zamanı artıkemeğe (karşılığı ödenmeyen emeğe) dönüştürmek isterler. ”Her türlü serbest süre, insanın serbestçe gelişme süresi olduğuna göre, kapitalist, işçilerin toplum için ürettiği serbest süreyi yani uygarlığı gasp etmektedir.”[159]

Yabancılaşmış çalışan bireyin boş zamanı, insanın köle gibi çalıştığı işten geriye kalan zamandır. Üretimin insani olmadığı kapitalizmde, üretim sürecinde posası çıkmış insanın boş zamanı, kendi yeteneklerini özgürce geliştireceği bir zaman değil, ertesi güne enerji biriktireceği, dinlenmek zorunda olduğu zamandır. Bu insan için boş zaman, üretim zamanının leşidir.

Burjuva toplum boş zamanın boşa harcanmasını garantilemek ister; ama maddi üretim zamanının boşa harcanmasına tahammül edemez. Kapitalizmin buradaki sloganı, ”zaman paradır”, yani vakit nakittir. Zaman, burjuva toplumunun değer yasasına boyun eğen bir meta haline getirilmiştir. Boş zaman, insan beynini ve ruhunu zehirleyen oyuncak eğlencelere ödenen paralarla tüketilebilecek şeydir. Özgür olmayan insanın ”boş zamanı öldürme” özgürlüğü, maddi üretim zamanında da kendisini ”insan olarak harcama” özgürlüğü vardır. Hitler’in, Alman toplama kamplarının girişine, ”Çalışma insanı özgürleştirir,” diye yazdırması boşuna değildir. Halbuki insani olmayan toplumda çalışma, insanı özgürleştirmez, esirleştirir. Böylesi bir insan ne özgür, ne de gerçek insan olur.

[159] Karl Marks, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, 1979, s.620

ÖZÜ BOZULMUŞ İNSAN

”Demek ki sürekli kafamıza kakılan toplumsal eşitsizliğin, bireylerin yeteneklerinin ve kapasitelerinin eşitsizliğinden kaynaklandığına, toplumun sınıflara bölünmesinin ’insanların içinde doğuştan varolan bencilliğin’ ve dolayısıyla ’insan tabiatının’ ürünü olduğuna ilişkin sözlerin hiçbir bilimsel temeli bulunmaktadır.”

Ernest Mandel

Hayvan, doğanın bir parçasıdır ve doğanın biyolojik yasalarına uygun olarak, onu beyniyle aşamadan yaşar. O, kendisinin farkında değildir. İnsan ise doğayı aşan, kendi varlığının farkında olan toplumsal bir hayvandır. Doğaya öğrenmekle adaptasyon (uyum) sağlar, diğer insanlarla birlikte doğayı değiştirmeye çalışır. Hayvan çevreye uyar, insan çevreyi kendisine uydurur.

İnsanlar tarihlerini bilinçle yaparlar. İnsanların hayvanlardan farklı olarak en büyük tarihsel eylemi, yaşam için gereksinmelerini toplumsal üretim ile sağlamalarıdır. Arı, karınca gibi birtakım hayvanlar da üretir. Fakat onlar sadece kendisi ve yavrusu için gereksinim duyduğu şeyleri tek yanlı biçimde üretir; oysa insan toplumsal temelde evrensel olarak çok yönlü üretir. Hayvanın ürünü kendi fiziksel bedenine aittir. Hayvanlar estetik güzellik ölçülerini düşünmezler. İnsanlar yaptıkları üretimde güzellik yasalarını göz önüne alırlar, tüm yeteneklerini kullanırlar.

İnsan emeğin ürünüdür. İnsanal tarihe geçiş emekle başlamıştır. İnsanı insan kendi elleriyle yaratmıştır. Emeğin gelişmesi, insanlar arası karşılıklı dayanışma ve birlikteliğin yararının bilincine varma, insanı hayvandan ayırır. Hayvanlar dış doğadan sadece yararlanır, salt varlıklarıyla çevreyi değiştirirler. Hayvan davranışlarını doğanın isteğine göre düzenler. İnsanlar ise doğaya bilinçleriyle, emekleriyle egemen olmak isteyerek, onun üzerinde amaçlı değişiklikler yaparlar. İnsan, hayvandan farklı olarak yapacağı işi önce beyninde imge (düş) olarak kurar. İnsan emeğini hayvanın çabasından ayıran şey, emeğin bilinçli oluşudur; insanın soyutlama yetisine sahip olmasıdır.

Dil ilk gerçek bilinçtir, diğer insanlarla ilişki kurma ihtiyacının ve zorunluluğunun sonucudur. Hayvanlar kendi aralarında bilinçli ilişki kuramadıklarından, toplumsal bir dil geliştiremezler. İlişkileri bilinçli değil, içgüdüseldir. Hayvandan insana dönüşüm içgüdülerin azalmasıyla paralel gider. İnsanlar içgüdünün yerine bilinci koymuşlardır. ”Bu başlangıç, hayvansaldır; basit bir sürü bilincidir ve burada, insan, koyundan, yalnızca bilincin içgüdünün yerini alması olgusuyla ya da içgüdüsünün bilinçli bir içgüdü olması olgusuyla ayırt edilir.”[160]

İnsan, hayvan evreninden geldiğinden dolayı geldiği bu dünyadan hiçbir zaman tamamen kopamaz, kendi içinde derece farkıyla hayvani yanlar taşır. Bu hayvani yanları kontrol altına alır, bastırır, azaltır ya da başka yöne doğru yöneltir. Fizyolojik ihtiyaçlar da hayvanidir, insan bu ihtiyaçları gidermeden varoluşunu sürdüremez.

İnsanın her davranışı arkasında bir içgüdü bulunmaz. Doğuştan getirilen içgüdülerle (daha doğrusu içgüdü kalıntıları olan içtepilerle) sonradan ortaya çıkan tutkular-güdüler (ihtiras,

[160] Marks-Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, 1987, s.52

açgözlülük, nefret, istifçilik) arasında büyük ayrım vardır. İkinciler, yaşam deneyine paralel olarak toplumsal ilişkiler içinde ortaya çıkar ve tarihsel süreç içinde toplumsal örgütlenmeye bağlı olarak değişir. İnsan tutkulu bir varlıktır; fakat bu tutkuların nasıl olacağına toplumsal düzenek etki eder. ”Marks, doğuştan getirilen cinsellik, açlık gibi içgüdülerle; ihtiras, nefret, başkalarını kullanma eğilimi gibi yaşama biçiminin sebep olduğu …. bundan dolayı da tarihsel süreç içinde değişebilecek tutkular arasında ayrım yapmıştır.”[161]

Tarih öncesi avcılar, toplayıcılar, özel mülkiyetçi ve kıskanç değillerdi. ”İlkel toplumların analizi, hırsın insan doğasının bir bilişeni değil, toplumsal koşulların bir ürünü olduğunu gösterir.”[162] Kıskançlık, mülkiyet hırsı insanın kopmaz içgüdüsü olsaydı, bu tutkuları her toplum biçiminde görmemiz gerekirdi. Kazanma dürtüsü ilkel sınıfsız topluma ait değil, sınıflı topluma aittir. Otto Fenikel, ”zenginleşme gibi bir dürtü bir zamanlar yoktu ve gelecek zamanda da artık varolmayacak” derken haklıdır.

İnsanın ”savaş içgüdüsü” yoktur. Eskimolar uzun yıllar boyunca ne savaşı, ne de mülkiyet hırsıyla insanların birbirini öldürmelerini anlamışlardır. ”Samimiyetsizlik ilkel toplumların bilmediği bir davranış biçimidir. Örneğin, eskiden Hotantolar’da rüşvet ve ihanet yoktu. Ancak toplumlararası ilişkiler geliştikçe Hotantolar da bu sanatı Avrupalılardan öğrenmeye başladılar. Samimiyetsizlik uygarlıkla gelişmiştir. Çünkü uygarlıkla birlikte diplomasi de gelişmiş, çalınacak şeylerin sayısı da artmıştır. *İlkel insanlarda mülkiyet geliştikçe hırsızlık ve yalan da başlar.*”[163]

Bireysel rekabet, insanın doğuştan gelen bir içgüdüsü değil, toplumsal koşulların yarattığı bir tutkudur. Uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkmasından beri, insanların en kötü tutkuları öne geçmiş ve onları yönetmeye başlamıştır. Sınıflı toplum, ”insan yüreğin en azgın, en bayağı ve en uğursuz tutkularını, özel çıkar çılgınlıklarını, düşman olarak savaş alanına aktarır.”[164] Uygarlık denen şey, ”insandaki en iğrenç içgüdü ve tutkuları harekete getirerek ve bu iğrenç içgüdü ve tutkuları, insanın bütün öbür yetenekleri zararına geliştirerek”[165] insanı kendinden uzaklaştırır.

Doğruluk, adalet, eşitlik, özgürlük gibi istemler de içten gelen dürtüler olmayıp, toplumsal olarak belirlenmiş yaşam sayesinde ortaya çıkarlar. Daha da ileri giderek şöyle söyleyebiliriz: ”Hayvanlarda içgüdü diye bilinen eğilimin hayatın ilk günlerinde kazanılan, öğrenilen bir eğilim olduğu açıklanmış durumdadır.”[166] Bu da gösteriyor ki, insan içgüdülerinin (içtepilerinin) kölesi değildir; ama tutkularının kölesi olabilir.

* * *

İnsan iyi mi, yoksa kötü mü doğar? İnsanın özü (doğası-tabiatı) nedir? İnsanın özü değişmez bir şey midir? Bu sorulara yüzyıllar boyu değişik yanıtlar verilmiştir.

Luther, Kalvin, dinsel öğretilerine dayanarak, insanın doğasında, insanın isteklerini kötüye yönelten doğuştan bir kötülüğün olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre insan ancak Tanrı’ya sığınırsa bu kötülüğü ortadan kaldırabilirdi. Freud, kendi içgüdü teorilerine bağlı kalarak insan

[161] Erich Fromm, *Freuds Psykoanalys - Masterskap och Begransning*, Bokförlaget Natur och Kultur, 1980, s.137
[162] Ernest Mandel, aktarma: *Ernest Mandel’in Marksizmi*, Yazın Yayıncılık, 1998, s.55
[163] Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, 1992, s.13
[164] Karl Marks, *Kapital, Cilt I*, Sol Yayınları, 1986, s.18
[165] Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar, Cilt III*, Sol Yayınları, 1979, s.405
[166] Rasim Adasal, *Modern Normal ve Medikal Psikoloji*, A.Ü. Tıp Fakültesi Yayınları, 1973, s.395

doğasının, insan özünün, doğuştan saldırgan ve kötü olduğunu düşündü. Hobbes da insan doğasında varolduğunu düşündüğü kötülük eğilimini vurguladı, insanı doğuştan kötü gördü.

Kötümser filozoflar tarafından nefret, bencillik, açgözlülük, haset, bireycilik, hep insan doğasının doğuştan gelen ayrılmaz parçaları olarak gösterildi. Onlar, insanları iyi yapmak için ”ahlak buyrukları” ve ”otoriter toplumsal kurallara uymayı” önerdiler. İnsanın kötü yanları doğuştan geliyorsa ve onun özünün (doğasının) kopmaz parçaları ise, insanın, bu özellikleri içeren toplumu onaylamaktan ve bu durumu ”insanlığın kaderi” olarak görmekten başka çaresi kalmıyor.

Tabii ki bu filozoflara karşı J.J.Roussea gibi ”insanın doğuştan iyi olduğunu” savunanlar da çıktı. Proudhon orta bir yol bulmaya çalışarak, insan doğasının hem kötülük (bencillik) hem de iyilik (sosyallik) içerdiğini; ancak her an kötülük yapmaya hazır olduğunu düşündü.

Bütün bu görüşlerin yanlışlığı, eksikliği ya da anti-bilimselliği, insan özünün (doğasının) sabit olmadığının görülmemesinden ve bu özün toplumsal ilişkilerle bağının anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Halbuki: ”Her bireyin, her kuşağın bir veri olarak hazır bulduğu üretim güçlerinin, sermayelerin ve toplumsal ilişki biçimlerinin toplamı, filozofların ’insanın cevheri’ ve ’özü’ olarak tasarladıkları şeyin gerçek temelidir.”[167]

İnsan doğası, biyolojik olarak belirlenen, doğuştan gelen içgüdülerin toplamı değildir. İnsanın doğası iyilik, ya da kötülük, veya bunların karışımı gibi özel bir şeyden değil; insanın yaşadığı toplumdaki çelişkilerin bileşiminden ve insanın bu ilişkileri etkilemesinden doğar. Bu nedenle, toplum değiştikçe insan doğası da değişeceğinden, değişmez bir insan özü (insan doğası) yoktur.

İnsan doğası üzerinde konuşmak istiyorsak, her tarihsel dönemde değişikliğe uğramış, uğrayacak olan insan doğasından söz etmek zorundayız. Kendi başına ”insan doğasının özellikleri”diye sayabileceğimiz kurallar yoktur. İnsan doğası yararlılık ilkesinden yola çıkarak da anlaşılamaz; insan doğasına yarayan ve yaramayan şeylerin listesi yapılamaz. Ancak, belirli tarihsel koşullardaki toplumsal ilişkilerden türemiş, yarınki toplumsal ilişkilerin değişimine bağlı olarak değişecek insan özü vardır. İnsan doğası bir bakıma tarihtir. Marks şöyle demektedir: ”*Tarih, insan doğasının sürekli dönüşümünden başka bir şey değildir.*”[168]

İnsan doğası, insanın ortaya çıkmasından ve toplumsal ilişkilere girmesinden itibaren süreç içinde hem tarihi oluşturan, hem de toplum tarafından oluşturulan bir şeydir. Bu tarihsel süreç devam etmektedir. Bize insan diye gözüken varlık, işte bugünkü koşullarda yaşayan insan doğasıdır, tarihsel insandır. Ancak henüz ulaşılacak ve sürekli gelişim için olacak gerçek insan değildir bu.

İnsan doğası, toplumsal çevrenin, üretim biçiminin belirleyiciliği altında şekil alır; fakat bu insan özü de çevreyi etkiler, değiştirmeye çalışır. Nasıl ki toplum, insanı insan olarak yaratıyorsa, aynı biçimde toplum da insan tarafından yaratılmaktadır. İnsan, ”Kendi dışındaki doğaya etki etmek ve onu değiştirmek suretiyle, aynı zamanda kendi öz doğasını da değiştirir.”[169]

---

[167] Marks-Engels, aktaran Y.Davidov, *Özgürlük ve Yabancılaşma*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1990, s.69-70
[168] Marks, aktaran V.İ.Dobrenkov, *Erich Fromm'un ve Yeni-Freudçuluğun Eleştirisi*, Sorun Yayınları, 1979, s.54
[169] Karl Marks, aktaran G.V.Plehanov, *Marksizmin Temel Sorunları*, Ünlü Yayıncılık, 1991, s.21

Demek ki: ”*İnsan özü, tek tek bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında toplumsal ilişkiler bütünüdür.*”[170] Toplumsal ilişkiler çelişkileri bağrında taşıyorsa, insan özü de bu çelişkileri içinde taşır. Toplumsal çelişkilerin sınıfsallığı, bilinçselliği, bu insan doğasında kendine yer açar. Toplumsal ilişki maddi üretim ilişkilerini ve bunun üzerinde yükselen üstyapıyı (devleti, hukuku, kültürü vb.) içerdiğinden, insan doğası bunların yansımasıyla oluşur ve bu oluşum da toplumsal ilişkileri etkiler. Toplumsal ilişkiler insanlar tarafından üretilmektedir, üretici güçlerin durumuna bağlıdır. Toplumsal ilişkinin özünü üretim ilişkileri belirler. İnsanlar yeni üretim güçleri sağlamak için, bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler. Dolayısıyla, toplumsal ilişkiler tarihsel ve geçicidir. Bu nedenle insan özü de tarihsel, geçici, değişkendir.

* * *

İnsan doğduğu anda bir öze (insan doğasına) sahip değildir. İnsan doğası doğum ile birlikte oluşmaz. İnsanın özünün oluşması için, insan denen yaratığın toplumsal ilişkiler içine girmesi gerekir. O halde insan doğası, insanın varoluşundan önce ortaya çıkmaz. Yine bu nedenle, insan doğuştan ne iyidir, ne de kötü. Toplumsal ilişkilerinin durumuna paralel, bireysel çevreye bağlı olarak ”iyi” ya da ”kötü” olurlar. Helvetius bu gerçeği görmüştü: ”*İnsanlar ne iyi ne de kötü, ama ortak bir çıkarın onları birleştirip ayırdığına göre, iyi ya da kötü olmaya hazır doğarlar*.”[171]

Kısacası, insan doğası, toplumsal ilişkiler temelinde, insanın yaşam faaliyetini, dünya görüşünü, ruhsal yapısını kapsar; insanın bütün yanını oluşturur. İnsanın özü, bir yandan insanın tarihselleşmiş varlığının tüm insanlara özgü genel yanını, diğer taraftan tek tek bireylerin tarih süreci içinde belirlenen bireysel yanını içerir.

* * *

Bir ağacın ”özü” onun yetiştiği topraktır. Eğer toprak herhangi bir sebeple verimsiz hale getirilmişse, ağacın özü bozulmuş olur; ağacın, varlığını uygun koşullarda sürdüreceği öz olmaktan çıkar. ”Balığın ’özü’, onun ’varlığı’dır, sudur - bu tek önermede duralım. Nehir balığının ’özü’, bir nehrin suyudur. Ama, bu su, o nehir, sanayinin emrine girince, boyalarla ve başka atıklarla kirlenince, buharlı gemiler üzerinde dolaşmaya başlayınca, ya da nehir suyunun, başka kanallara verilerek kurumasıyla balıklar varoluş koşullarından yoksun kalınca, artık balığın ’öz’ü olmaktan çıkar ve artık balığa uygun düşmeyen bir varlık ortamı haline gelir.”[172]

İnsanın özü, onun yaşadığı varlık ortamıdır. İnsanın varlık ortamı ise toplumdur ve özü de sonuçta toplumdur. Varlık ortamı (toplum), insan ile uyumlu, onun yaşamını insanca sürdürebileceği bir toplum olabilir, ya da tersi. İnsanlıkdışı toplumsal ilişkilerle bozulmuş olabilir, ya da insani toplumsal ilişkilerle uyumlu olabilir. Varlık ortamı ile insanın özü bu nedenle her zaman uyumlu değildir. Uyumlu olması için, insanın insan ile birlikte olması, gereksinimlerini insanca karşılaması ve kendini özgürce gerçekleştirmesi gerekir.

Özel mülkiyet öncesi, sınıfsız, meta üretiminin olmadığı bir toplum yabancılaşmamış toplumdur. İnsanın özü de kendine yabancılaşmamıştır. Öz ile varlık ortamı arasında insani bir uyum vardır. Ne var ki, meta üretiminin ortaya çıkmasıyla birlikte yabancılaşmış emek ortaya çıkar ve bu insanın özüne yansır. Varoluş ile öz arasında çelişki belirir. ”*Yabancılaşmış emek*

[170] Marks-Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, 1987, s.22
[171] Helvetius, aktaran Marks-Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, 1976, s.203-204
[172] Marks-Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, 1987, s.69

…. insanal özünü insana yabancılaştırır."[173] Ortaya çıkmış olan özel mülkiyet, "*İnsanın insanal-olmayan bir nesne durumuna gelmesini gerçekleştirir*."[174] İşte böylesi bir toplumda insanın özü de bozulmuş olur. Varlık koşulları ile öz uygunsuzlaşır. Yani gerçek insana uygun düşmeyen bir varlık ortamı (toplumu) ve bu insanlıkdışı topluma uygun insan doğası ortaya çıkmış olur.

İnsanlar toplumsal ilişkilerini iradelerinden bağımsız olarak, üretim biçimine uygun olarak kurarlar. Burjuva toplumunun insanı insana vurduran özelliğinin, toplumsal ilişki olarak insanın özüne damgasını vurması kaçınılmazdır. "İnsanı kendi öz doğası ile uyuşmazlık içine koyup, onu insanlığından yoksun bırakan özel mülkiyet rejimi, onu öteki insanlarla da karşıtlık ve çatışma içine sokar."[175]

Bugünkü koşullarda, insanın özüne yansıyan çelişkili toplumsal ilişkiler içinde ağır basan yön onun gayri insani yanıdır. "İnsan, ancak özgür etkinliği aracıyladır ki …. kendini insan olarak olumlayabilir. Burjuva toplumda insanal doğaya uygun tek etkinlik olan özgür etkinlikte olanaksızdır, bu da insanların insanlıktan uzaklaşması sonucunu verir."[176]

İnsan doğası toplumsal ilişkileri içeren tarihse, sınıfların ortaya çıkmasından beri tarih de sınıf mücadelesi tarihidir. Bu kavganın insan doğasına girmemesi olanaklı değildir. İnsan doğasındaki çelişkinin egemen gayri insani tarafına karşı, bugün zayıf da olsa emeğini yabancılaşmadan kurtarmak isteyen yandır bu. Yüzyıllardır insanlıkdışı koşullara ve kendi özüne meta üretimi eliyle sokulmuş insanlıkdışılığa karşı insan olabilmek için direnen bu yan, insanlığın rezil durumunu değiştirebilecek tek umuttur. Eğer böyle olmasaydı, insanlığın kendini kurtarması için hiçbir çıkış yolu olmazdı.

* * *

Bugünkü tarihsel insanın özü, sınıf kavgasının sürdüğü bir savaşım alanı gibidir. İnsanlar bunun farkında olsun ya da olmasın, toplumsal sorunlara, sömürüye, haksızlığa karşı, bilinç ve pratik temelinde davranışlar geliştirirler. Sınıf ve bireyler, insan özünün insani yönde yol almasına yardım edebilirler, ya da engel olabilirler. Yabancılaşmanın tüm yükünü üzerinde taşıyan ezilen sınıfın bireylerinin çıkarı, insan özünü insani özle uygun hale getirebilecek insani bir toplumdan; ezenlerin çıkarıysa, bugünkü insanlıkdışı toplumun ve yabancılaşmış insan özünün devam etmesinden yanadır.

Tek tek bireyler kendi insan özlerini insani olana yaklaştırabilirler; ancak hiçbir zaman çakıştıramazlar. Çakışma-uyum sorununun çözümü toplumsaldır. İnsan kendi doğasını (özünü) toplumdan bağımsız olarak değiştiremez. Birey olarak insani olana yaklaşmak, varolan toplumsal bilince karşı çıkmakla, kendi yaşam pratiğini burjuva topluma karşı örgütlemekle mümkündür.

Sınıf mücadelesinin, sınıf bilincinin gelişimine paralel olarak, insan özü radikal bir toplumsal kopuşla değişmeye başlayacaktır. Özünde bu kavga insanın kendisini gerçek insana yaklaştırma, dönüştürme kavgasıdır. İnsan kendi benliğini, kendi özünü, insani toplumsal ilişkilerle uygun hale getirmeden, gerçek insana yaklaşamayacaktır. İnsani toplumsal ilişkilerse burjuva toplumuna değil, insani kolektivist bir topluma aittir. İnsanal toplum: "Varoluş ile öz

[173] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.148
[174] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.175
[175] Auguste Cornu, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.279
[176] Auguste Cornu, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.246

arasındaki, insan güçlerinin somutlaşması ile varlığının gerçekleşmesi arasındaki …. çelişkinin gerçek çözümüdür."[177] Bu toplum, "özel mülkiyetin yadsınmasına sahip bulunan insanal özün sahiplenilmesidir."[178] "İnsan için …. gerçek öz olarak kendi özünün gerçek durumuna gelmiş gerçekleşmesidir."[179] Böylesi bir toplumda: "*Yaşamımın bireysel ifadesinde sizin kendi yaşamınızın ifadesini doğrudan yaratmış olurum ve böylece kendi bireysel etkinliğimde kendi gerçek doğamı, insani doğamı, komünal doğamı, doğrudan onaylamış ve gerçekleştirmiş olurum.*"[180]

* * *

Hayal etmek, hayvanlardan farklı olarak insana özgüdür; ama hayaller, somut koşulların realizmi (gerçekliği) üzerinde yükselmesiyle göreli gerçeğe yaklaşır. Hiçbir toplum gökten inmez, ütopik olarak yaratılamaz. İnsani bir toplum da, kendisini önceleyen toplumun yıkıntıları arasında bulabileceği olumlu temeli kendine zemin yapar. Bütünsel insan, kendini öz faaliyetinde özgürce olumlayacak insan, teoride değil, pratikte kendini doğrulayabilir. Bu tarihsel insan, kendi özünün başlangıç oluşumundan geleceğe yönelen tarihsel süreçle şekillenir ve daha önceki gelişimin tüm zenginliğini korur. Bu nedenle, özel mülkiyetin kaldırılması, insanın özünün sahiplenilmesi, ne geriye ilkel insanın özünün başlangıcına dönüştür, ne de bir anda kazanılabilecek olgudur. Koşulların nesnel etkisiyle ve bilinçle koşulları değiştiren insan, kendi doğasını da değiştirecektir. Bütünsel-gerçek insan doğası, kapitalizm yıkıldıktan sonra tarihin ilerlemesiyle evrensel düzlemde oluşacaktır.

Yabancılaşmış insanın özünü yabancılaşmadan kurtarmak; sakatlanmayı-bozulmayı ortadan kaldırarak, onu ilk kez tarihsel zaman boyutunda yeni bir biçimde yaratmak demektir. Gerçek insan, tarihin öncesinde değil, ilerlemiş tarihte ortaya çıkar; bütünsel insan geçmişte değil, gelecektedir. "İnsanın bir ideal olarak yeniden bulmaya çalışacağı bir insan doğası yoktur. Kendi kendini üreten insan, kendi öz gerçeğinden başka bir şey üretemez. O kendini tarih içinde yaratır."[181]

Kapitalizmin dayandığı toplumsal ilişkiler insan özünü, insanın varlık koşullarıyla uygunsuz yaparken, insani toplumun toplumsal ilişkileri bu uygunsuzluğu giderecektir. Böylesi bir toplumda insan özünün nasıl bir biçim alacağını, bütünsel insanın nasıl olacağını tüm boyutlarıyla betimleyemesek de, kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin antitezinden yola çıkarak, insani toplumun ve ona uygun düşen insan özünün filizleri hakkında bilimsel öngörüde bulunabiliriz.

Bilimsel bakış açısı sabit bir genel insan doğası kabul etmediğinden, bilimin, insan doğasının ilkelerini araştırmak gibi ütopik bir görevi olamaz. Ancak o varolan tarihsel insan doğasını inceleyebilir -ki bu insan doğasını incelemek- varolan toplumsal ilişkileri, üretim tarzını incelemek demektir. Diyalektik yöntem, "olması gereken insan doğasından" yola çıkmaz, varolan toplumsal ilişkileri inceleyerek, o günkü insan özünü araştırır; tarihsel gelişimin yönünü, gelecek insanın doğasının ipuçlarını bu toplumsal ilişkilerden çıkarır.

Bilim, varolan insan doğasının insana yakışıp-yakışmadığına, yaşanan üretim tarzının insani olup olmadığına bakarak karar verir. "Marks, insanın gerçek doğasına uygun düşen etkinlik

[177] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.172
[178] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.193
[179] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.232
[180] Karl Marks, aktaran George G.Brenkert, *Marx'ın Özgürlük Etiği*, Ayrıntı Yayınları, 1998, s.162
[181] Emile Bottigelli, *Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1976, s.167

biçimi ve onun kapitalist toplumdaki etkinliği arasındaki bir karşılaştırma yardımı ile şeyleşmiş toplumsal ilişkilerin insanlıkdışılığını vurgular."[182] Eğer üretim insan gereksinimlerinin kullanımı için değil, değişim değeri (kâr için) yapılıyorsa; üretim ilişkileri insanları sınıflara bölmüşse ve dolayısıyla sömürü varsa; insan ilişkileri bireysel çıkarlar temelinde bölünmüş, çarpışıyorsa; her şeyden önemlisi bütün bunların sonucunda insan bütünsel bir varlık olarak kendini doğrulayıp özgürce yaşayamıyorsa; böylesi bir toplumun insani olduğu söylenemez, insan doğasının da insani olduğu kabul edilemez. Gerçek insanı çağıran ise, işte bu insan özünün bozulmuşluğudur, gayri insaniliğidir.

İnsanın kendi ilkel özüne yabancılaşması tarihsel olarak zorunluydu. Bu zorunluluk onun ilkel özünü bozarak onu kendi insanlığından geçici olarak uzaklaştırdı. Yabancılaşma, insanlıkdışı olmayı tamamlarken insanal kurtuluşu da hazırladı. İnsanın gelişkin bütünsel insana dönüşmesini ve bu yabancılaşmayı kaldırmasını ilk kez olanaklı durumu getirdi. Yabancılaşma giderilmeden insanı tekrar insana, hem de eskisinden kıyaslanmayacak kadar gelişkin insana kavuşturmak imkânsızdır. Şimdiki kapitalist toplumda özü bozulmuş olan insan, bu yabancılaşmanın yıkılmasıyla, geleceğin insanal toplumunda insani özüne ulaşacaktır.

[182] Auguste Cornu, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.258

SON SÖZ

Dış dünya ile bilinç arasında nasıl bir ilişki var? Dış uyarım olmadan bilinç olabilir mi? Önce bir saptama yapmamız gerekiyor. Dünya, bireyin bilincinden bağımsız olarak varlığını sürdürüyor. Eğer dış dünyadan beyine hiçbir uyarı girmezse, beyinde tek bir düşünce ve duygu oluşmaz. Dış dünyanın insan üzerine yansıması onun beyninde ifadesini bulur, orada düşüncelere, duygulara dönüşür. Bilinç, insan beyninin ürünüdür. İnsan düşünerek bilinci yaratmaz, bilinç düşünceyi yaratır.

Bu bilinç sadece birey olarak kişinin bilinci değil, bütün bir toplumla ilişki halinde olan bireyin ve toplumun bilincidir. İnsan bilincinden bağımsız olan maddi yaşam ve onun yarattığı ilişkiler bilinci belirler. İnsanlar da geliştirebildikleri, dışarıdan kazanabildikleri bilinçle toplumu etkilerler.

Burjuva toplumundaki toplumsal bilinç, iktidara egemen olanların bilincinin, değişik süreçlerden ve etkilenmelerden geçerek bireysel bilince yansımasıdır. ”*Egemenlik ilişkisi, bir başkasının iradesinin mülk edinilmesini öngörür*.”[183] Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, egemen entelektüel güç olarak zihinsel üretim araçlarını da elinde bulundurur. Bu güçle bireysel bilinçleri kendi özel malı haline getirmeye çalışır; bireysel iradeleri kullanır, yönetir.

En insanlıkdışı koşullarda yaşayan ezilenler, bugünkü insanlıkdışı erke sahip olanların mülkü haline getirilmiş bu bilinçlerini, bunların ellerinden kurtarmaya başlamadan insani olana yaklaşamazlar. Yabancılaşmanın tüm yükünü beyninde taşıyanlar, yükü azaltabildikleri ölçüde insani bir toplumun kuruluşuna, yani kendilerinin kurtuluşuna destek vermiş olacaklar. Yabancılaşmış bilinci fark etmek ve yenmeye çalışmak, insanın kendine karşı gösterebileceği ilk insani eylemdir; ama gerçek insanın ortaya çıkması için yeterli değildir.

İnsanlar bireysel olarak insanileştirilemez. Sadece düşünce düzeyinde de insanileştirilemez; insanı insanlaştırmak için onun yaşamı insanileştirilmelidir. İnsan olmayanın ortaya çıkışı toplumsal ise, insan olanın ortaya çıkışı da toplumsal olacaktır. ”Eğer insan tüm bilgiyi, duyuyu, vb., duyulur dünyadan, ve bu dünya içindeki deneyden alıyorsa, demek ki önemli olan şey, deneysel dünyayı, insanın orada deneyim yapıp gerçekten insanal olan şeyin alışkanlığını edineceği, kendi insan niteliğinin deneyimini yapacağı biçimde düzenlemektir…. *Eğer insan koşullar tarafından biçimlendirilmişse, koşulları insanal olarak biçimlendirmek gerekir.*”[184]

Ütopik toplumbilimcileri, gerçek insanın ve onun bilincinin-duygularının nasıl olması gerektiği üzerinde güzel, ama bilimsel olmayan şeyler düşündüler. Gerçek insanı kendi bilinçlerinde, hayallerinde bulmaya, yaratmaya çalıştılar. Halbuki, gerçek insanın tümüyle kendisini değil, onun kimi özelliklerini anlamak için bile burjuva toplumunun bilimsel eleştirisine ihtiyaç olduğunu anlamadılar.

İnsanlıkdışı insanın incelenmesi, bütünsel gerçek insanın hayalinin ortaya konmasını sağlar. İnsan olması engellenmiş insanı yaratan kapitalist toplumdur. Bu üretim tarzının, insanı gayri insani kılan her özelliği, bütünsel insanın nasıl olmaması gerektiğini de gösterir.

---

[183] Karl Marks, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1977, s.51
[184] Karl Marks, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, 1976, s.199

Gerçek insan, kapitalizmin insanlıkdışı olan insanının antitezi üzerinde yükselecektir. Nasıl ki insani toplum burjuva toplumun antitezi üzerinde, onun radikal değişimiyle (kopuşuyla) ortaya çıkacaksa, gerçek insan da bu altüst oluştan sonra süreç içinde insani bir toplumun kurulmasıyla ortaya çıkacaktır.

* * *

Kapitalizmin ”küreselleşme” politikası, ulusal sınırlardan uluslarötesi sınırlara yönelmesi, uluslarötesi tekellerin bütün dünyaya yayılması, elektronik teknikteki muazzam ilerlemeler, kapitalizmin temel özelliklerini değiştirmedi. İnsanın insan olmasını engelleyen yabancılaşma derinleşerek sürüyor. Maddi üretimin altyapısı, insanlıkdışı olan insanı üretirken, gerçek insanı ortaya çıkaracak maddi teknik temeli de hazırlıyor. Gelişim, insani toplumu çağırıyor, dayatıyor. Bu gelişimin önündeki engel uluslararası birleşik sermayedir.

Uluslararası birleşik sermaye ve onun ekonomik düzenekleri ortadan kalkmadan, evrensel düzlemde bütünsel insan ortaya çıkamaz. Bir ülkenin sınırları içinde sermaye güçleri ezilenler tarafından yenilgiye uğratılarak, insani topluma gidişin kapısı açılabilir; fakat bu insani olanak dünya çapına yayılabildiği zaman insanal toplum gerçek haline gelir. Ezilenlerin yabancılaşmış emeğin köleliğinden dünya çapında kurtuluşu, insanlığın evrensel kurtuluşu anlamına gelir.

Meta üretimini, sınıfları, üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyeti, ekonomik temel üzerinde yükselen üstyapı kurumlarını ortadan kaldırmak, insanın özgür olabileceği bir toplumun vazgeçilmez şartıdır. ”İnsan tarafından kendi varlığının, kendi yaşamının sahiplenilmesi sonucu özel mülkiyetin olumlu kaldırılması, böylece tüm yabancılaşmaların gerçek kaldırılmasını ve bu yoldan insanın insanal, yani toplumsal bir varoluşa erişmesini”[185] içerir.

Bir insanın insan olma koşulu, diğer insanın insan olma koşuluna bağlanmıştır. Bir insanın insan olması için ötekinin de insan olması gerekiyor, bir ortaklık gerekiyor. İnsani toplum ancak bireylerin ortak çıkar birliği üzerine kurulabilir. Özgürlük insanların birliğini gerektirir. İnsani toplum, kolektivist toplumdur, özgür üreticilerin birliğine dayanan toplumdur.

İnsani toplum, kapitalizmin üretim araçlarının özel mülkiyetine karşılık, ortakçı-kolektivist bir yapıyı inşa eder. Merkezi demokratik bir plan çerçevesinde yapılan üretim, hiçbir bireyin üretken emek payını başkasının üzerine yüklemediği, bireyin fizik ve entelektüel yeteneklerinin tümünü her yönde geliştirebileceği, çalışmanın yük olmadan çıkıp zevk olduğu bir işleyişi zamanla kurar. İnsani bir üretimde, üretim servet biriktirmek için değil, insan için olacaktır.

Ürünler kullanım değeri için üretilecek ve meta olamayan ürünlerin değişim değeri gibi bir değeri olmayacaktır. Değişim değerinin ortadan kalması, insan ile insan arasına girmiş yabancılaşmayı, birbirini düşman gibi görmeyi ortadan kaldıracaktır. İnsanın insanla ilişkisi, ürünle ilişkisi değişmiş olacaktır. İnsanlar arasında araçsal olarak kurulan ilişki amaca dönüşecektir. İnsanın insanla araçsız ilişkisi toplumun amacıdır. Artık, ”*Tütün ve içki içmek, birlikte yemek gibi şeyler artık temas araçları ya da onları bir araya getiren araçlar değildir. Birlik, toplum ve karşılıklı konuşma onlara yeter; insan kardeşliği, sadece bir ifade olmaktan çıkar, yaşamın bir olgusu haline gelir.*”[186]

[185] Karl Marks, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, 1993, s.291
[186] Karl Marks, aktaran George G.Brenkert, *Marx'ın Özgürlük Etiği*, Ayrıntı Yayınları, 1998, s.159-160

İnsanal toplumda insanın kendi bireyselliği kendine karşıt olarak durmayacak, toplumun yarattığı zenginlik dünyası bir sınıfın özel mülkiyeti olamayacağı için, insanla insan barışmış olacaktır. İnsan ile insan ve insan ile doğa arasındaki karşıtlık ortadan kalkacak, aralarında uyum kurulacaktır. İnsan kendi yaşamına gerçek olarak sahip olacaktır. Toplumun kendisi gerçek insanı ürettiği gibi, gerçek insan da insani toplumu üretecek, geliştirecektir.

İnsani toplum yabancılaşmanın aşıldığı bir toplumdur. Toplumsal ilişkilerin ”şeyleşmesinin” ortadan kaldırılarak insanileştirildiği, ekonomi politiğin tarih sahnesinden silinerek insanal duyguların kazanıldığı, insan yokluğuna son verildiği toplumdur; insanların birbirini yapıtlarıyla olumlayıp, zenginleştirdiği toplumdur. Yabancılaşmayı aşmış insani toplumda: ”İnsanlar …. yabancılaşmış üretim ve tüketim kalıplarının yükü altında ezilmeyeceklerdir. Böylelikle insanlar, bu yeni toplum biçiminde kendi hayatlarının efendisi ve yaratıcısı olacaklar, hayatın yalnızca bazı ürünleri tüketmek olmadığını anlayarak, hayatın kendisine yönelecekler ve kendilerini bu hayat ile özdeşleştireceklerdir.”[187]

Gerçek insan, insanal yaşam belirtilerine gereksinme olarak zorunluluk duyan insandır. Bu gereksinmelerini ”insandan insana” karşılayan insandır. Ortaklaşa mülkiyet ”seninki”, ”benimki” ayrımını ortadan kaldıracağından; gerçek insan, ”sahip olma duygusuna” sahip olmayan insandır. Kapitalizmin böldüğü ”kamusal insan”ile ”özel insan” gerçek insanda yeniden birleşecektir. Gerçek insan, fizyolojik-biyolojik-ruhsal ihtiyaçlarını diğer insanlarla işbirliği sayesinde doyuran insan olacaktır. Kendinde varolan aktif güçleri geliştirebilen ve kendisi olabilen insandır bu. Beynini, hayallerini, sevgisini, hiçbir toplumsal kirliliğe bulaştırmamış insan, gerçek insandır.

İnsanlar rekabet temelindeki bölünmeye son verdiklerinden dolayı, birlikte, ortak çıkar için üretim yapmaya, hem de bunu en kısa zamanda yapıp, özgürlük alanı olan serbest zamanı artırmaya çalışacaklardır. Serbest zaman, gerçek insanın yetiştiği, büyüdüğü toprak olacaktır. Bir zamanlar kendini emekle, kıtlık içinde, ilkel biçimde yaratmış olan insan, bu sefer yine emekle, yine ilk kez, ama bolluk içinde kendini bütünsel olarak yaratmış ve zenginleştirmiş olacaktır. Yabancılaşmayla sürgün edilmiş ”insan olmayanın” zorunlu olarak başlamış olan yolculuğu, şimdi hiçbir zorlama olmadan, gönüllü olarak, ”insan olanın” gelişme yolculuğuyla devam edecektir.

[187] Erich Fromm, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, Arıtan Yayınevi, 1993, s.134

ARKA KAPAK

Bu kitap beni anlatıyor. Ama ben tek başıma Robinson gibi, bir adada yaşayan birey değilim. Sen beni tanımasan da seninle toplumsal bağlarım var. Sen de Robinson değilsin, senin de diğer bireylerle ilişkilerin, ilişkide olduğun bireylerin de, başka insanlarla bağları var. Öyleyse, bu kitap beni, seni, onu, bizleri anlatıyor. Kitap içinde kendini bulduğunda şaşırmamalısın. Anlatılan trajedi senindir, hepimizindir.

Bu kitap tehlikeli bir kitaptır; kendinizi sorgulamanıza, kendinize başka gözle bakmanıza yol açma ihtimali vardır. Tehlike, bilincinizde ve iç dünyanızda başlayabilecek olan fırtınadır. Böyle bir içgörüye dayanamayacak olanlar, ya da kitabı ”uyku ilacı” gibi görenler kitabı okumasın. Bu kitap uykunuzu kaçırabilir. Düşünmeyi-irdelemeyi beyinlerine zahmet sayanlara da kitabı önermiyorum. Boyun eğmeyi insan meziyeti sayanlaraysa, hiçbir şekilde okumayı tavsiye etmiyorum; bu, onlara göre bir kitap değildir.